

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANAYASAL ZEMİNDE DOĞAL YARGIÇ İLKESİ

Şeyda SARIBAY

Danışman
Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ

İZMİR-2022

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Anayasal Zeminde Doğal Yargıç İlkesi*” adlı çalışmanın tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2022

Şeyda SARİBAY

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Anayasal Zeminde Doğal Yargıç İlkesi
Şeyda SARIBAY

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Kamu Hukuku Programı

Doğal yargıç ilkesi, pek çok alt ilke ve haktan oluşan adil yargılanma hakkının temel bileşenlerinden biridir. Bu ilke aynı zamanda, adil yargılanma hakkının ve hukuk devleti ilkesinin güvencesi niteliğindedir. Adil yargılanma hakkının gereklerine uygun bir yargılama faaliyeti için öncelikle doğal yargıç ilkesine uygun kurulan mahkemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Mahkemelerin kanunla ve yargılama konusu olaylardan önce kurulması temeline dayalı doğal yargıç ilkesi, olağanüstü mahkemelerin kurulmasını yasaklamaktadır. Bu çerçevede, ilkenin çalışmamızda detaylandırılacak üç alt unsurdan oluştuğu söylenebilir. Birbirini tamamlayan bu unsurlardan birinin yokluğu halinde, ilke ihlal edilmiş olacaktır.

Doğal yargıç ilkesi, ulusal hukuk metinleri olan devlet anayasalarında ve uluslararası insan hakları belgelerinde düzenlenmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu düzenlemeler ile ilkeye ulusal ve uluslararası hukuki koruma sağlanması amaçlanmıştır.

Bu tez, doğal yargıç ilkesine kavramsal bir çerçeve oluşturmak ve ülkemizde söz konusu ilkeyi ihlal ettiği ileri sürülen yargılamaları, dönemin anayasal düzenlemeleri doğrultusunda değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Yargıç İlkesi, Kanuni Hâkim İlkesi, Adil Yargılanma Hakkı, Bağımsızlık ve Tarafsızlık, Hukukun Temel İlkeleri.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Principle of Natural Judge on Constitutional Ground

Şeyda SARIBAY

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Law

Public Law Program

The principle of natural judge is one of the fundamental components of the right to a fair trial, which consists of many sub-principles and rights. Additionally this principle is a guarantee of the right to a fair trial and principle of state of law. Initially, for a judicial activity in accordance with the requirements of the right to a fair trial, courts established in accordance with the principle of natural judge are needed.

The principle of natural judge, which is based on the establishment of courts by law and before the events subject to trial, prohibits the establishment of extraordinary courts. In this framework, it can be asserted that the principle consists of three sub-elements that will be detailed in our study. In the absence of one of these complementary elements, the principle will be violated.

The principle of a natural judge is considerable in terms of its regulation in state constitutions that are text of national law and international human rights documents. These regulations are intended to provide national and international legal protection to the principle.

This thesis has been prepared in order to create a conceptual framework for the principle of natural judge and to evaluate the trials that are alleged to violate the said principle in our country, in line with the constitutional regulations of the period.

Keywords: Principle of Natural Judge, Principle of Legal Judge, Right to Fair Trial, Independence and Impartiality, General Principles of Law.

ANAYASAL ZEMİNDE DOĞAL YARGIÇ İLKESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

EVRENSEL BİR HUKUK İLKESİ BOYUTUYLA DOĞAL YARGIÇ İLKESİ VE ADİL YARGILANMA HAKKI İLİŞKİSİ

I. “DOĞAL YARGIÇ İLKESİ” TERMİNOLOJİ SORUNU VE TANIM MESELESİ	4
A. Doğal Yargıç İlkesinin Adlandırılmasına İlişkin Terminolojik Tartışmalar	4
1. Kavramsal Bir İnceleme: Doğal Yargıç Kimdir/ Nedir?	5
2. Kanuni/ Yasal Yargıç Doğal Yargıç Mıdır?	11
3. Hukuk Devleti/Kanun Devleti Ayrımından Hareketle Doğal Yargıç/ Yasal Yargıç Ayrımı	16
B. Doğal Yargıç İlkesinin Unsurları ve Özellikleri	19
1. Kanunla Kurulmuş Mahkeme Unsuru	20
a. Mahkeme Kavramı	20
b. Kanunilik Unsuru	21
2. Öncedenlik Unsuru	24
3. Olağanüstü Mahkeme Kurma Yasağı	25

II. ADİL YARGILANMA HAKKININ BİR UZANTISI OLARAK	
DOĞAL YARGIÇ İLKESİ	27
A.Tarihsel Süreçte Adil Yargılanma Hakkı	27
1. Hakkın Doğumu ve Gelişim Sürecindeki İlk Adımlar	27
2. Adil Yargılanma Hakkının Yakın Tarihli Düzenleme ve	
Belgelere Yansımaları	31
B. Kapsamı ve Unsurlarıyla Adil Yargılanma Hakkı ve Doğal Yargıç	
İlkesi İlişkisi	34
1. Adil Yargılanma Hakkının Kapsamı	34
a. Genel Olarak	34
b. Hakkı Karşılıklı Üzere Kullanılan İfadeler	36
c. Bireysel Başvuruların Temel Dayanağı: Adil Yargılanma	
Hakkı İhlali	37
2.Kanunla Kurulmuş Bağımsız ve Tarafsız Mahkeme	
Önünde Yargılanma Hakkı	39
a. Genel Olarak	39
b. Kanunla Kurulmuş Mahkeme	40
c. Bağımsız Mahkeme	42
d. Tarafsız Mahkeme	47
III. DOĞAL YARGIÇ İLKESİNİN ULUSLARARASI BELGELERE VE	
DEVLET ANAYASALARINA YANSIMASI	51
A. Uluslararası Belgelerde Doğal Yargıç İlkesi	51
B. Devlet Anayasalarında Doğal Yargıç İlkesi	56
1. Doğal Yargıç İlkesine Doğrudan Yahut Olağanüstü Merci	
Kurma Yasağı Çerçevesinde Yer Veren Devlet Anayasaları	57
2. Doğal Yargıç İlkesine Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Yer	
Veren Devlet Anayasaları	59

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA DOĞAL YARGIÇ İLKESİ VE
ÜLKEMİZDEKİ UYGULAMA VE YARGILAMALARIN İLKE
KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

I. OSMANLI- TÜRK ANAYASAL GELİŞMELERİ İŞİĞİNDA DOĞAL YARGIÇ İLKESİ	62
A. Genel Olarak	62
B. 1875 Adalet Fermanı	63
C. 1876 Kanun-i Esasi	64
D. 1921 ve 1924 Anayasaları Çerçevesinde Doğal Yargıç İlkesi ve İstiklal Mahkemelerinin Yargılamaları	66
1. 1921 Anayasasında Doğal Yargıç İlkesi	66
2. 1924 Anayasasında Doğal Yargıç İlkesi	67
3. İstiklal Mahkemelerinin Doğal Yargıç İlkesi Temelinde Değerlendirilmesi	71
E. 1961 Anayasası Çerçevesinde Doğal Yargıç İlkesi ve Yüksek Adalet Divanı Yargılamaları	76
1. 1961 Anayasası Döneminde Doğal Yargıç İlkesinin Gelişimi	76
2. Yüksek Adalet Divanının Doğal Yargıç İlkesi Temelinde Değerlendirilmesi	79
F. 1982 Anayasası Çerçevesinde Doğal Yargıç İlkesi	82
1. Doğal Yargıç İlkesinin 1982 Anayasasına Yansıması	82
2. Mahkemelerin Kurulması, Görev Alanları ve Görevlerine Son Verilmesi Bakımından Doğal Yargıç İlkesi	85
a. Sıkıyönetim Mahkemeleri	85
b. Devlet Güvenlik Mahkemeleri	89
c. Askeri Mahkemeler	95
d. Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri	102
e. Yüce Divan Yargılaması	106
f. Sulh Ceza Hâkimlikleri	110
g. İhtisas (Uzmanlık) Mahkemeleri	114

II. TÜRK ANAYASA MAHKEMESİNİN DOĞAL YARGIÇ İLKESİ	
YORUMU	118
A. Anayasa Mahkemesinin Doğal Yargıç ve Kanuni/ Yasal	
Yargıç Değerlendirmesi	119
B. Anayasa Mahkemesinin Adil Yargılanma Hakkı ve Doğal Yargıç	
İlkesi İlişkisine Dair Yorumu	121
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	124
KAYNAKÇA	130

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABÜHFD	Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
bkz.	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMİHEB	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
BMM	Büyük Millet Meclisi
CHD	Ceza Hukuku Dergisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMK	Ceza Muhakemesi Kanunu
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
Çev.	Çeviren
DEÜHFD	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
E.	Esas
EBYÜHFD	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
EÜHFD	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
FSEK	Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu
FSHM	Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi
GSÜHFD	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
GÜHFD	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
HFD	Hukuk Fakültesi Dergisi
HSK	Hâkimler Savcılar Kurulu
HSYK	Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

İHM	İnsan Hakları Merkezi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	Karar
KİSHUS	Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MÜHFHAD	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi
ÖACM	Özel Ağır Ceza Mahkemeleri
para.	paragraf
s.	sayfa numarası
SDÜHFD	Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ss.	sayfa aralığı
SÜHFD	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜSİAD	Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
vd.	ve devamı
YÜHFD	Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

“*Fiat iustitia nec pereat mundus*” yani “*dünya yıkılsa bile adalet yerini bulmalıdır*” anlamına gelen Latin atasözü, “adil olana erişme” ve “adaleti tesis etme” gayesini, adalete duyulan güveni ve bu güvenin değerini öz bir şekilde açıklamaktadır. Adaletin tesisi ve adaletli işleme tabi olma/ muamele görme amaçlarını de içeren adalete erişme gayesinin, değeri sebebiyle hukuk metinlerine “adil yargılanma hakkı” olarak yansıdığını söylemek mümkündür. Ulusal ve uluslararası pek çok düzenlemede, kapsamı hiç de azımsanamayacak şekilde düzenlenen adil yargılanma hakkı; hakkın gerekleri ve ihlaline yol açan sebepler de düşünüldüğünde, yıllar içinde ivmesini ve değerini hiç kaybetmeden adından söz ettirmeye devam etmektedir. Hatta temel hak ve özgürlüklerin, işlevsel mekanizmalar ile korunması amacıyla geliştirilen yöntemlerden Anayasa Mahkemesine ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru yolu düşünüldüğünde, adil yargılanma hakkına dayalı ihlal iddialarının ve incelemeler neticesinde verilen ihlal kararlarının oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Geliştirilen koruma mekanizmalarına rağmen artan adil yargılanma hakkı ihlalleri, adil yargılanma hakkı merkezli çalışmalar yapılması ve özellikle bazı kavram ve ilkelerin yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Temel bir hak boyutuyla adil yargılanma olgusu esasen birçok hak, ilke ve değer birleşimini ifade etmektedir. Hak arama talebiyle mahkemeye başvurma hakkından masumiyet karinesine, makul sürede yargılanma hakkından etkili savunma hakkına kadar uzanan adil yargılanma hakkı; yargılama faaliyetini yürütenlerin yükümlülükleri ile yargılamanın taraflarının sağlanması gereken haklarının toplamıdır.

Çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesi, adil yargılanma hakkının “kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkeme” tarafından yargılanma unsuruyla doğrudan ilişkilidir. Kanunla kurulmuş mahkeme kavramı, doğal yargıç ilkesinin kanunilik unsuruna işaret ederken bağımsız ve tarafsız mahkeme kavramları, ilkenin hem gereği hem de sonucudur. Buradan hareketle doğal yargıç ilkesinin, adil bir yargılama faaliyetinin ön koşulu olduğu söylenebilir. Doğal yargıç ilkesine aykırı bir yargılamanın, adil yargılanma hakkının diğer gereklerini sağlamasını beklemek

mümkün değildir. Başka bir ifade ile ön koşulu sağlamayan bir yargılama faaliyetinin, diğer koşulları sağlayıp sağlamadığını irdelemek yerinde olmayacaktır.

Adil yargılanma hakkının özü olan doğal yargıç ilkesinin, aslında üzerinde uzlaşılan bir tanımı bulunmamaktadır. Anayasa metinlerinde ilkenin genellikle tanımlanmamış oluşu, tanım meselesinin öğreti ve yargı kararlarınca çözümlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Doğal yargıç ilkesi, en temel anlatımla yargılama faaliyetini yerine getiren mahkemelerin kanunla ve yargılamaya konu olayların gerçekleşmesinden önce kurulması olarak açıklanmaktadır. Bu açıklama, ilkeyi mahkemelerin kanunla kurulmasını zorunlu kılan kanuni hâkim güvencesinden (ilkesinden) ayırmaktadır. Doğal yargıç ilkesini açıklamaya çalışan öğreti görüşlerinde ekseri ilkenin kanuni hâkim ilkesi ile farklılığı ortaya konulsa da her iki ilkeyi özdeş kabul eden görüşler de mevcuttur. İlkenin henüz tanımlanması aşamasında başlayan görüş ayrılıkları, ilkenin gereklerinin saptanması ve ilkenin ihlaline yol açtığı ileri sürülen yargılama örneklerinin değerlendirilmesine kadar uzanmaktadır. “Doğal yargıç” kavramının özünün ve koruduğu değerlerin kavranmasının, ilkeyi ihlal ettiği iddialarıyla gündeme gelen yargılama ve uygulamaların değerlendirilmesinde, basamak rolü oynadığı söylenebilir.

Doğal yargıç ilkesi, adil yargılanma hakkının “*kanunla kurulmuş mahkeme*” unsuruyla birlikte “*bağımsız ve tarafsız mahkeme*” unsurunu da karşılamaktadır. Bir mahkemenin ilkeye uygunluğundan söz edilebilmesi için kuruluş, görev ve yetkiye ilişkin esasların kanunla düzenleniyor olması yeterli değildir. Yargılama faaliyetini yerine getiren mahkemenin, yargılamaya konu olayların/ uyuşmazlıkların gerçekleşmesinden ve yargılamaya konu kişilerin belli olmasından önce kurulması da gerekecektir. Bununla birlikte yargılama faaliyetinin, olağan yargılama yetkisine sahip mahkemelerce yerine getirilmesi de ilkenin bir diğer koşuludur. Doğal yargıç ilkesinin sayılan bu alt unsurları, bağımsız ve tarafsız mahkeme kavramına güvence zemini oluşturmaktadır. Kanunla kurulmayan ya da yargılama konusu olaylardan sonra söz konusu olaylara konu kişileri yargılamak üzere kurulan mahkemeler, kendilerini kuran iradenin etkisinde kalabilecek; objektif esaslara dayalı bir yargılama faaliyetinden uzaklaşılabilir. Bağımsızlığına ve tarafsızlığına “*şüphe*” ile yaklaşılacak mahkemeler, adil yargılanma hakkının zedelenmesine yol açacaktır.

“Anayasal Zeminde Doğal Yargıç İlkesi” başlıklı bu çalışmada, evrensel bir hukuk ilkesi olması sebebiyle uluslararası belgelerde ve devlet anayasalarında yer alan doğal yargıç ilkesine, kavramsal bir çerçeve oluşturmak ve ülkemiz özelindeki bazı yargılama ve uygulama örneklerine doğal yargıç ilkesi perspektifinden yaklaşabilmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda iki ana bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde, ilkeyi tanımlamaya ve açıklamaya yönelik tartışmaların yoğunluğu sebebiyle, “doğal yargıç” kavramına ve benzer kavramlar ile olan ayrımına ağırlık verilmiştir. Doğal yargıç ilkesine varlık kazandıran ilkenin alt unsurlarının irdelenmesinin ardından, ilkenin adil yargılanma hakkı ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Doğal yargıç ilkesini, geniş ve kapsayıcı bir yaklaşımla ele aldığımız bu bölümde, ilkeye yer veren uluslararası düzenlemelerden ve devlet anayasalarından örnekler verilmiştir.

Doğal yargıç ilkesinin sınırlarının daraltıldığı ilkeye ilişkin açıklamaların ise derinleştirildiği çalışmanın ikinci bölümünde, ilkenin Türk Anayasa Hukukuna yansımaları ele alınmıştır. İncelenen anayasaların, bu anayasaların yapım sürecinin ve bazı anayasa değişikliklerinin doğal yargıç ilkesine yaklaşımlarının değerlendirildiği bu bölümde; ilkeye aykırı olduğu ileri sürülen bazı yargılama ve uygulama örnekleri, dönemin anayasal düzenlemeleri nazara alınarak irdelenmiştir. Son olarak Türk Anayasa Mahkemesinin doğal yargıç ilkesi yorumuna yer verilen çalışmada özetle; genel bir doğal yargıç ilkesi incelemesinin ardından, ilkenin Türk Anayasa Hukukundaki görünümü daha detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EVRENSEL BİR HUKUK İLKESİ BOYUTUYLA DOĞAL YARGIÇ İLKESİ VE ADİL YARGILANMA HAKKI İLİŞKİSİ

I. “DOĞAL YARGIÇ İLKESİ” TERMİNOLOJİ SORUNU VE TANIM MESELESİ

A. Doğal Yargıç İlkesinin Adlandırılmasına İlişkin Terminolojik Tartışmalar

Çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesini karşılamak üzere; sözleşme metinlerinde, anayasalarda, yargı kararlarında ve öğretilerde farklı birçok kavram kullanılmıştır. İlkeyi açıklamak ve özünü ortaya koymak için kullanılan bu kavramların, birbirine benzediği düşünülebilecekse de özellikle bazı kavramlar arasında terminolojik tartışmalara sebebiyet veren ayrımlar bulunmaktadır. İlkeye ilişkin öğretilerde, yargı kararlarında hatta anayasa metinlerinde; “*tabii hâkim ilkesi*”, “*kanuni hâkim güvencesi*”, “*doğal yargı yolu*”, “*doğal hâkim*”, “*yasal hâkim*”, “*yasayla kurulmuş mahkeme*”, “*olağan hâkim*”, “*olağan yargılama*” ve “*olağan yargı yolu*” “*kanuni yargılama*” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Sayılan kavramların birçoğunun birbirine oldukça yakın hatta eş anlamlı sözcüklerin kullanılması neticesi oluşturulduğu düşünüldüğünde, ilkenin adlandırılmasına ilişkin asıl görüş ayrılıklarının, “*doğal yargıç*” ve “*yasal/ kanuni yargıç*” terimleri üzerinde derinleştiğini söylemek mümkündür.

Çalışmamız kapsamında, doğal yargıç ilkesinin koruduğu değerlerin, ilkeyi oluşturan alt unsurların eksiksiz aktarılabilmesi ve terminolojik tartışmaların ortaya çıkış nedenlerinin açıklanabilmesi amacıyla öncelikle ana hatlarıyla ilkeye ilişkin kavramsal bir inceleme yapılacaktır. Akabinde ise terim tartışmaları ve farklı öğreti görüşleriyle, doğal yargıç ilkesinin ayırt edici nitelikteki unsurları açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Kavramsal Bir İnceleme: Doğal Yargıç Kimdir/ Nedir?

Doğal yargıç ilkesine, unsurları ve özellikleriyle kavramsal bir çerçeve oluşturmada önce “yargıç” kavramına odaklanmak gerekir. Yargılama faaliyetini yerine getiren yargı süjesi olarak karşımıza çıkan “yargıç” kavramına ilişkin Türkçe sözlükte, “*millet adına, yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda veya uyuşulmayan işlerde yasayı yerine getirmekle, adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse*” ifadelerine yer verilmiştir¹. İslam hukukuna dayalı eksik bir Osmanlı Medeni Kanunu olarak kabul edilen Mecellede hâkim kavramının tanımına ilişkin şu ifadeler yer almıştır²: “*Hâkim, beyn- en-nâs vuku’ bulan da’va ve muhasamayı ahkâm-ı meşruasına tevfiқан fasl ve hasm için taraf-ı sultaniden nasb ve ta’yin buyrulan zattır*”³. Bu ifade tercüme edildiğinde karşımıza çıkan hâkim tanımı ise “*hâkim insanlar arasında vuku bulan dava ve uyuşmazlıkları, hukuki usullere göre çözmek için atamaya yetkili devlet organı tarafından atanan zattır*” şeklindedir⁴. Gözler kavramı, “*devlet tarafından atanan veya devletin tanıdığı usulle seçilen, kendisine sunulmuş bir hukuki uyuşmazlığı çözmekle görevli, tarafların dışında bir gerçek kişi*” olarak tanımlamıştır⁵. Yargıçların atanma usulüne dikkat çeken her iki açıklamada da esasen, çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesinin çalışmada detaylandırılacak gereklerine işaret edildiği söylenebilir. Şöyle ki yargıçların kim tarafından, hangi usullerle ve ne zaman atanmaları gerektiği sorularına verilen cevapların, doğal yargıç ilkesinin gereklerinin yerine getirilip getirilmediği sorusuna verilen cevapla paralellik gösterdiği sonucuna varmak mümkündür.

Yargıç ifadesine, kavramsal bir temel oluşturduktan sonra “doğal yargıç ilkesine” odaklanmak gerekirse ilkeyi karşılamak üzere kullanılan farklı kavramlara rağmen, ilkeye ilişkin ortaya konulan tanımlara bakıldığında kullanılan ifadelerin

¹ Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, (28.02.2022).

² Mustafa Avcı, “Mecelle ’ye Göre Hâkimlik Etiği”, Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, **Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları**, İstanbul, 2016, s. 228

³ Ali Himmet Berki, (Metni kontrol eden ve lügatçeyi hazırlayan), **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959, s.279.

⁴ Avcı, s.226.

⁵ Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi**, 7. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016, s.343; yargıç kavramının kökenine vurgu yapan bir başka tanım için bkz. “İnsanlık tarihinin başından beri her dönemde adalet dağıtırken sürgit bir güç (otorite) olmuştur. Metafizik dönemde mistik; dinsel (teolojik) dönemde tanrısal; bilimsel (pozitif) dönemde laik bir güçtür o.” Sami Selçuk, “Yargı Bağımsızlığı”, **TBB Dergisi**, Sayı:2, 1997, s.224.

çoğunlukla aynı olduğu söylenebilir. İlkeyi, diğer kavram ve ilkelerden ayıran alt unsurları saptayabilmek için ilkenin ne anlama geldiğinin tespiti gerekir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki doğal yargıç ilkesi, anayasal dayanağa sahip evrensel nitelik gösteren temel bir yargılama ilkesidir. 1982 Anayasasının “*kanuni hâkim güvencesi*” başlıklı 37. maddesi ilkenin anayasal dayanağını oluşturmaktadır. İlgili madde uyarınca;

“Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz⁶.”

Her ne kadar anayasal düzenlemede, doğal (tabii) ifadelerine yer verilmemiş ve hükümde yer alan kanuni hâkim ifadesinin, daha sonra açıklanacağı üzere ilkenin koruma alanını daralttığı ileri sürülse de Anayasa madde 37 hükmünün ilkenin anayasal kaynağını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Anayasal bu korumanın temelinde, doğal yargıç ilkesini yargılama hukukunun tarihsel gelişimi içinde zedeleyen yargılama ve uygulama örnekleri olduğu ileri sürülmüştür⁷.

Anayasa metninde ilkenin tanımlanmaması ilkeye ilişkin tanım meselesinin, öğretice çözülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Öğretideki tanımlara bakıldığında ilke genel bir ifadeyle uyuşmazlığı yargılayacak olan mahkemenin, o uyuşmazlığın doğmasından önce kanunen belli olması şeklinde tanımlanmaktadır⁸. Bu doğrultuda, uyuşmazlıklar ancak “*uyuşmazlıkların doğumu anında görevli ve yetkili olan mahkeme*” tarafından yargılanabilecektir⁹.

⁶18.10.1982 Kabul Tarihli, 2709 sayılı T.C. Anayasası, (R.G: 09.11.1982-17863), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, (11.02.2022).

⁷ Erdener Yurtcan, **Ceza Yargılaması Hukuku**, 16. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, (Ceza Yargılaması), s.133.

⁸ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 21. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s.134; benzer ifadeler için bkz. A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s.280; Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre Doğru Yargılama**, AÜ. SBF. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Özyurt Matbaası, Ankara, 1995, (Doğru Yargılama), ss. 19-20; Hüseyin Turan, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, (Adil Yargılanma), ss. 161-162; Necip Bilge, “Son Anayasa Değişikliklerine Göre Tabî Hâkim ve Savcı Teminatı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Profesör Dr. H. C. Oğuzoğlu’na Armağan**, Ankara 1972, s.574.

⁹ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş, 4. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2021, (Türk Anayasa Hukuku), s.1167; benzer yöndeki tanımlar için bkz. Abdurrahman Eren, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s.1049; Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, Yedinci Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.69; “Hukuk devletinin bir gereği de kanuni hâkim güvencesidir. Buna göre uyuşmazlığı yargılayacak mahkemenin uyuşmazlığın doğmasından önce kanunen belli olması gerekir. Anayasanın 37. maddesi ile kanuni hâkim güvencesi tanınmıştır.”, Adnan Küçük, **Anayasa Hukuku**, Genişletilmiş ve Gözden

Tanör doğal yargıç kavramını, “*atfedilen suçun işlendiği tarihte var olan ve yetkileri yasayla açıkça belirlenmiş mahkemenin yargıcı*” olarak tanımlamıştır. Yazara göre ilke tanımlanırken “doğallık” unsuru bakımından, ağırlık mahkemeden ziyade yargıca verilmelidir¹⁰. Öztürk benzer bir yaklaşımla ilkeyi, “*yargılayacağı uyuşmazlıkların ortaya çıkışından önce kanunla kurulmuş bulunan ve her bakımdan yetkili, tarafsız ve bağımsız hâkim*” olarak tanımlamıştır¹¹.

Centel ve Zafer doğal hâkim ilkesini, toplumun yargıya güveninin ve hâkimin etki altında kalmamasının güvencesi olarak tanımlamaktadır. Aydınlanma çağında, keyfi yargılamaya karşı gösterilen mücadeleler sonucu elde edilen ilkeye göre; herhangi bir olayı yargılayacak mahkeme, olay meydana geldikten sonra değil önceden ve genel olarak yasayla kurulmuş olmalıdır. Ayrıca yazarlara göre doğal yargıç ilkesi, hukuk devleti kavramının bir unsurunu oluşturur¹². Benzer bir yaklaşımla ilkeyi, hukuk devleti ve kanunilik ilkelerinin doğal sonucu bir kurum olarak değerlendiren Yanık ilkeyi şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Özellikle ceza yargılamasında çok önemli olan tabii hâkim ilkesi, şüpheli, davalı ve sanıklar için olduğu kadar, yargı mensupları için de gerekli bir kurumdur. Buna göre, dava konusu fiil işlenmeden veya uyuşmazlık doğmadan önce var olan; yani suç işlendikten ve uyuşmazlık çıktıktan sonra kurulmayan olağan mahkemeler olarak kabul edilmekte ve bu mahkemelerin hâkimlerine de ‘tabii hâkim’ denmektedir¹³.”

Geçirilmiş 2. Baskı, Orion Kitapevi, Ankara, 2012, (Anayasa Hukuku), s.195; Serdar Gülenler, **Türkiye’nin Anayasa Düzeni Kavramlar ve Kurumlar**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2018, s.80; “1982 Anayasası olabildiğince hukuk devletinin varlık koşullarının sağlanmasına özen göstermiştir.” ifadeleriyle madde 37’de yer alan kanuni hâkim güvencesinin de bu özenin göstergeleri arasında sayan yaklaşım için bkz. Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018, ss.160-162.

¹⁰ Bülent Tanör, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, 1990, (İnsan Hakları Sorunu), İstanbul, s.222.

¹¹ Bahri Öztürk, “Bir Ceza Mahkemesi Olarak Anayasa Mahkemesi: ‘Yüce Divan’ ”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:12, 1995, (Yüce Divan), s.75.

¹² Nur Centel ve Hamide Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Yenilenmiş ve Gözden Geçirilmiş 15. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2018, ss.643-644; “Hukuk devleti denilince, aklımıza hemen genel anlamda vatandaşların hukuksal güvenliğinin sağlanmasını amaç edinen devlet gelir. Ancak ‘hukukilik’ ilkesinin bazı ‘icapları’ da olmalıdır. Örneğin anayasada saptanan ‘kanuni hâkim güvencesi’ zorunluluğu...”, **yazar ilkeyi ise şu ifadelerle tanımlamaktadır**. “Tabii yargı ilkesi uyuşmazlığı yargılayacak mahkemenin, söz konusu uyuşmazlığın doğmasından önce belli olması anlamına gelir. Başka bir değerlendirmeye, ‘kanuni hâkim’ veya ‘tabii hâkim’ güvencesi, bir yandan hiç kimsenin bağlı olduğu mahkemeden başka hiçbir yargı mercii önüne çıkarılamayacağı, öte yandan bu ilkenin zedelendirilmesi sonucunu doğuracak yargı yetkisine sahip olağanüstü mahkemeler kurulamayacağını yansıtır.” Emin Memiş, **Anayasa Hukuku Notları**, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 6. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul 2011, ss. 227-228.

¹³ Murat Yanık, **Yargının Yönetimi ve Denetimi**, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s.203.

Bilge doğal yargıç ilkesi ve hukuk devleti ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“Kanunun genel olarak önceden koyduğu görev ve yetki kurallarıyla belli olan hâkim tarafından yargılanma, kişisel güvenliğin baş koşuludur. Kişilerin tabii hâkimlerinden başka mercilerce yargılanmaları, bu alanda özel işlemlere tabi tutulmaları, hukuk devletinin asla kabul etmeyeceği bir tutum teşkil eder¹⁴.”

Doğal yargıç ilkesinin, bireylere sağladığı güvenceye dikkat çeken bir başka yaklaşıma göre ilke, “suçta ve cezada kanunilik” ilkesinin ceza yargılamasındaki yansımasıdır. İlkenin temel amacı, “vatandaşların, ülkenin herhangi bir yerinde, herhangi bir mahkeme (hâkim) tarafından yargılanması ihtimalini ve tehdidini” önlemektir¹⁵. Bir başka yaklaşıma göre ise doğal yargıç ilkesi, yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının dayandığı temel kavramlardan biridir ve hukuk devleti ilkesinin egemen olduğu bütün ülkelerde, anayasal güvenceye kavuşturulmuştur¹⁶. Vatandaşların hukuki güvenliğini sağlamayı amaçlayan hukuk devleti ilkesinin önemli gereklerinden biri olan doğal yargıç ilkesi, istisnai ve olağanüstü mahkemelerin kurulmasının önlenmesini amaçlamaktadır¹⁷. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usul Kürsüsü* de daha sonra üzerinde duracağımız ihtisas mahkemelerini, doğal yargıç ilkesi bağlamında değerlendirirken doğal yargıç ilkesinin olağanüstü mahkemelerin kurulmasını engellemek için öngörüldüğünü ve ilkenin özünde, belli sanıklar için belli mahkemelerin kurulmasını önleme amacının yer aldığını ifade etmiştir¹⁸. Bu doğrultuda yargılamaların, yargılamaya konu uyumsuzluğun gerçekleşmesinden ya da suçun işlenmesinden önce yasayla kurulan mahkemede, “o davaya bakması gereken yargıç tarafından” yürütülmesi anlamına gelen doğal yargıç ilkesinin, kişi ve olaylara özgü mahkeme kurulmasının önüne geçtiği söylenebilecektir¹⁹.

Doğal yargıç ilkesini tanımlaya yönelik öğretideki açıklamalara bakıldığında ilkeyi, hukuk devleti ilkesinin bir unsuru olarak değerlendiren görüşlerin oldukça fazla

¹⁴ Bilge, s.574.

¹⁵ A. Caner Yenidünya ve Zafer İçer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s.25; benzer bir yaklaşım için bkz. “... Anayasa madde 37 düzenlemesi, idarenin keyfi, yargı mercileri kurmasını ve sanıkların rastgele bir mahkemeye çıkarılmasını önleyen bir hükümdür.” Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Bilim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1986, s.199.

¹⁶ Muharrem Özen, “Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen Düzenleme, Uygulamalar ve Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:1, 2010, s.38.

¹⁷ Esra Atalay, “Yargısal Temel Haklar”, **Prof. Dr. Şükrü Postacioğlu’na Armağan**, İzmir, 1997, s. 450.

¹⁸ Selahattin Keyman, Eralp Özgen ve Nevzat Toroslu, İhtisas Mahkemeleri Hakkında AÜHF Ceza ve Ceza Usul Hukuku Kürsüsü Görüşü, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:5, 1978, s.819.

¹⁹ Fevzi Demir, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar Ve Türk Anayasa Hukuku**, Birleşik Matbaacılık, İzmir 2009, s.315.

olduğunu görmekteyiz. Kanaatimizce de bireylerin temel haklarının, yargılama makamları karşısında korunabilmesi için, yargılama konusu olay ya da uyuşmazlık meydana gelmeden önce; yargılama faaliyetinin gerçekleşeceği mahkemeden haberdar olabilmeleri, hukuk devleti ilkesinin temelinde yer alan belirlilik unsurunun gereğidir.

Öğretide bazı yazarlar, doğal yargıç ilkesini usul hukuku bakımından değerlendirmişler ve ilkenin yargılama hukukuna ilişkin temel bir hak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yazarlardan Budak ve Karaaslan’a göre;

“Davanın hangi mahkemede veya hangi mahkemelerde görülebileceğini tayin eden usul hükümleri, genel ve gelecekte açılacak bütün davalar için uygulanmak üzere konulurlar; münferit bir uyuşmazlık ortaya çıktıktan sonra, o uyuşmazlıkla ilgili davaya bakmak üzere mahkeme kurulamaz²⁰.”

İlkenin tanımlanması hususunda karşımıza çıkan bir diğer mesele, öğretide yapılan tanımların kapsamıdır. Doğal yargıç ilkesinin biri dar diğeri geniş olmak üzere iki tanıma sahip olduğunu ifade eden Kardaş’a göre; dar manada doğal yargıç, yargılamaya konu suçun işlenmesinden önce yasa tarafından gösterilen yargıcı ifade eder. Yazar, geniş manada doğal yargıcı ise *“bağımsız bir yargı organizasyonu içinde görev yapan, usul hukuku düzenlemeleri ile gerçek anlamda doğal yargı alanına sahip kılınmış, tarafsız güvenceli bağımsız yargıç”* olarak tanımlamıştır²¹. Erem de benzer şekilde dar anlamda doğal yargıcı, önceden ve davalar gözetilmeden kanun tarafından gösterilen hâkim olarak tanımlamıştır. Dar anlamda doğal yargıç tanımının ilkeyi karşılamakta yetersiz kaldığını ve ilkenin *“öz anlamını”* karşılamadığını ileri süren yazar, açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Eğer dar anlamda tabii hâkim tanımı yeterli görülürse, konu sadece zaman bakımından uygulama konularından biri haline gelir. Sadece suçtan evvel kurulmuş (hatta kanunla kurulmuş) olmak bir bakıma şekilden ibaret kalır, “tabii kavramının bir esası olması gerekir²².”

²⁰ Cem Budak ve Varol Karaaslan, **Medeni Usul Hukuku**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s.41.

²¹ Yazara göre; “Dar anlamda doğal yargıç; yeterli olmayıp ilkenin özüne inmemektedir. Doğal yargıç ilkesinin zaman kavramı dışında biz öz anlamı vardır. Bu ilkenin sadece dar anlamda ele alınarak sadece suçtan önce kurulmuş, hatta yasayla kurulmuş mahkeme yargıçları kabulü ile özdeşleştirilmesi ilkenin sadece şekilden ibaret olmasına yol açar.” Ümit Kardaş, **Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Öncelikler**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 2004, (Demokratikleşme), s. 25; bir diğer dar anlamda doğal yargıç ilkesi tanımı için bkz. Mümtaz, Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul, 1997, (Anayasanın Anlamı), s.167.

²² Faruk Erem, **Ceza Usulü Hukuku**, Genişletilmiş 5. Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, (Ceza Usulü Hukuku) s.97-98; “Tabii hâkim kavramı biri dar diğeri geniş iki ayrı anlayışa göre ele alınır. Kanunun suçun işlenmesinden evvel gösterdiği hâkim, tabii hâkimdir anlayışı, dar olan anlayıştır. O halde suçun işlenmesinden sonra (yani suçlunun kim olduğuna göre) kanunla da olsa hâkim yaratılmaz. Suçtan evvel olmak şartı ile kanunla saptanan tabii hâkimdir.

Doğal yargıç ilkesini, “*olağan mahkemeler olaylardan önce kurulmuş olan, müşahhas olayla kuruluş bakımından ilgisi olmayan mahkemeleri ifade ederken bu mahkemelerin hâkimine da tabii hâkim denir*” ifadeleriyle geniş manada tanımlayan Kunter, zaman unsuruyla birlikte ilkenin özüne de dikkat çekmiştir. Burada ifade edilen “öz” kurulan mahkemelerin, somut olayla ilgisinin olmamasıdır²³. Bir görüşe göre doğal yargıç ilkesi tanımlanırken mahkemelerin kuruluşunun ya da yargılama faaliyetini yerine getirmek üzere görevlendirilmesinin, kanunla ve önceden yapılmasının yeterli görülmesi halinde; ilke yalnızca olağanüstü mahkeme kurma yasağına indirgenmiş olacaktır²⁴. Ancak çalışmanın son bölümünde örneklerine yer verildiği üzere, olağanüstü mahkemeler kurulmaksızın da doğal yargıç ilkesinin ihlal edilmesi mümkündür²⁵.

Soysal’a göre mahkemelerin kanunla ve suç işlenmesinden önce kurulmasını gerekli kılan dar anlamlı doğal yargıç tanımına, “*mahkemelere ilişkin görev ve yetki kurallarını, tarafsızlıkla ilgili güvenceleri ve olağanüstü mahkemelerin kurulamamasını*” da eklemek gerekir²⁶. Kanaatimizce doğal yargıç ilkesi, yargılama konusu olaylardan önce kanunla kurulan mahkemelerin varlığına indirgendiği takdirde, ilkenin korumak istediği bağımsız ve tarafsız mahkeme unsuru başta olmak üzere adil yargılanma hakkı ihlalleri ortaya çıkacaktır. İlaveten, çalışmamızın son bölümünde de yer verildiği üzere, kanuni dayanağa sahip ve öncedenlik ilkesini de karşılayan bazı mercilerin yargılamaları da doğal yargıç ilkesinin ihlaline neden olmuştur.

Geniş anlayış tabii hâkim, bir çeşit zaman itibarı ile uygulama alanından çıkarır, ona gerçek etkisini tanır. Çünkü tabii hâkimin zaman kavramı dışında bir öz anlamı vardır. Sadece kanunla kısılmış olmak yeterli sayılırsa bir bakıma tabii hâkim şekilden ibaret kalır. Bu nedenle biçimsel tabii hâkim ile gerçek tabii hâkim farkı genişliktedir. Bu suretle tabii hâkim bir üst kavram sayılır ve Anayasal meşruluk ve itibarını kazanır. Kanunla, her çeşit mahkeme kurulabilirse tabii hâkim kavramının anayasal bağlayıcılığı, faydası etkisi çok azalmış hatta yok edilmiş olur.” TBB Olağanüstü Genel Kuruluna Devlet Güvenlik Mahkemeleri İle İlgili Olarak Yönetim Kurulunca Sunulan Rapor, Genel Kurul Bildirisi, Alınan Kararların Özeti, <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/to-1976-270.pdf>, (21.02.2022).

²³ Nurullah Kunter, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 9. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1989, (Ceza Muhakemesi Hukuku), s.145; olağan mahkeme ve olağan hâkim kavramlarını benzer şekilde tanımlayan bir başka yazar için bkz. Mustafa Özen, **Ceza Muhakemesi Hukuku Dersleri**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017, s.88.

²⁴ Durulcan Selçuk, **Tabii Hâkim İlkesi ve Türk Yargı Tarihinde Olağanüstü Mahkemeler**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021, s.11.

²⁵ Tanör, İnsan Hakları, s.222.

²⁶ Soysal, Anayasanın Anlamı, s.167.

Doğal yargıç ilkesine ilişkin öğretide benzerlik gösteren tanım ve yaklaşımların yanı sıra ilkeye farklı bir bakış açısı getiren görüş ve tanımlar da mevcuttur. Bu tanımlardan “*insanlık tarihi boyunca hüküm, bir sanat eseri olarak görüldüğünden eser sahibinin sonradan değişmesinin önüne geçmek amacıyla doğal hâkim kuralı getirilmiştir.*²⁷” cümlesi doğal yargıç ilkesinin daha sonra üzerinde duracağımız “öncedenlik” unsuruna vurgu yapmaktadır. İlkeyi, iktidar sahipleri ve yargı ilişkisi kapsamında değerlendiren bir başka yazara göre;

“Doğal hâkim ilkesi, zıddından hareketle tanımlamaya çalışılmalıdır. Doğal hâkim ilkesinin uygulanmadığı mahkemeler, kurgu mahkemelerdir. Kurgu mahkemelerin amacı, gerçeği ortaya çıkarıp, haklıyı haksızdan ayırmak değildir. Bu mahkemelerin amacı, bir iktidarın (kurgu mahkemeleri kuran veya kendi menfaati için kullanacak olan iktidarın) kendisi gibi düşünmeyenleri, ilgili mahkemelerde yapılacak yargılamalar aracılığıyla korkutmasını, sindirmesini ve böylece kendi iktidarını toplum karşısında pekiştirmesini sağlamaktır.”²⁸

Doğal yargıç ilkesine ilişkin yukarıda yer verilen tanım ve açıklamalardan hareketle ilkeyi, yargılama faaliyetini gerçekleştirecek mahkemelerin yargılamaya konu olay ya da uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce kanunla kurulması; uyuşmazlığın ve yargılama konusu olayın niteliğine ya da taraflarına göre mahkeme kurulmasının önlenmesi olarak tanımlamak mümkündür.

2. Kanuni/ Yasal Yargıç Doğal Yargıç Mıdır?

Doğal yargıç ilkesinin tanımlanması meselesinde, öğretide ve daha sonra üzerinde duracağımız Anayasa Mahkemesi kararlarında, doğal yargıç ve kanuni/yasal yargıç ilkeleri arasında ayırım olup olmadığı tartışması önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda kanuni hâkim ilkesinde öne çıkan “*kanunilik*” unsurunun, doğal yargıç ilkesinin alt unsurlarını karşılamaya yetmediği yönündeki görüşün karşısında, her iki ilkenin de esasen aynı anlamı ifade ettiği görüşü savunulmaktadır.

Her iki ilkenin birbirinden ayrıldığı görüşünü benimseyen yazarlar, doğal yargıç ilkesinin “*öncedenlik*” ve “*kanunilik*” unsurlarını içermesine rağmen, kanuni hâkim ilkesinin yalnızca kanunilik unsurunu karşılamasını gerekçe göstermektedirler. Bu doğrultuda doğal yargıç ilkesinin öncedenlik ve kanunilik unsurlarının, kişi hakları

²⁷ Uğur Yiğit ve İlhami Öztürk, **Yargı Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s.30

²⁸ Mürşide Şimşek, **1982 Anayasası’nda Yargı Bağımsızlığı ve Yargı Tarafsızlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012 s.18

bakımında bir teminat olduğu; kanuni hâkim deyiminin ise öncedenlik unsurunu barındırmaması sebebiyle bu teminatı sağlayacak nitelikte olmadığı ileri sürülmüştür²⁹. Atar, Anayasa madde 37 hükmüne rağmen “kanuni hâkim” kavramının her zaman hukuk devletinin gereği olan “tabii hâkim” anlamına gelmediği görüşündedir³⁰. Benzer bir yaklaşımla doğal yargıç ilkesinde, davaların olaydan sonra çıkarılacak yasa ile kurulan mahkeme önüne götürülmesi yasaklanırken yasal yargıç ilkesi, yargıçların yasa ile tayin edilmesi esasına dayanmaktadır³¹.

Yenidünya/İçer mahkemelerin görev ve yetkilerinin, yargılama konusu uyumsuzlıklardan önce “belirli bir olayla bağlantılı olmaksızın, herkesi için genel ve soyut kurallarla” belirlenmesi anlamına gelen doğal yargıç ilkesinin; mahkemelerin görev ve yetkilerinin kanunla tayin edilmesi olarak tanımlanan kanuni hâkim ilkesinden daha kapsamlı bir güvence sağladığını ifade etmiştir³².

Okşar, ilkeye ilişkin kavram birliği olmamakla birlikte içerik olarak da yoğun bir farklılığın olmadığını ileri sürmektedir. Ancak yazar yine de ilkeyi karşılamak üzere doğal yargıç kavramının kullanılmasının daha uygun olduğunu şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Öncelikle belirtmek gerekir ki kavramlar uygulamalarla anlam ve içerik kazanır. Doğal yargıç ile başlayan yargılamanın keyfi şekilde değiştirilen ve yeniden atanan yargıçlarla devamının sağlanması bireylere tanınan yargısal güvenceyi ve yargıya güveni büyük ölçüde azaltacağından yargılamayı yapan en önemli süje olarak yargıcın ön plana çıkarılması ve ona verilen önemin vurgulanması açısından doğal yargıç kavramının kullanılması daha uygundur³³”.

Tabii (doğal) hâkim ve yasal (kanuni) hâkim kavramları arasındaki ayrıma yer veren yazarların aksine kavramlar arasında herhangi bir ayrımın bulunmadığını ileri süren yazarlar; 1961 Anayasasının 1971 değişikliğinde, tabii hâkim ve kanuni hâkim

²⁹ Bilge, s.574; aksi görüşteki bir başka yazar ilkeyi karşılamak üzere, kanuni hâkim kavramını kullanmakla birlikte, ilkenin unsurlarını sayarken hem “kanunilik” hem de “öncedenlik” unsurlarına değinmiştir. Ayrıca yazar her iki unsurun ilke açısından gerekliliğini şu şekilde ifade etmiştir: “Bu iki unsurdan herhangi birisinin gerçekleşmemesi, kanuni hâkim ilkesinin ihlal edilmesi sonucunu doğurmaktadır.”, Lokman Yeniay, “Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Yargı Ayrılığı Sistemi Üzerine Bir İnceleme”, **MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1, 2020, s.184.

³⁰ Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş 14. Baskı, Seçkin Yayıncılık- Ankara, 2021, s.112.

³¹ Cengiz Akın, “Anayasalarımızda Doğal Yargıç İlkesi”, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt:70,Sayı:10-11-12, 1996, s.717

³²Yenidünya ve İçer, ss.23-25.

³³ Mustafa Okşar, **Doğal Yargıç İlkesi Açısından Askeri Yargıda Mahkemelerin Kuruluşu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.s.42.

kavramları arasında anlam farkı olmadığına Anayasanın gerekçesinde belirtilmesi esasına dayanmaktadırlar³⁴. Bu yazarlardan Tanör/Yüzbaşıoğlu, “*kanuni hâkim güvencesi*” başlıklı anayasa hükmünün batı hukuklarında ya da Türk doktrininde, “*doğal yargıç*” ya da “*doğal yargı yeri*” gibi terimlerle ifade edildiğini ve bu terimlerin daha genel bir güvence içinde yer aldığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca yazarlar “*kanuni mahkeme*” ve “*kanunen tabi olunan mahkeme*” deyimleriyle, “*tabii yargıç*” “*doğal yargı yeri*” kavramları arasında özde hiçbir farklılık olmadığı gibi; “*doğal yargıç*” ve “*kanunen tabi olunan mahkeme*” deyimleri arasında da anlamsal hiçbir farklılığın olmadığı görüşündedir³⁵. Kuzu da benzer bir yaklaşımla “*bir kimsenin tabii hâkimi*”

³⁴ Nurullah Kunter, Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoglu, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 17. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 182.

³⁵ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 17. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.216; kavramlar arasında ayrım olmadığına ilişkin detaylı açıklamalarında Tanör şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Tabii yargı yolu ve tabii hâkim terimleri Türk hukukuna 1961 Anayasası ile girmiştir. 1971 Anayasa değişikliği ile benimsenen yeni terminoloji kanuni yargı yolu ve kişinin kanunen tabi olduğu mahkemedir. Bu değişikliklerle amaçlanan husus, tabii hâkim ilkesi bakımından anayasallığı tartışma konusu edilen sıkıyönetim mahkemelerinin durumunun hukukileştirilmesi ya da tartışmalara son verilmesiydi. 1961 Anayasasının ilk metninde konu şöyle düzenlenmişti:

Tabii Yargı Yolu

Madde 32- Hiç kimse tabii hâkimden başka bir merci önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi tabii hâkimden başka bir merci önüne çıkarma sonucu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.

Bu madde 20 Eylül 1971 tarihli ve 1488 sayılı yasayla şu şekli aldı:

Kanuni Yargı Yolu:

Madde 32- Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mercii önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi kanunen tabii olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucu doğuran, yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.

32 maddenin eski ve yeni şekilleri arasında bir fark var mıdır? 1971’de değiştirilen şekliyle 32. Madde. 1982’de kenar başlık hariç aynen tekrarlandığına göre (kanuni hâkim güvencesi madde 37) bu soru doğrudan doğruya günümüzün hukuk verileri açısından da geçerlidir.

Yabancı hukuklarda ve uluslararası hukukta tabii yargı tabii hâkim terimleri ile kanuni mahkeme kanuni (yasal) hâkim ya da kanunen tabi olunan mahkeme gibi terimler arasında bir anlam ve içerik farkı olmadığı, bunların pratikte aynı anlamda kullanıldığı, tabii hâkim deyimıyla kastedilenle kanunla kurulmuş mahkeme ibaresiyle anlatılmak istenenin aynı şeyler olduğu yukarıda görülmüştü. Türk hukuku açısından da durum aynıdır. Birkaç nokta bunu aydınlatacaktır:

Bir kere 1961 32. Maddesinin komisyon tarafından hazırlanan gerekçesinde şu ifade dikkati çeker: Kişinin kanuni (yani tabii) hâkimden başka mercilerce muhakeme edilmesi...” Görüldüğü gibi burada tabii hâkim ve kanuni hâkim terimleri aynı anlamda kullanılmıştır.

İkincisi kanunen tabi olunan mahkeme formülasyonu, 1971 Anayasa değişikliğinden ve 1982 Anayasasından çok daha önceleri de vardı. 1924 Anayasası “ Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye” diyordu (madde 83) 1876 Anayasasında da konu aynı yönde düzenlenmişti.

Üçüncüsü tabii hâkim terimi 1961 Anayasasına, bu eski formülasyonlarla aynı anlama gelmek üzere konulmuştur...

Bu nedenle tabii, kanuni ya da olağan sıfatlarıyla anlatılanların içeriklerinin aynı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sıkıyönetim mahkemelerinin Anayasaya karşı konumu açısından 1971 öncesiyle sonrası arasında bu noktada bir fark yoktur. Terim değişikliği söz konusu mahkemelerin anayasaya aykırılığı konusundaki tartışmaları gündemden silmiş değildir.” Tanör, İnsan Hakları Sorunu, ss.219-220.

deyimi ile “bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme” deyimleri arasında hiçbir fark olmadığını ifade etmiştir³⁶. Bir başka görüşte kanuni hâkim teriminin, yalnızca mahkemelerin kanunla kurulmasına atıfta bulunması sebebiyle ilkeyi karşılamakta yetersiz kaldığı yaklaşımına karşı çıkmıştır. Anayasanın “kanuni hâkim güvencesi” başlıklı 37. madde hükmü ve daha sonra açıklanacağı üzere AİHS’te yer alan “kanunla kurulmuş mahkemede yargılanma hakkı” ifadeleri gerekçe gösterilerek kanuni hâkim teriminin kullanılmasında herhangi bir sakınca olmadığı ileri sürülmüştür³⁷. Doğal yargıç ilkesine ilişkin açıklamalarında “kanuni hâkim ilkesi de denilen bu ilke” ifadeleriyle, kavramlar arasında herhangi bir ayrım olmadığı görüşünü benimseyen Ünver ve Hakeri’ye göre ilke, “suçun işlenmesinden ya da çekişmenin doğmasından önce davayı görecektir yargı yerini yasanın belirlemesi” anlamına gelmektedir³⁸.

Doğal yargıç ve kanuni hâkim ilkeleri arasında ayrım olmadığına ilişkin öğreti görüşlerinde, genellikle hukuk devleti ilkesinin gerekleri dayanak gösterilmektedir. Bu görüşe göre bir hukuk devletinde kanuni yargı yolu, ancak suça ve sanığa özgü mahkeme kurulmasını önleyen doğal yargı yolu olacağından kanunen tabi olunan mahkeme de tabii hâkimlerden kurulu mahkemeden başkası değildir³⁹. Doğal yargıç

³⁶ Burhan Kuzu, “Anayasalarımızda Suç Muhakemesine İlişkin Hükümler (Mukayeseli Bir İnceleme)”, **Prof. Dr. İlhan E. Postacıoğlu’na Armağan**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1990, s.172; “ ‘Tabii hâkim’ ya da ‘doğal yargıç’ yahut ‘tabii, olağan, yargı ilkesi’, veya ‘kanuni mahkeme’, ‘kanuni (yasal) hâkim’ ve ‘kanunen tabi olunan mahkeme’ terimleri arasında herhangi bir anlam ve içerik farkı bulunmamaktadır.” H. Turan, Adil Yargılanma, s.160; “Tabii hâkim, hukuki uyumsuzluğu çözecek hâkimin, o uyumsuzluğun doğmasından önce kanun tarafından belli edilmesini öngören ilkedir. Doğal yargıç (tabii hâkim) ilkesi, kanuni hâkim veya olağan hâkim ilkesi olarak da adlandırılmaktadır.” Şeref İba, **Türk Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2018, s.147; Doğal yargıç ve kanuni mahkeme ya da kanuni yargıç terimleri arasında ayrım yapmayan diğer yazarlar için bkz. Gölcüklü, Doğru Yargılama, s.19; Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 280.

³⁷ Hakan Karakehya, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2015, ss.87-88.

³⁸ Yener Ünver ve Hakan Hakeri, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 13. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017, s.37.

³⁹ “1982 Anayasasında yer alan kanuni hâkim terimi doğal yargı ilkesini gerçekten kaldırmış mıdır ve bir kimsenin kanunen tabi olduğu yargı, doğal yargıdan başkası olabilir mi? Bu sorunun cevabı hukuk devleti ilkesinde saklı. Hukuk devletini gerçekleştirme yollarından biri de yargı bağımsızlığını yerleştirmek ve yargı kuruluşlarına güven duyulmasını sağlamaktır. Özellikle özgürlükleri sınırlayan Türk Ceza kanunu gibi yasalardan değişik koşullara göre keyfi sonuçlar çıkarılmasını engellemenin etkili yollarından biri de, suça ve sanığa göre mahkeme kurulmasını önleyen “doğal yargı” ilkesine bağlı kalmaktır. Bir hukuk devletinde kanuni yargı yolu ancak doğal yargı yolu olabilir ve bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme, onun tabii hâkimlerinden kurulu bir mahkemeden başkası olamaz. Başka bir deyişle, yargı ve mahkemeyi gösteren yasa, ancak doğal yargı ilkesine uygun olduğu zaman bir hukuk devletinin yasasıdır; bu ilkenin dışına çıkarsa Anayasadaki hukuk devleti ilkesine aykırı olacaktır. Yargın ve mahkemenin yasayla gösterilmesi, bu alanda rastgele yasalar yapılabileceği ve hukuk devleti ilkesini meydana getiren temel unsurların çiğnenebileceği anlamına gelmez. Onun içindir ki, Anayasadaki hukuk devleti ilkesi kaldırılmadığı sürece kanuni yargı yolunun doğal yargı yolu olarak yorumlanması hiç de yanlış değildir.” Soysal, Anayasanın Anlamı, ss.168-169.

ve kanuni hâkim ilkelerini ayrı ayrı tanımlayan ancak hukuk devleti ilkesi ile birlikte değerlendirildiğinde, her iki kavram arasında fark bulunmadığını ileri süren Duman kavramların tanımlarını şu şekilde yapmaktadır:

“Kanuni hâkim; kanunun gösterdiği hâkim demek olup bu deyimle mahkemelerin veya hâkimlerin görev ve yetkilerinin yasayla belirleneceği belirtilmiştir. Doğal yargıç kavramı ise yargılanacak uyumsuzluğun doğduğu anda yürürlükte bulunan yasanın öngördüğü yargı mercii demektir⁴⁰”.

Hukuk devleti olmanın bir gereği olarak kanuni hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesinden başka anlama gelemeyeceği yaklaşımına benzer bir yaklaşım, yargıya duyulan güven bağlamında ileri sürülmüştür. Yazara göre, yargı kuruluşlarının güvenilirliği açısından daha dar bir anlama sahip olmasına rağmen kanuni hâkim ilkesinin, doğal yargıç ilkesi olarak yorumlanması gerekir⁴¹.

Ayrıca belirtmek gerekir ki doğal yargıç ilkesini karşılamak üzere öğretide “olağan yargı organı” kavramı da kullanılmaktadır. Bu kavramı kullanan yazarlara göre, yargıçlarla ilgili ayırımıda önemli olan olağan veya tabii yargıç ve olağanüstü yargıç kavramlarıdır⁴². AİHS madde 6 hükmünde yer alan “yasal mahkeme” tabiri de “olağan mahkeme” olarak anlaşılmalı, yasa ile kurulmuş olsa da olağanüstü nitelik taşıyan mahkemeler yasal sayılmamalıdır⁴³. Bu görüş uyarınca, eylem işlendikten sonra kurulan yargılama makamlarının yaptığı yargılama olağanüstü; buna karşılık bir eylem işlendiğinde daha önce kurulmuş yargılama makamının onu yargılaması ise olağan yargılama olarak tanımlanmaktadır⁴⁴. Olağan yargı organı kavramına yakın bir şekilde ilkeyi açıklamak üzere “olağan (kanuni) hâkim” ifadesini kullanan Özbek/Doğan/ Bacaksız ilkeyi, “fiilden önce ve yasayla kurulan mahkeme” olarak tanımlamaktadır. Yazarlara göre kovuşturma evresinin temel ilkelerinden biri olan

⁴⁰ İlker Hasan Duman, **Anayasa Sözlüğü**, Şeker Matbaacılık, İstanbul, 1996, s.217.

⁴¹ “Bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkemenin doğal yargıç ilkesine uygun kurulmuş bir mahkeme olacağını söylemek doğru olacaktır. İlk bakışta daha dar bir anlam taşıyan ‘kanuni hâkim’ ifadesinin bu biçimde yorumlanması, yargı kuruluşlarının güvenilirliğinin sağlanması için zorunludur. Başka bir deyişle, mahkeme ve yargıcın yasayla saptanacak olması, bu alanda hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacak rastgele yasalar yapılmasına olanak sağladığı anlamına gelmemektedir”, Sabuncu, s.69.

⁴² Nevzat Toroslu ve Metin Feyzioğlu, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 13. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2014, s.95.

⁴³ Süheyl Donay, **İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, s.73.

⁴⁴ Öztekin Tosun, **Türk Suç Muhakemesi Hukuku**, Cilt:1, Genişletilmiş 4. Bası, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul, 1984, s.260.

olağan hâkim ilkesi, mahkemelerin objektif ve genel esaslar çerçevesinde yetkilendirilmesini gerekli kılar⁴⁵.

Doğal yargıç ve kanuni hâkim ilkelerine ilişkin ele aldığımız öğreti görüşlerini değerlendirdiğimizde, “kanunilik” unsuru ile öne çıkan kanuni hâkim ilkesinin; doğal yargıç ilkesinin tüm gereklerini karşılamaya yetmediği görüşüne katılmaktayız. Doğal yargıç ilkesi, yargılama işlevini yerine getiren mahkemelerin kanunla ve yargılama konusu olaylar gerçekleşmeden ve yargılanacak kişiler belli olmadan önce kurulmasını gerektirirken kanuni hâkim ilkesi, yalnızca yasal dayanağa sahip mahkemelerin kurulması gerekliliği ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, kanuni hâkim ilkesinin “öncedenlik” unsurunu karşılamaması sebebiyle doğal yargıç ilkesinden ayrıldığı söylenebilir. Hukuk devleti olmanın gereklerinden hareketle, kanuni hâkim ilkesini doğal yargıç ilkesi olarak yorumlayan öğreti görüşlerinde de esasen kavramlar farklı tanımlanmıştır. Kanaatimizce, yalnızca yasal dayanağa sahip mahkemelerin varlığı ile yetinilmesinin sebep olabileceği sakıncalar, kanuni hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak yorumlanmasına yol açmıştır.

3. Hukuk Devleti/Kanun Devleti Ayırımından Hareketle Doğal Yargıç/ Yasal Yargıç Ayırımı

Hukuk devlet ilkesi ve bu ilkenin sağlanması gereken alt koşullarının, doğal yargıç ve kanuni hâkim ilkelerini ortak bir çatı altında birleştirdiği görüşüne yukarıda değinmiştik. Bu görüşe göre bir hukuk devletinde kanuni hâkim ilkesi, doğal yargıç ilkesi olarak yorumlanmalıdır. Hukuk devletinin varlığı, kavramlar arasında bir ayırım yapılmasının önüne geçmektedir. Hukuk devleti ilkesinden hareketle öne sürülen bir başka görüşe göre, hukuk devleti ve kanun devleti arasındaki ayırımın bir benzeri de doğal yargıç ilkesi ve kanuni hâkim ilkesi arasında mevcuttur.

İlkeler arasındaki ayırma odaklanmadan önce, hukuk devleti ve kanun devleti ilkelerine kavramsal bir çerçeve oluşturmak faydalı olacaktır. Hukuk devleti, *“faaliyetlerinde hukuk kurallarına bağlı olan ve vatandaşlara hukuki güvenceler*

⁴⁵ Veli Özer Özbek, Koray Doğan ve Pınar Bacaksız, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 14. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 70.

sağlayan” devlettir⁴⁶. İlkede yer alan “hukuk” kavramı “değerlere bağlı, insan haklarına dayalı, demokratik ve liberal” bir hukuku ifade eder⁴⁷. Ökçesiz’e göre hukuk devletin özünü, “devlet gücünün hukukla bağlanmasında, ölçülü kılınmasında ve kişisel özgürlüğün korunmasında” yer alır⁴⁸. Öztürk ve Erdem’in ifadesiyle hukuk devleti ilkesinin “insan haklarının gerçekleştirilmesi, adaletin sağlanması ve güvenliğin temin edilmesi” olmak üzere üç kurucu koşulu vardır⁴⁹. Hukuk devletin esaslı unsurları; hukuka uygunluğu sağlayan devlet kuralları, hukuka uygunluğu sağlayacak bir yargı denetimi, yargı bağımsızlığı ve adil yargılanma hakkının getirdiği güvencelerdir⁵⁰.

Hukuk devleti ilkesi, kapsamı ve nitelikleriyle kanun devletinden ayrılır. Tanör ve Yüzbaşıoğlu’na göre “hukuk kavramı nasıl kanun kavramını aşıyorsa, hukuk devleti de kanun devleti anlayışının üstünde ve ilerisinde yer alır. Her kanunlu sistem, mutlaka

⁴⁶ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.236; hukuk devleti olgusuna ilişkin farklı tanımlar için bkz. “Hukuk devleti, tıpkı aralarında ateşkes yapmış devletler gibi, temel hak ve özgürlüklerde değişiklik yapılmaksızın hem yurttaşların hem de yöneticilerin, hukuka riayet etmesi anlamına gelir.” Mehmet Tevfik Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 206; Christine Synowich, “Ütopya ve Hukuk Devleti”, **Hukuk Devleti Hukuki Bir İlke Siyasi Bir İdeal**, (Çev. Ali Rıza Çoban), Adres Yayınları, Ankara, 2008, s.326.

⁴⁷ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.114.

⁴⁸ Hayrettin Ökçesiz, **Hukuk Devleti**, (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları:4), Afa Yayınları, İstanbul, 1998, ss.17-38; “Hukuk devleti bir hukuk rejimine tabi olan devlettir; faaliyet alanı, tamamı hukukla çerçevelenmiş olan ve o şekilde düzenlenen devlet: devletin farklı organları, ancak hukukun öngördüğü alanlarda (ve ölçüde) hareket edebilirler ve hukukun izin verdiği araçları kullanabilirler.” İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 14. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.15.

⁴⁹ Bahri Öztürk ve Mustafa Ruhan Erdem, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.163.

⁵⁰ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.114; hukuk devleti ilkesinin şartlarına ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. Gözler, Türk Anayasa Hukuku, ss. 236-245; Eren, ss.364-373; Özbudun, ss. 124-38; İba, ss.105-114; Bir başka görüşe göre hukuk devleti; yasallık ilkesi, güçler ayrılığı, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye kavuşturulması, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, yasama ve yürütmenin tüm işlemlerinin yargı denetimine tabi olması, saydamlık ve açık yönetim, eşitlik ilkesi, hukukun genel ilkelerine uygunluk, yargı bağımsızlığı ve yargıç güvencesi, uluslararası sözleşmelerle ve yargı kararlarıyla bağlılık ve hukuka bağlı olmanın gerekliliğine duyulan inanç unsurlarından oluşmaktadır. Yılmaz Aliefendioğlu, “Hukuk- Hukukun Üstünlüğü- Hukuk Devleti”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:58, Sayı:2, 2001, ss. 31-35; “Hukuk devleti kavramının esas unsurları ana haklar güvenliği, kuvvetler ayrımı, kanunların umumiliği, kanunların anayasaya uygunluğunun kazai murakabesi, idarenin kanuniliği, idarenin kazai murakabesi ve yargıçların bağımsızlığıdır.” Tahsin Bekir Balta ve Hüseyin Nail Kubalı, “Türkiye’de Hukuk Devleti Anlayışı”, **AÜSBFD**, Cilt:15, Sayı:3, 1960, s.4; yargı bağımsızlığının tesisinin hukuk devleti için önemini vurgulayan bir görüş için bkz. “Yasalar, hükümete yer alan kişiler de dâhil olmak üzere herkes için geçerli ve herkes için bağlayıcı olmalı ve aynı zamanda, devlet mercilerinin oluşturduğu sistem de kuvvetler ayrılığı ilkesi ile karşılıklı denetim ve dengeleme esası üzerine inşa edilmiş olmalıdır. Yetkilerin sınırlandığı bu sistemin önemli unsurlarından bir tanesi, yargının bağımsız olması ve hukukçuların faaliyetlerini bağımsız şekilde yürütebilmesidir.” Tomasz Stawecki, “Komünizm Sonrası Toplumlarda Hukukçuların Bağımsızlığı ve Hukukun Üstünlüğü”, Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, **Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları**, İstanbul, 2016, s. 245-246.

*hukukun üstünlüğüne ve koruyucu üstün ilkelere dayanır denemez*⁵¹.” Hukukun yasalardan ibaret olmadığını, dolayısıyla da kanun devletin hukuk devleti ilkesinin sağladığı güvenceler karşısında yetersiz kalacağını süren Duman’a göre;

“...Hukuk yasalardan ibaret değil ve yasa anlamına gelmiyor. Tarihte yasaların egemen olmadığı bir devlet görülmemiştir. Her devlet yasalara dayanmıştır. Devlet adını hak eden siyasal toplumsal örgütlenmenin mutlaka yasal bir çerçevesi vardır. En gaddar diktatörler, en despot devletler, “yasa devleti” olabilmişlerdir. Hukuk devleti ise, yasa egemenliğinin dışında ve üstünde, hakların dokunulmaz olduğu ve yasalar tarafından güvenceye alındığı bir siyasal sistemdir. Hukuk devletinde her tür yasa değil hakları güvenceye alan yasalar egemen olurlar⁵².”

Öğretide, hukuk devletin kanun devletin ilerisinde olan yapısı ve nitelikleri sebebiyle, doğal yargıç ilkesinin kanuni hâkim ilkesinin ötesine geçtiği ifade edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde detaylıca açıklanacağı üzere, ülkemizde 1961 Anayasası döneminde “tabii yargı yolu başlıklı” anayasa düzenlemesinin “kanuni yargı yolu” olarak değiştirilmesi, ilkenin kapsamının daraltıldığı eleştirilerini ortaya çıkarmıştır. Bu değişikliği eleştiren Özay açıklamalarında, hukuk devleti ve kanun devleti arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. Özay’a göre;

“Kanun devleti’ ile ‘hukuk devleti’ kavramları arasındaki farklılık kanımca ‘tabii hâkim’ ile ‘kanuni hâkim’ kavramları arasında da var. Nasıl ki ‘hukuk devleti’ ‘kanun devletine’ oranla hem daha geniş hem de daha çağdaş ise 1961 Anayasasının orijinal metnindeki ‘tabii yargı yolu’ kenar başlıklı 32. maddesi de yürürlükteki ‘kanuni hâkim güvencesi’ kenar başlıklı 37. maddeye göre çoğulcu, demokratik ve uygar toplum düzenine daha uygun⁵³”.

Hukuk devleti ve kanun devleti arasındaki ayırmadan yolan çıkan Arsan/ Tanrıver de ilkeyi karşılamak için, doğal yargıç ilkesi ve tabii hâkim ilkesi terimlerini birlikte kullanırken, tabii hâkim ve kanuni hâkim kavramları arasında anlam farklılığı olduğu dolayısıyla da kavramların karıştırılmaması gerektiği görüşündedirler. Yazarlara göre;

⁵¹ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 114.

⁵² İlker Hasan Duman, **Hukuk Devleti**, (Yayınevi bilgisi belirtilmemiş), İstanbul, 1997.

⁵³ İl Han Özay, **Günışığında Yönetim II Yargısal Koruma**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2004, s.16-17; Yazar kanun devleti ve hukuk devleti arasındaki ayırmadan yola çıkarak yaptığı tabii hâkim ve kanuni hâkim ayrımına dair açıklamalarını şu şekilde detaylandırmaktadır: ‘Nitekim 1961 Anayasası 32. Maddesinde ‘hiç kimsenin tabii hâkimden başka bir merci önüne çıkarılamayacağını’ öngördüğü halde 1982 Anayasası ‘kanuni hâkim güvencesi’ kenar başlıklı 37. Maddesinde kanunen tabii olunan mahkemeden söz etmektedir. Bu iki söylem arasındaki fark ‘hukuk devleti’ ile ‘kanun devleti’ arasındaki kadardır. Ve herkes bilir ki ‘Polis- Devlet’ ya da şimdilerde yanlış kullanılmakla beraber yeni bir tür olarak yine de varlığından söz edilerek ‘Polis Devleti’ de bir ‘Kanun Devleti’dir. Ama hiçbir zaman çağdaş demokratik düzenin olması gerektiği kadar Hukuk Devleti değil.’, Özay, s.37; yazarın benzer açıklamaları için bkz. İl Han Özay, Yargı Güvencesi- Bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi, **Anayasa Yargısı Dergisi** (Anayasa Mahkemesi’nin 29. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler), Cilt:8, Ankara, 1991, s.103-104.

“Yargılanacak olan uyuşmazlığın gerçekleşmesinden önce yürürlükte bulunan kanunlar aracılığıyla görevi ve yetkisi belirlenmiş olan mahkemenin hâkimine tabii hâkim denir. Tabii hâkim ilkesini, kanunla görev ve yetkisi belli edilmiş olan mahkemenin hâkimi şeklinde kısaca formüle edilen kanuni hâkim ilkesiyle karıştırmamak gerekir. Tabii hâkim ilkesini karakterize eden unsurları öncedenlik ve kanunilik oluşturduğu halde; kanuni hâkim ilkesini karakterize eden yegâne unsur, mahkemenin görev ve yetkinin tayin edilmesi işleminin kanun ile yapılmış olmasıdır; bu belirlemenin yargılanacak olan uyuşmazlığın gerçekleşmesinden önce veya sonra yapılmasının herhangi bir önemi yoktur... Her iki ilke arasındaki farklılık, kanun devleti ve hukuk devleti arasındaki farklılık kadar barizdir.”⁵⁴”

Kişilerin hukuki güvenliğini sağlayan doğal yargıç ilkesi, hukuk devleti ilkesinin gereğidir. Kişilere ve olaylara özgü mahkemelerin kurabildiği bir ülkede hukuk devletinin varlığından söz etmek mümkün değildir⁵⁵. Bu doğrultuda hukuk devleti ilkesi, doğal yargıç ilkesi başta olmak üzere temel yargılama ilkelerinin güvencesi niteliğindedir⁵⁶. Hukuk devletinin, kanun devletinden öte yapısı, kanaatimizce doğal yargıç ilkesi ve kanuni hâkim ilkeleri arasında da mevcuttur. Mahkemelerin kanunla kurulmasını gerekli kılan kanuni hâkim ilkesi, doğal yargıç ilkesinin çalışmada detaylandırılacak tüm alt ilkelerini karşılamaya yetmemektedir. Kanunların varlığı ve nicelikleri nasıl ki hukuk devletini ve ilkenin gereklerini açıklamaya yetmiyorsa, yalnızca kanunilik unsurunun karakterize ettiği kanuni hâkim ilkesi de doğal yargıç ilkesinin tüm gereklerini karşılayamamaktadır.

B. Doğal Yargıç İlkesinin Unsurları ve Özellikleri

Doğal yargıç ilkesi, yukarıda açıklanan tanımlarda belirtildiği üzere genel itibarla iki unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; yargılama faaliyetini gerçekleştirecek olan mercilerin, yargılamaya konu uyuşmazlık ya da olay meydana gelmeden önce ve kanunla kurulmasıdır. Kanuni hâkim ilkesi, mahkemelerin kanunla kurulması gerekliliğine işaret ederken doğal yargıç ilkesi, mahkemelerin sadece kanunla kurulmasını yeterli görmemektedir. Doğal yargıç ilkesinin ihlali olarak değerlendirilen yargılama ve uygulamalara bakıldığında ilkeye aykırılık hallerinin, sadece kanunilik unsuruna riayet edilmemesinden kaynaklanmadığı görülmektedir. Kanuni dayanağa

⁵⁴ Ramazan Arslan, Süha Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001, s.37; Süha Tanrıver, “Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:4, 2013, (Tabii Hâkim), ss.14-15.

⁵⁵ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s.245.

⁵⁶ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.119.

sahip olmalarına rağmen, yargılamaya konu olay/ uyuşmazlıktan sonra ya da salt bazı olay ve kişileri yargılamak üzere kurulan olağanüstü nitelik taşıyan mahkemeler de ilkenin ihlaline sebebiyet verecektir. Bu çerçevede doğal yargıç ilkesinin alt unsurlarını, “*yasayla kurulmuş/ yetkilendirilmiş mahkeme*”, “*öncedenlik*” ve “*olağanüstü mahkeme kurma yasağı*” oluşturmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde, öncelikle doğal yargıç ilkesi ve kanuni hâkim ilkesinin ortak unsuru olan “kanunla kurulmuş mahkeme” unsuru sonrasında ise ilkenin ayırt edici unsurları olan “öncedenlik” ve “olağanüstü mahkeme kurma yasağı” unsurları ele alınacaktır.

1. Kanunla Kurulmuş Mahkeme Unsuru

a. Mahkeme Kavramı

Mahkeme, “*etimolojik olarak hüküm kökünden türetilmiş olup genel olarak hüküm verilen muhakeme yapılan yer anlamına gelir. Dar ve teknik anlamda mahkeme ise, devlet tarafından görevlendirilen, adalet dağıtım işiyle uğraşan yargı yerlerini*” ifade eder⁵⁷. Mahkemelerin devlet tarafından görevlendirilmiş yerler olması dışında, yargılama faaliyetini de yerine getiriyor olması gerekir. Mahkemeler tarafından yerine getirilen devlet fonksiyonu ise yargısal işlev olarak adlandırılmaktadır⁵⁸. Benzer bir yaklaşımla mahkeme, yetkisi dâhilindeki sorunları hukuk kuralları tarafından önceden belirlenen usullerle çözmek amacıyla yasa ile kurulan organdır⁵⁹.

Bazı uluslararası düzenlemelerde, örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde, “*mahkeme*” kavramı yerine “*yargı yeri*” kavramı da kullanılmıştır⁶⁰. AIHM içtihatlarında her iki kavramı da kullanmış ve mahkemeyi

⁵⁷ Arslan ve Tanrıver, s.36.

⁵⁸ Erdener Yurtcan, “Hukuk Devleti ve Yargı”, **TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışma Toplantıları Dizisi-4**, İstanbul, 1997,s.32, https://tusiad.org/tr/tum/item/download/2518_660dd19b4624be8b83446b194d4aa44f, (22.02.2022)

⁵⁹ Amnesty International, **Fair Trials Manual**, (Çev. Fadıl Ahmet Tamer ve Erol Kaplan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.56.

⁶⁰ H. Turan Adil Yargılanma, s.154; Tamer ve Kaplan, s.157; **KİŞHUS madde 14/1** “Herkes mahkemeler ve yargı yerleri önünde eşittir. Herkes, hakkındaki bir suç isnadının veya hak ve yükümlülükleri ilgili bir hukuki uyuşmazlığın karara başlanması, hukuken kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir.” https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf, (23.02.2022).

“kanunla kurulan, yürütme organı ve taraflar önünde bağımsız, tarafsız ve yargılama usulü güvencelerine sahip makam” olarak tanımlamıştır⁶¹. Kararlarında mahkemelerin niteliklerini de irdeleyen AİHM, *Belilos/İsviçre* kararında Güvenlik Kurulu gibi idari makamların bir suç isnadının esasını karara bağlamaya yetkili olmadığı iddialarını değerlendirmiş; bir organa yargı yeri özelliği kazandıran şeyin, onun yargısal fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir⁶². Benzer şekilde *Demicoli/ Malta* davasında Temsilciler Meclisi tarafından yürütülen yargılama faaliyetini ele alan AİHM, meclisin mahkeme niteliği taşıyıp taşımadığını tartışırken mahkeme kavramına ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yargı yeri, yargısal işleviyle yani yetkisine giren sorunları hukukun üstünlüğüne dayanarak ve öngörülmüş bir usulde davayı yürüttükten sonra karara bağlamasıyla tanımlanır*”⁶³.

b. Kanunilik Unsuru

Kanunilik unsuru, doğal yargıç ilkesinin ilk unsuru; kanuni hâkim ilkesinin ise tek unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanunilik kavramı mahkemelerin kuruluş, görev, yetkileriyle işleyiş ve yargılama usullerinin kanunla düzenlenmesini; idare tarafından düzenleyici idari işlemler aracılığıyla yeni mahkemeler kurulamamasını, kurulmuş olan bir mahkemenin görev alanının genişletilip daraltılamamasını ve işlerlik kazanmış yargılama usulüne ilişkin değişiklik öngören herhangi bir belirlemede bulunulamamasını ifade eder⁶⁴. Doğal yargıç ilkesine sağlam bir güvence zemini oluşturulabilmesi için mahkemelerin görev alanlarının, yetkilerinin ve iş bölümlerinin herhangi bir kuşkuya yer vermeyecek şekilde düzenlenmiş olması gerekir⁶⁵.

1982 Anayasasının mahkemelerinin kuruluşu başlıklı 142. maddesi, çalışma konumuz itibarıyla kanunilik ilkesini “*mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri,*

⁶¹ Gözübüyük ve Gölçüklü, s.279

⁶² 29.04.1988 Tarih ve 10328/83 Başvuru Numaralı AİHM *Bellios/ İsviçre* Kararı, kararın tamamının çevirisi için bkz. Osman Doğru, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Cilt: 2**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, (İçtihatlar, 2), s.521-542.

⁶³ *Demicoli/ Malta* 27.08.1991 Karar Tarihli 13057/87 Başvuru Numaralı Karar, kararın tamamının çevirisi için bkz. Osman Doğru, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Cilt: 3**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2008, (İçtihatlar 3), ss.297-310.

⁶⁴ Tanrıver, Tabii Hâkim, s.13;

⁶⁵ Yurtcan, Ceza Yargılaması, s. 133.

işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir” ifadeleriyle ele almıştır. 5235 sayılı “*Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun*” ve 2576 sayılı “*Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun*” da mahkemelerin kuruluşuna ilişkin Anayasa hükmünün uygulanmasını sağlayan iç hukuk düzenlemeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahkemelerin kanuniliğine ilişkin esas tartışma konusu, yüksek mahkemelerin dairelerinin görev alanlarının belirlenmesi usulüdür. 09.02.2011 tarihli 6110 sayılı “*Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” dönemine kadar 2797 sayılı Yargıtay Kanunu (madde14) ve 2575 sayılı Danıştay Kanunu (madde 33 ila 41) yüksek mahkeme dairelerinin görevlerini düzenlenmişti. 6110 sayılı Kanun ile yüksek mahkeme dairelerinin görevlerini belirleme yetkisi, Yargıtay Büyük Genel Kuruluna ve Danıştay Genel Kuruluna geçmiştir. Taş’a göre bu durum, doğal yargıç ilkesi açısından sakıncalı görülebilecektir⁶⁶. Başka bir yaklaşıma göre idari birim ya da kurullara tanınan mahkeme dairelerinin görev alanını belirleme yetkisi, doğal yargıç ilkesine uygun değildir. Yüksek mahkemelerin görev ve yetki alanlarına ilişkin belirlemelerin de Anayasa madde 142 gereği kanunla yapılması gerekir⁶⁷.

Alman Hukukunda mahkemelerin görev ve yetkisine ilişkin önceden soyut ve genel bir biçimde belirleme kuralının çok katı bir biçimde uygulanmasının gerekip gerekmediği tartışılmıştır. Bunun üzerine Alman Federal Anayasa Mahkemesi, “*hâkimin yetkisini etkileyebilecek soyut ve genel düzenlemelerin, sadece biçimsel yasayla sağlanamayacağını*” ifade etmiştir⁶⁸. Federal Mahkemenin bu yorumundan hareketle “*doğal yargıç ilkesinin kanunilik unsurunun, yargının teşkilatlanmasına ilişkin her hususun kanunla düzenlenmesi gerekliliğine indirgenmemesi gerektiği*” sonucuna ulaşılabilir⁶⁹.

⁶⁶ Burak Taş, “Hukukun Genel Bir İlkesi Olarak Tabi Hâkim İlkesi”, **YÜHFD**, Cilt:18, Sayı:2, 2021, s.1769.

⁶⁷ Yiğit ve Öztürk, ss.35, 621.

⁶⁸ Albin Eser, “Yasal Hâkim ve Münferit Olayda Tespiti (Der "gesetzliche Richter")”, (Çev. Nur Centel), **MÜHFHAD**, Cilt:9,1995, s.53 vd. Alman Hukuku’nda anayasa şikâyeti nedenlerinden biri olan kanuni hâkim ilkesine aykırılık ve ilkenin temel bir hak olarak anayasal koruma altın alınması hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakan Pekcanitez, “Mukayeseli Hukukta Medeni Yargıda Verilen Kararlara Karşı Anayasa Şikâyeti”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı:12, 1995,s.268-270.

⁶⁹ “Bu açıdan hâkimlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığını, tabîi hâkim ilkesinin öncedenlik unsurunu ihlal etmediği sürece yargının teşkilatlanmasında idari tasarrufların mevcut olması ezberden bu ilkenin ihlal edildiği anlamına gelmemelidir.” Taş, s.1770.

Kanaatimizce doğal yargıç ilkesi, mahkemelerin kuruluşuyla birlikte görev alanlarının ve yargılama usullerinin de yasayla düzenlenmesini gerektirir. Ancak yüksek mahkemelerin görev alanlarının ilgili kurullarca belirlenmesini, doğrudan doğal yargıç ilkesinin ihlali olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Dairelerin görev alanları iş yükü, dosya sayısı vb. sebeplerle değişebileceği gibi yüksek mahkemeler nezdinde yeni daireler oluşturulabilir ya da mevcut dairelerin görev alanları yeniden belirlenebilir. Tüm bu hallerde, öncelikle sorulması gereken soru; yeni bir daire kurulmasının ya da mevcut dairenin görev alanının değiştirilmesinin temel sebebinin ne olduğudur.

Kanunilik unsurunun, doğal yargıç ilkesinin mutlak ve üzerinde uzlaşılan bir parçası olduğu kabul edilmekle birlikte “*yasayla önceden yapılacak işin*” ne olduğu konusunda öğretide farklı görüşler mevcuttur⁷⁰. Erem kanunilik unsurunu “*hâkim*” kavramı üzerinden değerlendirmiş, davayı görececek hâkimin suçun işlenmesinden evvel ve yasayla gösterilmiş olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yazara göre suçtan özellikle de suçun sanıklarının belli olmasından sonra, hâkimin kanunla gösterilmesi olağanüstü mahkeme kurma anlamına gelecektir⁷¹. “*Mahkeme*” kavramı üzerinden değerlendirme yapan Kunter’e göre yasayla önceden yapılacak şey, bir mahkeme çeşidinin kanunla kabul edilmesi ve çalışmalarının düzenlenmesidir. Hâkimin olaydan sonra tayin edilmesi, mahkemenin sonradan kurulması anlamına gelmeyecektir⁷². Gözler de tabii hâkim ilkesinin amacının, “*yasama organının belli bir olayı yargılamak için o olaydan sonra mahkeme kurmasının önüne geçmek*” olduğundan hareketle, kanunla ve önceden yapılması gereken işin mahkemelerin kurulması olduğunu ifade etmiştir⁷³. AİHM de benzer yaklaşımla doğal yargıç anlayışını ortaya çıkaran değerlendirmelere yer verdiği kararlarında; mahkemelerin kuruluşlarının, yetkilerinin, izleyecekleri yöntemlerin yasalarla belirleneceğini bu konuların yürütme organına bırakılamayacağını ifade etmiştir⁷⁴. Kanunilik unsuru, yürütme erkinin yargı erki üzerindeki olası etkisinin önlenmesi için mahkemelerin meclis iradesini

⁷⁰ Tanör, İnsan Hakları, s.221.

⁷¹ Erem, Ceza Usulü, s.103.

⁷² Kunter, Ceza Muhakemesi, s.146.

⁷³ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.1167.

⁷⁴ Güney Dinç, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre Adil Yargılanma Hakkı**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 2006, s.17.

yansıtan kanunlarla kurulabilmesini gerekli kılar⁷⁵. Bu doğrultuda kanunilik unsurunun, yürütme erkinin yargı erkine müdahalesini önleme işlevini yerine getirdiği söylenebilecektir⁷⁶.

2. Öncedenlik Unsuru

Doğal yargıç ve kanuni hâkim ilkeleri, ilk olarak “öncedenlik” unsuru bakımından birbirinden ayrılır. Hatta bir görüşe göre öncedenlik unsuru, “*doğal yargıç ilkesini karakterize eden ve ona asıl rengini veren*” asli bir unsurdur⁷⁷. Kanunilik unsurunun yargılamalara konu kişilerin hukuki güvenliğini sağlamaya yetmemesi, kanuni dayanağa sahip ve ayrıca yargılamalara konu olaylardan önce kurulmuş mahkemelerin varlığını gerektirmiştir⁷⁸. Kanunilik unsurunun, doğal yargıç ilkesinin gereklerini karşılamakta yetersiz kaldığını ileri süren Tanrıver’e göre “öncedenlik” unsurunun kapsamı şu şekildedir:

“Bir yargı yerinin, kuruluş, görev, işleyiş ve izleyeceği yargılama usulü itibarıyla hukukî yapılanmasının, tabii hâkim ilkesine uygunluğunun sağlanabilmesi için, bu alana ilişkin belirlemenin kanunla yapılmış olması tek başına yetmez; ayrıca sözü edilen belirlemenin, yargılanacak olan uyuşmazlığın gerçekleşmesinden önce yapılmış bulunması da şarttır”⁷⁹.

Doğal yargıç ilkesinin öncedenlik unsurunun mahkemelerin kuruluş, görev ve yargılama usullerinin uyuşmazlıkların ortaya çıkmasından önce “belirlenmesini” gerekli kılması sebebiyle kişi ve olaylara özgü mahkeme kurulmasının önüne geçme amacı taşıdığı söylenebilir⁸⁰. Hatta bu belirleme yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının sağlanması bakımından “objektif esaslar” gözetilerek yapılmalıdır⁸¹.

Doğal yargıç ilkesini, kanuni hâkim ilkesinden ayrılan ilk unsur olan öncedenlik unsuru, ilkenin bir diğer unsuru olan “olağanüstü mahkeme kurma

⁷⁵ D. Selçuk, s.36.

⁷⁶ Taş, s.1769.

⁷⁷ Tanrıver, Tabii Hâkim, s.13; Doğal yargıç ilkesinin, mahkemelerin yargılamaya konu olaylardan önce ve kanunla kurulmasını gerektirmesi sebebiyle suçta ve cezada kanunilik ilkesine benzetildiği bir görüşe göre, ilke yargılamaya konu kişilere doğal, adil ve sorgulanamaz bir takip güvencesi sağlamaktadır. Ünver ve Hakeri, s.37.

⁷⁸ İbrahim Ülker, “Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi”, SÜHFD, Cilt:21, Sayı:2, 2013, (Genel İlkeler),s.111.

⁷⁹ Tanrıver, Tabii Hâkim, s.13;

⁸⁰ Pekcanitez, s.268.

⁸¹ Guido Neppi Modona, **The Various Aspects of External and Internal Independence of the Judiciary**, Seminar on the Independence of Justice Tunis, 2012, s.4 [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2012\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2012)035-e), (08.06.2022).

yasağının” uygulanabilmesini de mümkün kılmaktadır. Ülkemizde doğal yargıç ilkesine aykırı olduğu ileri sürülen bazı yargılama ve mahkeme örnekleri düşünüldüğünde, kanuni dayanağa sahip olsalar dahi kuruluş amaçları belirli olay ve kişileri yargılamak olan yargı mercilerinin, öncedenlik unsurunu karşılamamaları sebebiyle doğal yargıç ilkesine aykırı olduğunu söylemek mümkündür.

3. Olağanüstü Mahkeme Kurma Yasağı

Doğal yargıç ilkesinin son ve ayırt edici nitelik gösteren unsuru olan olağanüstü mahkeme kurma yasağı, Anayasa madde 37/2 hükmünde doğrudan düzenlenmiştir. Anılan madde uyarınca, *“Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.”* Burada üzerinde durulması gereken husus, olağanüstü/istisnai nitelik gösteren yargı mercilerinden ne anlaşılması gerektiğidir. Genel itibarıyla istisnai mahkeme olarak da adlandırılan olağanüstü mahkemeler, belli olayların muhakemesini yapmak için sonradan kurulan makamlardır⁸². Bununla birlikte, farklı nitelik ve unsurlarıyla öne çıkan olağanüstü mahkeme tanımları yapılabilir. Örneğin aşağıda nitelikleri belirtilen yargı mercileri de “olağanüstü” olarak nitelendirilmiştir:

“Yasama organı değil de yürütme organının tasarrufu ile suç işlendikten sonra kurulan mahkemeler, belli bir zaman süreci içinde ve belli koşullara bağlı olarak varlıklarını sürdüren mahkemeler, ülke vatandaşları arasında ideolojik, dini ve ırki ayrımlara göre faaliyet gösteren mahkemeler, kanun yolu tanınmamış veya olağanüstü hızlandırılmış usulün uygulandığı mahkemeler olağanüstü olarak adlandırılmaktadır.”⁸³

Olağanüstü mahkemeler, yargılamaya konu kişilere herhangi bir güvence sağlamadıkları gibi daha çok bu kişileri mahkûm etmek üzere kurulurlar⁸⁴. Doğal yargıç ilkesi de belli olayları yargılamak üzere ve söz konusu olaylardan sonra kurulmuş/yetkilendirilmiş mercileri dışlamaktadır⁸⁵. Ancak belirtmekte fayda var ki olağanüstü mahkeme kurma yasağı, doğal yargıç ilkesi bakımından ayırt edici nitelik

⁸² Kunter, Ceza Muhakemesi, s.145.

⁸³ Graven, La Garantie Du Juge Naturel, Die Freiheit des Bürgers im Schweizerischen Recht, Zürich, 1948, s. 269’dan aktaran Donay, s. 74.

⁸⁴ D. Selçuk, s.45.

⁸⁵ Tanör, İnsan Hakları, s.222; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.1167. Olağanüstü mahkemeleri doğal yargıç ilkesinin karşıtı olarak değerlendiren yaklaşım için bkz. Âdem Çelik, **1982 Anayasasında Adil Yargılanma Hakkı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.52.

gösteren bir unsur olsa da ilkeyi yalnızca olağanüstü mahkeme kurma yasağına indirgemek mümkün değildir. Daha önce ifade edildiği üzere doğal yargıç ilkesi, olağanüstü nitelikte mahkemeler kurulmaksızın olağan yargı yerlerinin yargılamaları neticesinde de ihlal edilebilmektedir⁸⁶.

Doğal yargıç ilkesi, sadece olağanüstü mahkeme kurma yasağına indirgenemeyecek olsa da yasağın uygulanabilirliği açısından kilit bir öneme sahiptir. Bu önemi sebebiyle olağanüstü mahkemelerin kurulması yasağı, ülkemiz anayasalarında ayrıyeten vurgulanmıştır. Örneğin yürürlükteki 1982 Anayasasında, madde 37/1 hükmü ile yetinilmemiş, olağanüstü mercilerin kurulmasını yasaklayan madde 37/2 hükmüne de gereksinim duyulmuştur. Esasen ilkenin kanunilik ve öncedenlik unsurlarının yorumundan, olağanüstü mahkemelerin kurulamayacağı sonucuna ulaşılabilecekse de Anayasada bu yasağın özellikle yer almasında, ülkemizde farklı tarihlerde farklı isimlerle yargılama faaliyeti yerine getiren mercilerin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle siyasal ya da hukuksal kriz dönemlerinde, siyaset ve hukuk sahnesine çıkan bazı mercilere yargılama yetkisi verilmesi, olağan ve olağanüstü yargılama kavramlarını tartışılır hale getirmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nden Yüksek Adalet Divanı yargılamalarına ve günümüz ihtisas mahkemelerine kadar uzanan süreçte yaşanan doğal yargıç ilkesinin ihlal edilip edilmediği tartışmaları, ilkenin olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurunun anayasa metinlerine yansımada etkili olmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, ülkemizde doğal yargıç ilkesinin ihlali bağlamında değerlendirilebilecek bazı olay ve uygulamalar ele alınacağından burada yalnızca önemi sebebiyle doğal yargıç ilkesinin olağanüstü mahkeme kurma yasağını da içerdiği, ancak ilkenin salt bu yasağa indirgenemeyeceği üzerinde durulmuştur. Ülkemizde, olağanüstü nitelik göstermesi sebebiyle doğal yargıç ilkesini ihlal ettiği ileri sürülen yargılama örneklerine çalışmanın ikinci bölümünde yer verilmiştir.

⁸⁶ Tanör, İnsan Hakları, s.222.

II. ADİL YARGILANMA HAKKININ BİR UZANTISI OLARAK DOĞAL YARGIÇ İLKESİ

A. Tarihsel Süreçte Adil Yargılanma Hakkı

1. Hakkın Doğumu ve Gelişim Sürecindeki İlk Adımlar

İnsan hakları kavramı, insanlığın yeryüzünde varoluşu kadar eski bir tarihe sahiptir. *Dikmen Caniklioğlu*'na göre insan hakları, “uzun bir tarihsel gelişim sürecinde yaşanan siyasi ve toplumsal olaylara eşlik eden çok çeşitli felsefi, siyasi ve kültürel düşüncelerle biçim ve içerik kazandığı için, meşruluk temeli zengin kaynaklarla beslenmiş ve güçlendirilmiş bir kavramdır⁸⁷.” İnsan hakları alanındaki kazanımlar da bu uzun ve köklü geçmişte, tarihsel mücadelelerin ürünleri haline gelmiştir⁸⁸. Mevcudiyeti eski ve mücadeleye dayalı bu kavramın yazılı metinlere yansımaları ve hukuki güvenceye kavuşturulması, hak ve özgürlüklerin gelişimine paralel şekilde daha sonraki süreçlerde gerçekleşmiştir. Bireylerin sahip olduğu temel nitelikli hakları koruma düşüncesi, yeni ve ayrı bir hukuk disiplininin zeminini oluşturmuş ve insan hakları hukuku sahası varlık kazanmıştır. İnsan hakları hukuku, dünya üzerindeki tüm insanların ortak temel haklar kataloğundan faydalanması düşüncesine dayalıdır⁸⁹. Adil yargılanma hakkı da yeryüzündeki tüm insanlar için sağlanması gerekli hatta zorunlu bir hak olması sebebiyle insan hakları alanındaki gelişim ve değişimlerden mutlak suretle etkilenmiş ve insan hakları hareketleriyle birlikte, adil yargılanma hakkının da gelişim ve değişim süreci başlamıştır.

Adil yargılanma hakkına ilişkin düzenlemelere yer veren ilk belge, 1215 “*Magna Carta Libertatum*” olmuştur. İktidarın mutlak kullanımına karşı tepkilerden biri olan Magna Carta'nın belirleyici özelliği, kralın yetki ve erkinin feodal

⁸⁷ Meltem Dikmen Caniklioğlu, “Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız” **Prof. Dr. Mahmut Tefik Bırsel'e** Armağan, İzmir 2001, s.463.

⁸⁸ Aydın Turhan, “İnsan Hakları Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi HFD**, Cilt:4, Sayı:2, 2013, s. 359.

⁸⁹ Ayşe Özkan Duvan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yasası”, **GSÜHFD**, Sayı: 2, 2017, s.18.

aristokrasinin çıkarlarını ifade eden istemlerle sınırlamasıdır⁹⁰. Modern hukuka dair ögelere de yeren Magna Carta’da yargı ve adil yargılanma hakkı vurgusu şu şekilde yapılmıştır⁹¹:

“Madde 20: Özgür bir kişi, suçun derecesiyle orantılı olarak, küçük bir suç için sadece para cezasına çarptırılacaktır ve ağır bir suç halinde, suçun büyüklüğüne göre, geçimini sağlayan malvarlığından yoksun kalmayacak şekilde para cezasına çarptırılacaktır...”

Madde 21: Kontlar ve baronlar, ancak kendi eşitleri tarafından verilen ve suçlarına orantılı olan para cezalarına çarptırılabilirlerdir

Madde 24: Krallık yargıçların gördükleri davalara, hiçbir şerif, şato muhafızı, bölge temsilcileri ya da kraliyetin diğer bir memuru bakmayacaktır.

Madde 38: Bundan böyle hiçbir hâkim herhangi bir kimseyi ilgili olayda doğru ve güvenilir deliller ortaya koymadan dava edemez.

Madde 39: Kendi zümresinden olanlar ya da ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, hapse atılamaz, mal ve mülkü elinden alınamaz, sürgüne yollanamaz ya da herhangi bir biçimde kötü muameleyle maruz bırakılamaz.

Madde 40: Kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız, menetmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz.

Madde 45: Krallığın yasalarını bilmeyen ve bu yasalara tümüyle uyacağına kanaat getirmediklerimiz kişileri hâkim, vali, şerif ya da sınırlı yetkili hâkim olarak atamayacağız.”⁹²

İnsan haklarının gelişimiyle ilgili incelenmesi gereken bir diğer belge ise 1628 tarihli Haklar Dilekçesi’dir. (Petition of Rights) Belgeyi adil yargılanma hakkı açısından önemli kılan unsur, kişilerin yargıç kararı olmaksızın haklarından yoksun bırakılamayacağına işaret eden düzenlemesidir. Söz konusu düzenlemeye göre;

“Hiç kimse, bağlı olduğu hâkimin ülke yasalarına uygun bir kararı bulunmadıkça, mal ve can güvenliğinden yoksun bırakılmayacak, yasal bir hüküm olmadan kişiler tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mallarına el konulmayacak ve miras haklarından mahrum bırakılmayacaktır.”⁹³

1679 tarihli 21 maddeden oluşan “Habeas Corpus Act” ise kişi güvenliğine ilişkin kazanımları sebebiyle oldukça önemlidir⁹⁴. Belgede adil yargılanma hakkı ve kişi güvenliği açısından dikkat çeken düzenlemeler şunlardır: Tutuklamaların ve hapis cezalarının yargıç kararına bağlı olması, keyfi ve uzun süreli tutuklamaların

⁹⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, **Devlet Birey Özgürlük**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2010, (Devlet, Birey Özgürlük), s.49; benzer açıklamalar için bkz. Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Tıpkı 7. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993,(Kamu Hürriyetleri), s. 41.

⁹¹ Karl Doehring, **Genel Devlet Kuramı**, (Çev. Ahmet Mumcu), Yeniden Düzenlenmiş 2. Baskı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2002,s.259.

⁹² Gemalmaz, Devlet Birey Özgürlük, ss. 52-55.

⁹³ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2014, s.297.

⁹⁴ İlyas Doğan, **İnsan Hakları Hukuku**, Astana Yayınları, Ankara, 2013, s. 60; Gemalmaz, Devlet Birey Özgürlük, s.136.

yasaklanması, tutuklu bulunanların gün içinde yargıç karşısına çıkarılmaları esası, aşırı kefalet yasağı, tutuklunun yargıç karşısına çıkarılmasının engelleyenlerin cezalandırılması ve tutukluluk halinde yargılamaların olabildiğince ivedi sonuçlandırılması⁹⁵. Belgenin, yer verdiği ilke ve esaslarla günümüz insan hakları belgelerine yaklaştığı, modern düzenlemelere benzer bir kişi güvenliği ağı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1689 tarihli *Haklar Bildirisi (Bill of Rights)* daha çok parlamentonun yetkilerini ve parlamento faaliyetlerini ele almış olsa da Bildiri'nin aşırı kefalet yasağına ilişkin 10. maddesini ve eşitlik vurgusu yapan 11. maddesini adil yargılanma hakkı ile ilişkilendirmek mümkündür⁹⁶. Belirtmek gerekir ki adil yargılanma hakkına vurgu yapan temel insan hakları belgelerinde, “*eşitlik*” olgusunun altı özellikle çizilmiştir. Yargılayan ve yargılanan taraflar arasında eşitliğin sağlanmasıyla, iktidarlar karşısında kendi iktidarlarının tanınması mücadelesi verenler yargılamalarda kendilerine “*güvenceli alan*” oluşturmaya çalışmışlardır⁹⁷. Eşitlik ilkesine bir hak olarak yer veren 1696 tarihli “*İhanet Suçu Yargılama Yasası*” başlıklı belgede ise kendilerine ihanet suçlaması yöneltilenlerin adil ve eşit savunma haklarından yoksun bırakılmamaları hususu düzenlenmiştir⁹⁸.

Adil yargılanma hakkı kapsamında önemli bir diğer metin olan 1701 “*Act of Settlement*” yargıç güvencesi ve yargı bağımsızlığına ilişkin hükümleriyle dikkat çekmektedir. Bu belge ile “*yargıçların belirli bir maaş ile hukuka uygun davrandıkları sürece görevlerinden azledilemeyecekleri ve görevden azletmenin sadece parlamentonun her iki kanadına yönelen istem üzerine kral tarafından yapılabileceği*” düzenlenmiştir⁹⁹.

⁹⁵ Akad ve Vural Dinçkol, s. 237.

⁹⁶ **Bildirinin 10. Maddesi** “Aşırı kefalet istenmeyecek, aşırı para cezaları verilmeyecek; zalimane ve olağan olmayan cezalar verilmeyecek/ uygulanmayacaktır.”

Bildirinin 11. Maddesi “*Jüri üyeleri yasal yoldan atanmalı ve yeniden seçilebilmelidirler. Yüksek ihanetle suçlanan insanların mahkemesine katılan jüri üyelerinin kendi adlarına mülk sahibi olmaları gerekmektedir.*”, bildirinin tamamı için bkz. Veysel Gültaş, **Geçmişten Günümüze İnsan Hakları**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2004, ss.43-45.

⁹⁷ Gemalmaz, Devlet Birey Özgürlük, s.138.

⁹⁸ “*Bu belgeye göre, böyle bir suçlama ile karşılaşan kişinin hakkındaki iddianamenin, tanıkların isimleri hariç tam metninin, yargılamanın başlamasından en az beş gün önceden olmak üzere edinme hakkı vardır ve bu yolla bu kişilerin avukatlarıyla görüşüp onların tavsiyelerinden yararlanabilmeleri düzenlenmiştir.*” Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.70. (Gemalmaz, İnsan Hakları)

⁹⁹ Gemalmaz, İnsan Hakları, s.70.

Avrupa kıtasındaki gelişmelerin ardından Amerika'daki gelişmelere bakıldığında ilk olarak 1776 “*Virginia Haklar Bildirisi*” ile karşılaşmaktayız. Bildiri ile bireylerin doğuştan itibaren sahip oldukları haklardan yoksun bırakılamayacağı, güçler ayrılığının gereği, vergilerin kanuniliği, seçimlerin serbestliği esasları ilan edilmiştir. Ayrıca adil yargılanma hakkı ve hakkın alt unsuru olan suç ve cezaların kanuniliği, makul sürede yargılanma hakkı başta olmak üzere temel yargısal haklar da Bildiri kapsamında düzenlenmiştir¹⁰⁰. Bildiri, insanların doğuştan sahip oldukları haklara yaptığı vurgu sebebiyle doğal hukuk anlayışını somut şekilde yansıtan bir belge olarak kabul edilir¹⁰¹. Virginia Bildirisi'nin hemen ardından 1776 “*Amerikan*

¹⁰⁰ Doğan, s.68; **Bildirinin hak kategorilerine ilişkin düzenlemelere yer veren önemli bazı maddeleri;**

“**Madde 1:** Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı hakları vardır; siyasal bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı da bunların arasındadır.

Madde 4: Herkese açık kamu görevinde bulunan, hiçbir kişi ya da kişiler topluluğu, kamu yararına ters düşecek, özel ve ayrı kazançlar ya da ayrıcalıklar sağlayamaz; bu görevler devredilemeyecekleri gibi, memurların, milletvekillerinin ve yargıçların makamları da babadan oğula geçmemelidir.

Madde 5: Devletin yasama ve yürütme güçleri, yargılama gücünden ayrı ve bağımsız olmalıdır; bu ilk iki gücün üyeleri, halkın sıkıntılarını hissedebilmeli, bu sıkıntılara ortak olabilmeli ve belli aralıklarla, kendi seçim bölgelerine, özel yaşamlarına geri dönmelidirler ki, iktidarsızlık çekmesinler; kadrolardaki açıklar, önceden kararlaştırılan sürekli ve düzenli seçimlerle doldurulmalıdır; bu seçimlerde eski görevlilerin tamamı ya da bir kısmı, yasaya uygunluğuna bakılarak yeniden seçilebilir.

Madde 8: Tüm ciddi yolsuzluk ve cürüm hallerinde, herkes kendisi hakkında yapılan suçlamanın gerekçesini ve niteliğini sormak, suçlamayı yapanlarla, tanıklarla yüzleşmek, kendi lehine olan delilleri göstermek, kendi çevresinden seçilmiş oybirliğiyle karar vermedikçe suçlu sayılmayacağı, tarafsız bir jüri önünde, hızla yargılanmak hakkına sahiptir. Hiç kimse kendi aleyhine delil göstermeye zorlanamaz. Ülkenin bu konuda bir yasası ya da kendisine eşit kişilerin bir kararı olmadıkça kimsenin özgürlüğü elinden alınamaz.

Madde 9: Hiç kimseden aşırı kefalet akçesi istenemez; yüksek para cezaları ya da zulüm sayılabilecek, olağandışı cezalar verilemez.

Madde 10: Bir memura ya da özel görevliye, işlenen suç hakkında açık bir delil olmadan kuşkulu yerleri araması ya da tarif edilmemiş, suçu açıkça anlatılıp, delilleri gösterilmemiş kişi ya da kişileri yakalaması için verilen arama ve tutuklama müzekkereleri haksız ve despotiktir; bu tür müzekkerelerin verilmemesi gerekir.

Madde 15: Ancak adalete, ılımlılığa, tutumluluğa, alçakgönüllülüğe ve erdeme sıkı sıkıya bağlı kalarak, her fırsatta temel ilkeleri anarak, bir halk özgür bir yönetime ve özgürlüğün nimetlerine sahip olabilir.”, <https://hukukbook.com/virginia-insan-haklari-bildirgesi/>, (16.02.2022); Bildiri'nin içeriğine ve niteliğine ilişkin görüşler için bkz. “*Virginia Haklar Bildirisi'nin klasik ya da temel haklar listesi bakımından bazı boşluklar içerdiği dikkati çekmektedir. Örneğin, ifade özgürlüğü, toplanma, dilekçe hakları, yasaların geriye yürümezliği kuralı, savunmadan/avukattan yararlanma vb. gibi haklar yer almamaktadır. Buna karşılık, doğuştan sahip olunan haklar kavramının vurgulanmış olması Thomas Jefferson üzerinde Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin biçimlendirilmesi sürecinde etkili olmuştur.*” Gemalmaz, İnsan Hakları, s.75.

¹⁰¹ Gemalmaz, İnsan Hakları, s. 73; Doğal hukuk anlayışına ilişkin açıklamalar için bkz. “İnsan Hakları konusunda hukukun iki temel yaklaşımı, ‘doğal hukuk’ ve ‘olan hukuk’ yaklaşımları göz önünde tutulmalıdır. İnsan hakları kavramının ‘doğal hukuk’ ürünü olduğu kabul edilmektedir. İnsan haklarının bilinen ve en yaygın tanımı ‘insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları’ biçimindedir. Bu hakların ne olduğu sorusunun yanıtı da aynı kısıldır: ‘Her insan bunları içinde (yüreğinde) hissettiği için bilir.’

Bağımsızlık Bildirisi” karşımıza çıkmaktadır. Bildiriyle eşitlik, özgürlük, halk ve hak güvencesi vurgusu yapılmıştır. Doğal hukuk öğretisine ışık tutan bu bildirileri değerlendiren Kapani’ye göre “Amerikan Haklar Bildirileri ile insanların doğuştan birtakım haklara sahip bulundukları, bunların devletten önce mevcut olduğu ve dolayısıyla devlet iktidarının bu haklarla sınırlanması gerektiği yolundaki fikirler, hukuki formüllerle doktrin alanından uygulama alanına geçmişlerdir¹⁰².”

İnsan haklarının tarihsel süreçteki gelişim evreleri incelenirken 1789 Fransız İhtilali’ne ve “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”ne ayrıca ve önemle değinmek gerekir. Ülkemizde ve dünyada hak ve özgürlüklerin korunması, bu korumanın sağlanabilmesi amacıyla kamuya getirilen yükümlülükler, yeni nesil hak kategorilerinin ortaya çıkması vb. tüm gelişim ve değişimlerin temel besleyici kaynağının Fransız İhtilali ve kazanımları olduğu söylenebilir. Adil yargılanma hakkı doğrultusunda Bildirge irdelendiğinde tutuklamanın yasallığı, suçta ve cezada kanunilik, masumiyet karinesi gibi adil yargılanma hakkının temel prensiplerine yer verildiğini görülmektedir¹⁰³.

2. Adil Yargılanma Hakkının Yakın Tarihli Düzenleme ve Belgelere Yansıması

Süreci ve neticeleriyle hukukun pek çok alanını etkileyen İkinci Dünya Savaşı, insan haklarını ve bu hakları koruma mücadelesini de derinden etkilemiştir. Savaş yıllarına değin insan haklarının korunması, bir “iç hukuk” ve “anayasa” meselesi olarak yorumlanmıştır. Bu anlayışın terk edilmeye başlandığı yirminci yüzyılda, ulusal hukuklarının öznesi olan bireyler, uluslararası hukukun öznesi haline gelmeye

Bu tanım biçimi ‘doğal hukuk’ yaklaşımıdır. Kim tarafından konulduğu bilinmeyen, doğal olan, tanım gereği duyulmayan bu haklar insan hakları kadar eski sayılır.”, Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları**, AÜSBF İHM Yayınları, Ankara, 1995, s.1.

¹⁰² Kapani, Kamu Hürriyetleri, s. 45.

¹⁰³“**Madde7:**Yasanın gösterdiği durumlarda ve yasanın öngördüğü şekiller dışında hiçbir kişi suçlanamaz, tutuklanamaz veya alıkonamaz. Keyfi emirleri teşvik edenler, keyfi emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur.

Madde 8: Yasa ancak açık ve zorunlu olarak gerekliliği beliren cezaları koymalıdır ve bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usulüne göre uygulanan bir yasa gereğince cezalandırılabilir.”

Madde 9: Her insan suçlu olduğuna karar verilmeye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yakalanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır.” Gültaş, s.52.

başlamışlardır¹⁰⁴. İnsan haklarının uluslararası düzlemde korunması gerekliliği, pek çok uluslararası organın çalışmalarına da yansımıştır. İnsan haklarının küresel düzeyde korunmasına amacıyla farklı tarih ve niteliklerde bildiriler, beyannameler, sözleşme ve şartlar hazırlanmıştır. Adil yargılanma hakkı da korunması amacıyla mekanizmalar geliştirilen temel insan haklarından biridir. Çalışmamızın bu bölümünde, adil yargılanma hakkına yer veren yakın tarihli uluslararası düzenlemelerden bahsedilecek; bu düzenlemelerden doğal yargıç ilkesine dayanak oluşturanlar, çalışmanın ilerleyen aşamalarında daha detaylı irdelenecektir.

İnsan haklarının ve konumuz itibarıyla adil yargılanma hakkının korunması meselesinin uluslararası alana yansımada karşımıza çıkan en önemli gelişmelerden biri kuşkusuz 1948 tarihli “*Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*”dir¹⁰⁵. Bildirge, hukuki açıdan bağlayıcı bir belge olmasa da insan hak ve özgürlüklerine açıklık kazandırmak üzere atılan somut bir adımdır¹⁰⁶. Adil yargılanma hakkını pek çok alt unsuruyla birlikte düzenleyen Bildirge, gerek bağımsız ve yansız bir mahkemede hakça yargılanmaya ilişkin düzenlemesi gerek masumiyet karinesine işaret eden hükmü gerek de suçta ve cezada kanuniliğe vurgu yapan düzenlemesiyle çalışma konumuzla bağlantılı birçok ilke ve hakka yer vermiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Gözübüyük ve Gölcüklü, s.4; İnsan haklarının uluslararası nitelik kazanmasına ilişkin acıklamalar için bkz. Kapani, Kamu Hürriyetleri, ss.60-61; Gemalmaz, İnsan Hakları, s.320; Doğan, s. 133 vd. Said Vakkas Gözlüğü, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2014, s.75 vd.

¹⁰⁵ **Bildirinin önemine vurgu yapan bazı açıklamalar için bkz.** “Öyle ki, bugün insan olmanın ölçüsü, devlet içinde ve devletlerarasında insanca yaşamın ölçüsü ya da ölçütü, kıstası bu bildirge olmuştur. Bunun için onunla yapılacak olan bir karşılaştırmamızın da anlamı pozitif hukuk bakımından belki pek büyük olmayabilir; ama insanlık yarışındaki başarı derecesi bakımından, her toplumun başarı derecesi bakımından belki Avrupa Sözleşmesi ile yapılacak bir karşılaştırmadan da çok daha fazladır.”, Mümtaz Soysal, “İnsan Hakları Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği”, **Anayasa Mahkemesi’nin 24. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Ankara, 1987, s.42, <https://anayasa.gov.tr/media/4832/msoysal.pdf>, (17.02.2022).

“İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin taşıdığı anlam bakımından insanlık tarihinin sayılı belgelerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Hatta insanlığın gelişme süreci içinde belli bir dönüm noktasını simgelediği de söylenebilir.”, Kapani, Kamu Hürriyetleri, s.62.

¹⁰⁶ Safa Reisoğlu, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.9; Bildirgenin bağlayıcılığına dair açıklamalar için bkz. Gemalmaz, İnsan Hakları, s.329; Kapani, Kamu Hürriyetleri, s.62;

¹⁰⁷ **Adil yargılanma hakkıyla ilişkilendirilebilecek Bildirge maddeleri için bkz.**

“**Madde 7:** Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasa tarafından eşit korunmaya hakkı vardır. Herkes, bu Bildirgeye aykırı herhangi bir ayrımcılığa ve ayrımcı kışkırtmalara karşı eşit korunma hakkına sahiptir

Madde 8: Herkesin anayasa ya da yasayla tanınmış temel haklarını ihlal eden eylemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler eliyle etkin bir yargı yolundan yararlanma hakkı vardır.

Madde 9: Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez

İnsan haklarının evrenselleşmesi sürecine, sahip olduğu denetim organlarının etkinliği ve içerdiği geniş hak kategorileriyle Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) katkısı oldukça fazladır. Sözleşme'nin “*adil yargılanma hakkı*” başlıklı 6. maddesi, alt ilke ve unsurlardan oluşan geniş kapsamlı bir düzenlemedir. Ayrıca madde 6 düzenlemesi, AİHS metninde yer alan diğer hak ve özgürlüklerin korunmasında üstlendiği rol sebebiyle Sözleşme sisteminde “kilit” bir maddedir¹⁰⁸. Şöyle ki adil bir yargılama faaliyetinin varlığından söz edilebilmesi için yargılamanın, AİHS madde 6'da yer alan her bir koşula uygun olması gerekecektir. Bu koşullardan birinin ya da birkaçının sağlanmaması, hakkın diğer koşullarının varlığını bir nevi anlamsızlaştıracaktır¹⁰⁹. AİHS madde 6 düzenlemesinden hareketle adil yargılanma hakkının kapsamı, çalışmamızın bir sonraki aşamasında detaylandırılacak olup burada Sözleşme'ye ilişkin genel açıklamalar ile yetinilmiştir.

Adil yargılanma hakkına ilişkin düzenlemeleriyle karşımıza çıkan bir diğer belge 1976 tarihli “*Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*”dir. Sözleşme mahkemeler önünde eşitlik, yasal, bağımsız ve tarafsız mahkeme hakkı, masumiyet karinesi, suç ile itham edilen kişilerin sahip olduğu asgari haklar, kanun yoluna başvuru hakkı ve suçta ve cezada kanunilik ilkelerine yer vererek adil yargılanma hakkının uluslararası düzlemde gelişiminde etkin rol oynamıştır¹¹⁰. Ayrıca sözleşmenin çok taraflı niteliği, adil yargılanma hakkıyla birlikte diğer uluslararası insan hakları normlarının kodifiye edilmesine katkı sağlamıştır¹¹¹.

Madde 10: Herkesin, hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde ve kendisine herhangi bir suç isnadında bağımsız ve yansız bir mahkeme tarafından tam bir eşitlikle, hakça ve kamuya açık olarak yargılanmaya hakkı vardır.

Madde 11: Kendisine cezai bir suç yüklenen herkesin, savunması için gerekli olan tüm güvencelerin tanındığı, kamuya açık bir yargılama sonucunda suçluluğu yasaya göre kanıtlanıncaya kadar suçsuz sayılma

Hiç kimse, işlendiği sırada ulusal ya da uluslararası hukuka göre suç oluşturmeyen herhangi bir fiil yapmak ya da yapmamaktan dolayı suçlu sayılamaz. Kimseye, suçun işlendiği sırada yasalarda öngörülen cezadan daha ağır bir ceza verilemez.”, BMIHEB'nin tamamı için bkz. <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/>, (17.02.2022).

¹⁰⁸ Ahmet Taşkın, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma Hakkı”, **Adalet Dergisi**, Yıl:95, Sayı:19, 2004, s.53

¹⁰⁹ Hakan Karakehya, “Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Arasındaki Yeri ve Ceza Muhakemesi Bağlamındaki Önemi”, **CHD**, Yıl:2, Sayı:5, 2007, s.193.

¹¹⁰ Sözleşmenin 8. madde düzenlemesi için bkz. Sözleşmenin tamamının çevirisi için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri II. Cilt Uluslararası Sistemler**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2011, (Uluslararası Sistemler), ss.95-139.

¹¹¹ Senem Özyavuz, “Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde Adil Yargılanma Hakkı: Sanık Haklarına Genel Bir Bakış”, **Nurullah Kunter'e Armağan**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004,s.430.

İnsan haklarının gelişimine, bölgesel nitelik gösteren çalışmalar da etki etmiştir. Örneğin 1978 “*Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*” 8. maddesinde kapsamlı bir şekilde, adil yargılanma hakkını düzenlenmiş kanuni, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkından, makul sürede yargılanmaya; masumiyet karinesinden, asgari güvencelere kadar pek çok alt ilke ve kavrama yer vermiştir¹¹².

İnsan haklarının bölgesel alanda gelişiminde son olarak 1986 yürürlük tarihli, “*Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı*”na değinmek gerekir. Şart, klasik hak kategorilerine (medeni ve siyasal haklar) ek olarak ekonomik/sosyal haklara ve “*halkların hakları*” başlığı altında ele aldığı bir dizi hakka yer vermesiyle diğer insan hakları belgelerinden ayrılmaktadır¹¹³. Şartın hukuki dinlenilme hakkını, masumiyet karinesini, savunma hakkını, suçta ve cezada kanunilik ilkesini, cezaların şahsiliği ilkesini ve tarafsız mahkemede makul sürede yargılanma hakkını vurguladığı 7. maddesinin adil yargılanma hakkını bütüncül bir anlayışla düzenlediği söylenebilir¹¹⁴.

B. Kapsamı ve Unsurlarıyla Adil Yargılanma Hakkı ve Doğal Yargıç İlkesi İlişkisi

1. Adil Yargılanma Hakkının Kapsamı

a. Genel Olarak

İnsanlığın var oluşundan bu yana insan olmanın doğal ve vazgeçilmez gereklerinden biri olan adil olana ulaşabilme gayesi, hukuk metinlerinde “*adil yargılanma hakkı*” başlığı altında düzenlenmiştir. Temel ve elzem bir insan hakkı olan adil yargılanma hakkı, kapsamı ve içeriği göz önünde bulundurulduğunda hukuk

¹¹² Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin tamamının çevirisi için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri I. Cilt Bölgesel Sistemler**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2011, (Bölgesel Sistemler), s.729-761.

¹¹³“Halkların hakları” başlığı altında yer alan bazı haklar şunlardır: Bütün halkların eşitliği hakkı, halkların var olma hakkı, halkların kendi kaderini tayin hakkı, siyasal statünün ve izlenecek ekonomik ve sosyal kalkınmanın özgürce belirlenmesi hakkı, koloni durumundaki ve baskı altındaki halkların kendilerini özgürleştirme hakları, halkların kendi doğal kaynak ve zenginliklerini özgürce kullanma hakları... Gemalmaz, İnsan Hakları, s. 597-598.

¹¹⁴ Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı’nın tamamının çevirisi için bkz. Gemalmaz, Bölgesel Sistemler, s.967-987.

devleti ilkesinin birçok alt başlığını ve farklı hukuk disiplinlerini ortak paydada buluşturan ilke ve hakları da kapsar niteliktedir.

Adil yargılanma hakkının bahsedilen geniş çerçeveli içeriği, yargılama faaliyeti yürüten organların; yargılama faaliyetinde yer alan bireylerin adil yargılanma yönündeki beklentilerini, bütünüyle karşılamalarını gerektirir. Bu beklentilerin birçoğu, yargılama makamlarının ve yargılamaya katılan diğer yetkilendirilmiş organların faaliyetlerine dair olsa da adil yargılamayı mümkün kılacak bazı gereksinimler, devletin yargı dışındaki diğer tasarruflarıyla da yakından ilişkilidir. Çalışma konumuz olan “*doğal yargıç ilkesi*” adil bir yargılama faaliyeti için temel bir alt ilke olmakla birlikte, ilkenin kurucu unsurlarını yargılama faaliyetini gerçekleştiren organ ve kişilerden ziyade devletin diğer erkleriyle ve bu erklerin tasarruflarıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Doğal yargıç ilkesini ülkemizdeki düzenleme, yargılama ve uygulamalardan bağımsız bir şekilde genel perspektifle ele aldığımız çalışmamızın bu bölümünde, adil yargılanma hakkına ve hakkın kapsamına da genel nitelikli bir çerçeve oluşturmak daha doğru olacaktır. Bu doğrultuda AİHS madde 6 düzenlemesinin, hem adil yargılanma hakkının kapsamını irdelemek hem de doğal yargıç ilkesinin bu hak ile ilişkisini ortaya koyabilmek adına temel dayanağımız olduğu söylenebilecektir. AİHS madde 6 hükmü, adil yargılanma hakkını alt ilke ve haklarla destekleyerek oldukça kapsamlı düzenlemiştir. Bu düzenleme uyarınca;

“1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde ve yahut aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:

- a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;*
- b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;*
- c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddi olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;*

d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;

e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak¹¹⁵.”

Görüldüğü üzere AİHS, her bir cümlesi hatta kelimesi ayrı çalışmalara konu olabilecek kapsam ve nitelikte bir düzenlemeye yer vermiştir. Çalışmamızda ise oldukça geniş kapsamlı bu düzenlemenin, yalnızca “*kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı*” unsuru üzerinde durulacaktır. Şöyle ki “*yasayla kurulmuş mahkeme*” kavramı, doğal yargıç ilkesinin mahkemelerin kanunla kurulması gerektiğine işaret eden “*kanunilik*” unsurunu karşıladığı gibi doğal yargıç ilkesine aykırı yargılama ve uygulamaların da ekseriyetle mahkemelerin bağımsızlığına ve tarafsızlığına gölge düşürdüğü ileri sürülmektedir. Netice olarak doğal yargıç ilkesinin ve ilkenin koruduğu değerlerin, adil yargılanma hakkının yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemece yargılanma unsuru ile doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

b. Hakkı Karşılama Üzere Kullanılan İfadeler

Hukukun hemen hemen tüm çalışma alanlarındaki kavram, müessese ve terimlerin anlamı ve tanımı hususundaki belirsizlikler ve görüş ayrılıkları adil yargılanma hakkının tanımı sorusunda da karşımıza çıkmaktadır. Adil yargılanma hakkını karşılamak üzere öğretilerde kullanılan kavramlar arasında, terimsel bir birlik yoktur. Adil yargılanma hakkı kavramı dışında hakkı açıklamak üzere, “*adil yargılama hakkı*”, “*doğru ve güvenli yargılama hakkı*”, “*dürüst yargılama hakkı*” ya da “*düzenli yargılama hakkı*” ifadeleri de kullanılmaktadır¹¹⁶.

Gözübüyük ve Gölcüklü “*right to fair trial*” başlıklı AİHS madde 6 başlığını “*adil yargılama hakkı*” olarak çevirmişlerdir¹¹⁷. Ancak Gölcüklü sözleşmeye ve kavrama ilişkin açıklamalarında “*doğru yargılama*” ifadesini de kullanmıştır¹¹⁸.

¹¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin tam metni için bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, (11.02.2022).

¹¹⁶ M. Serhat Kaşıkara, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009, s.87; kavramın farklı ifade ediliş biçimlerine ilişkin benzer yöndeki ifadeler için bkz. H. Turan, Adil Yargılanma, ss. 60-61.

¹¹⁷ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 265 vd.

¹¹⁸ Gölcüklü, **Doğru Yargılama**, s.59 vd.

Benzer şekilde *Dönmezer* de doğru yargılama ifadesinin kullanımının daha doğru olduğunu ifade etmiştir¹¹⁹. *Aşçıoğlu* kavramın “*adil yargılanma hakkı*” sözcükleriyle değil “*doğru ve güvenli yargılanma hakkı*” sözcükleriyle anlatılması gerektiğine dikkat çekmiştir¹²⁰. *Aybay* AİHS madde 6 hükmünden “*düzenli yargılama hakkı*” başlıklı madde olarak bahsetmektedir¹²¹. *Zabunoğlu* ise kavramın doğru karşılığının “*adil yargılanma hakkı*” olduğunu belirtmekte ve “*adil yargılama*” ifadesinin öznesi yönünden belirsizlik taşıdığı için uygun olmadığı görüşündedir¹²².

Kanaatimizce gerek ulusal gerekse evrensel nitelikli hukuk metinlerinde hakkın düzenleniş biçimi, temel asgari unsur ve koşulları gözetildiğinde “*adil yargılanma*”, “*doğru yargılama*”, “*düzenli yargılama*” vb. ifadelerin özünde herhangi bir farklılık yoktur. Hakkı karşılamak üzere kullanılan kavramların pek çoğunda hakkın içeriği, benzer ifadelerle açıklandığından kavramsal farklılıklarının hakkın özü itibarıyla derin bir ayrım ortaya koymadığı söylenebilecektir.

c. Bireysel Başvuruların Temel Dayanağı: Adil Yargılanma Hakkı İhlali

İçerdiği alt ilke ve haklarla yargılama faaliyetinin tüm aşamalarını ilgilendiren adil yargılanma hakkı, bireylerin yargı organlarının eylem ve işlemleriyle hak kaybına uğratılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. AİHS metninde, madde 6 düzenlemesinin oldukça geniş kapsamlı oluşu özellikle de madde 6/3 bendinin sanık

¹¹⁹ “Yargılamanın sonucunun adil olması AİHS’nin 6. ve diğer maddelerinde hedeflenen bir şey olamaz. Ama sözleşmenin ifade ettiği şey şudur: Adil sonuca varırken dürüst yollardan gideceksiniz. Adımı döversiniz, söversiniz, söyletirsiniz; neticede verdiğiniz hüküm adil olur. O suçu işlemiştir ve sizin tatbikatınıza uygundur. **Ama bu dürüst yargılama değildir.**” Sulhi Dönmezer, **İzmir Barosu Yargı Reformu 2000 Sempozyumu**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 2000, s.339.

¹²⁰ “Türkçe düşünüp, düşünceyi Türkçe sözcüklerle açıklamak kavramlarda amaç saptırmasını önler. Bu nedenle adil sözcüğü yerine doğru sözcüğünün kullanılması hem kendisi hem de verdiği sonuçlar açısından iyi olanı açıkça anlatır; yapılan işin kutsallığının ardına sığınarak özensiz ve sorumsuzluğa kaçmaları önleyerek görevin sağlıklı yapılmasına katkıda bulunur. Doğru sözcüğü ile Türkçe düşünüp Türkçe açıklamada bulunmak kolaylığını sağlamış oluruz.

Doğru sözcüğünün yanında ‘güven’ sözcüğünün de yer alması kavrama hem güç hem de açıklık getirecektir. Hukuk yalnız doğru değil güvenli de olmak zorundadır; yargılamada güven göz ardı edilmeyecek bir olgudur.” Çetin Aşçıoğlu, **Doğru ve Güvenli Yargılanma Hakkımız Var!**, Adalet Matbaası, Ankara, 1995, s.33 vd.

¹²¹ Rona Aybay, **Yabancılar Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.259 vd.

¹²² Yahya Zabunoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı ve İdari Yargı”, **İzmir Barosu Yargı Reformu 2000 Sempozyumu**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 2000, ss. 315-316; **Adil yargılanma hakkı terimini kullanan başkaca yazarlar bkz.** Yılmaz Aliefendioğlu, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açından Adil Yargılanma Hakkı”, **Anayasa Mahkemesi Yayınları**, Ankara 1993, s.359; Feyyaz Gölcüklü, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Adil Yargılama”, **AÜSBFD**, Cilt: 49, Sayı:1, 1994, (Adil Yargılama), s. 199; Doğan, s.441 vd; H. Turan, Adil Yargılanma, s.62 vd.

haklarına ilişkin “asgari” bir hak kategorisine yer vermesi hususları düşünüldüğünde, sözleşme metninde yer almayan başkaca hak ve yargılama ilkelerinin de adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür.

Gerek sözleşme metninin kapsamlı düzenlemesi gerek de sözleşme kapsamında yer verilmeyen ancak adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebilecek hak kategorilerinin fazla oluşu, hak ihlali iddialarının niceliksel çoğunluğunun adil yargılanma hakkına dayandırılmasının makul gerekçesini oluşturur. Bu çerçevede adil yargılanma hakkı, diğer hakların kullanılabilmesini ve korunmasını sağlayan güvenceleri ile AİHS sistematğinde oldukça önemli bir yere sahiptir¹²³. Sözleşme’nin 6. maddesi açıklanan önemi sebebiyle, Mahkemeye yapılan başvurularda konu ihlal iddialarının temel dayanağı niteliğindedir¹²⁴. Altıparmak’ın ifadesiyle “6. madde gerek iç hukukta, gerekse Strazburg organlarında en çok başvurulan hüküm olma ve diğer hakların korunması için “olmaz ise olmaz” niteliğiyle sözleşme sisteminde çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir¹²⁵.”

AİHM’in 2021 yılı verileri incelendiğinde, Mahkemenin 31 Aralık 2021 itibarıyla 70.150 adet derdest dosyasının olduğu görülmektedir. Bu dosyaların 15.250’sini Türkiye aleyhine yapılan başvurular oluşturmaktadır¹²⁶. Asıl önemli husus, 1959-2021 yılları arası maddelere göre AİHS ihlallerinin dağılımında, adil yargılanma hakkının yeridir. Bahsedilen yıllar arasında adil yargılanma hakkı (AİHS madde 6) 975 ihlal kararıyla Sözleşme’nin en çok ihlal edilen maddesi konumundadır¹²⁷. Bu durum ulusal hukukumuzda değişmemektedir. Anayasa Mahkemesinin 2021 yılına ait bireysel başvuru istatistiklerinde (23.09.2012-31.12.2021 tarihleri arasındaki başvurulara ilişkin) ihlal kararlarının hak ve

¹²³ Oya Boyar, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adli Yardım ve Adil Yargılanma Hakkı”, **Disiplinler Arası Yaklaşımla İnsan Hakları**, (Ed. Selda Çağlar), Beta Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.189.

¹²⁴ Hüseyin Turan, “Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ndeki Yeri ve Önemi”, **TBB Dergisi**, Sayı: 84, 2009, s.214.

¹²⁵ Kerem Altıparmak, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinin Uygulama Alanı”, **AÜSBFD**, Cilt: 53, Sayı:1, 1998, s.2

¹²⁶ İstatistikler için bkz. <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/802202215324901%20-%2001%20OCAK%202022%20C4%B0T%C4%B0BAR%C4%B0YLE%20A%C4%B0HM%20C3%96N%C3%9CNDE%20DERDEST%20BA%C5%9EVURU%20SAYILARI.pdf>, (15.02.2022).

¹²⁷ İstatistikler için bkz. <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/802202215424506%20-%201959%202021%20YILLARI%20ARASI%20MADDELERE%20G%C3%96RE%20A%C4%B0HS%20C4%B0HLALLER%C4%B0%20DA%C4%9EILIMI.pdf>, (15.02.2022).

özgürlüklere dağılımına bakıldığında, 20.155 ihlal kararının %76.8'inin (20.084) adil yargılanma hakkına ilişkin olduğu görülmektedir¹²⁸.

Açıklanan veri ve istatistikler doğrultusunda ifade edebiliriz ki adil yargılanma hakkının geniş çerçevesi, gerek ulusal gerek de uluslararası hukuk metinlerinde koruma altına alınıyor olması, ihlallerin önüne geçememektedir. Bilakis adil yargılanma hakkının bu çerçevesi; hakkın farklı kişi, kurum, olay ya da yargılama faaliyetleri sonucu ihlal edilebilmesi ihtimalini artırmaktadır. Adil yargılanma hakkı ihlalleri, sadece uzun süren yargılamalarla yahut yeterli gerekçeden yoksun mahkeme kararlarıyla değil çalışmamızda yer verdiğimiz ancak belki de hak ihlali kapsamında ilk olarak akla gelmeyen mahkemelerin kuruluşu aşamasından başlayıp devlet organlarının tasarruflarından, yargılama süreçlerinin davranışlarına kadar uzanmaktadır.

2. Kanunla Kurulmuş Bağımsız ve Tarafsız Mahkeme Önünde Yargılanma Hakkı

a. Genel Olarak

AİHS madde 6 hükmü ilk cümlesinde, “*herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir*” ifadelerine yer vermiştir. Bu cümle, adil yargılanma hakkının temel güvencesi niteliğindedir. Çünkü “*kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı*” ifadesi, kararların farklı nitelik gösteren (örneğin siyasi nitelikli) kurum ya da organlar tarafından verilmesinin önüne geçmektedir¹²⁹. Kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı, adil yargılanma hakkının diğer alt ilke ve bileşenleri açısından da güvence sağlamaktadır. Hakkın önemini vurgulayan Sınar’a göre;

¹²⁸AYM 2021 yılı Bireysel Başvuru istatistikleri için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf, (11.02.2022)

¹²⁹Tamer ve Kaplan, s.156.

“Kişinin önüne çıkarıldığı merci bir mahkeme vasfına haiz değilse ya da mahkeme olmakla birlikte bu mahkeme bağımsız, tarafsız değilse bu merci önünde süren bir yargılamada, adil yargılanma hakkının sözelimi “aleni duruşma hakkı”, “müdafi ya da tercüman yardımından yararlanma hakkı” ya da “gerekçeli karar hakkı” gibi diğer bileşenlerin varlığı anlamsızlaşır¹³⁰.”

AIHS’in bu düzenlemesi, devlet adına yargı yetkisi kullanan mahkemelerin taşınması gereken niteliklere yer vermesi bakımından da oldukça önemlidir. Dinç’in ifadesiyle “birbirini bütünleyen bu üç koşuldan birinin eksikliği durumunda” adil yargılanma hakkının varlığından söz edilemeyecektir¹³¹.

Adil yargılanma hakkının “yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme” unsurunun, devletin yargı dışındaki diğer erklerinin de adil yargılanma hakkının tesisinde sahip olduğu yükümlülöklere dikkat çektiğı söylenebilir. Sonuç itibarıyla yasa yapma işlevini elinde tutan yasama organı tarafından kurulmamış, bağımsızlıklarını ve tarafsızlıklarını koruyamayan yargı yerleri tarafından gerçekleştirilen yargılama faaliyetinin adil yargılanma hakkının ihlaline yol açtığı sonucuna ulaşılabilir.

b. Kanunla Kurulmuş Mahkeme

AIHS’e göre kanunla kurulmuş mahkeme kavramı, “hem mahkemelerin kuruluş ve yetkilerinin hem de izleyecekleri yargılama usulünün, yürütmenin düzenleyici tasarrufları ile değil, yasal düzenleme ile dava konusu olay ortaya çıkmadan önce belirlenmesi” anlamına gelmektedir¹³². Genel nitelikli bu kural, tüm mahkemelerin kuruluşunun ve sahip oldukları yargı yetkisinin yasal bir düzenlemeye

¹³⁰“Diğer bir ifadeyle, kişi eğer kanun önünde bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanmıyorsa, adil yargılanma hakkının diğer bileşenlerinin varlığı sadece göstermelik bir aldatmacadan ibaret hale gelir ve kişi hakkındaki yargılama süreci “adil” olma vasfını en baştan kaybetmiş olur.” Hasan Sınar, “AIHS Madde 6 Işığında Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Kanunla Kurulmuş Bağımsız ve Tarafsız Mahkeme Önünde Yargılanma Hakkı”, **CHD**, Sayı:28, 2015, s.78.

¹³¹ Dinç, s.16; “Adil yargılanma hakkının önemli gereklerinden olan kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkı, üç alt haktan oluşmaktadır. Bunlardan ilki kanunla kurulmuş mahkeme önünde yargılanma hakkı, diğeri bağımsız mahkeme önünde yargılanma hakkı sonuncusu ise tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkıdır. Bu haklar birbirinden farklı olsalar da birinin yokluğu, çoğu kez diğerlerinin de zedelenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda aralarında yakın bir ilişki söz konusudur.” Hakan Karakehya, “Kanunla Kurulmuş Bağımsız ve Tarafsız Bir Mahkeme Önünde Yargılanma Hakkının Ceza Muhakemesindeki Yansımaları”, **ABÜHFD**, Cilt:8, Sayı:16, 2020, s.849.

¹³² Sibel İnceoğlu, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme”, **Adil Yargılanma Hakkı**, (Ed. Sibel İnceoğlu), 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, (Adil Yargılanma), s.226.

dayandırılmasını gerektirir¹³³. Kanunla kurulmuş mahkeme deyimi, aynı zamanda mahkeme yargıçlarının yasalara uygun bir şekilde atanmasını gerekli kılar¹³⁴. AIHS metninde yer alan “yasal mahkeme” ifadesinin, “olağan mahkeme” olarak yorumlanması gerektiğini ifade eden *Donay*’a göre yasayla kurulan ancak olağanüstü nitelikleri olan mahkemeler dahi yasal sayılamayacaktır¹³⁵.

Kanunla kurulmuş mahkeme kavramı, yargılama hukukuna doğal yargıç ilkesi güvencesini getirmiştir. Mahkemelerin kuruluşlarının, görevlerinin, yetkilerinin ve yargılama usullerinin dava konusu olay ya da uyuşmazlıklardan önce ve kanunla belirlenmesi anlamına gelen doğal yargıç ilkesinin ilk asli koşulu kanuniliktir¹³⁶. Bir başka ifade ile mahkemelerin idarenin düzenleyici işlemleriyle değil de kanunlarla kurulması, görevlendirilmesi ve yargılama usullerinin de yine kanunla belirlenmesi doğal yargıç güvencesinin ilk adımıdır¹³⁷. Bu doğrultuda, yasama organı tarafından belirlenmesi gereken yargılama faaliyetine ilişkin esasların; yürütme organının tasarruflarıyla (kanun hükmünde kararnameler, tüzükler, yönetmelikler...) düzenlenmesi, doğal yargıç ilkesinin kanunilik unsurunu karşılamayacağından adil yargılanma hakkı da ihlal edilmiş olacaktır¹³⁸.

Kanuni hâkim ilkesinin yegâne ögesini, doğal yargıç ilkesinin ise asli üç ögesinden birini oluşturan “*kanunla kurulmuş mahkeme*” kavramı, bilhassa yürütme organının yargı erki üzerindeki tasarruflarını önlediğinden yargı organının bağımsızlığının ve tarafsızlığının korunmasına katkı sağlamaktadır¹³⁹.

¹³³ Süheyl Batum, Feridun Yenisey, Celal Erkut ve Sibel İncoğlu, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2003, s.55. (TÜSİAD, Adil Yargılanma)

¹³⁴ Dinç, s.16.

¹³⁵ Donay, s.73.

¹³⁶ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 280; yasal mahkeme teriminin doğal yargıç güvencesini işaret ettiğine ilişkin açıklamalar için bkz. Doğan, 449; Kaşıkara, s. 123; Yaşar Demircioğlu, **Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, ss.66-70; Kurtuluş Tayanç Çalışır, **Teoride ve Pratikte Yargı Bağımsızlığı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 261-263.

¹³⁷ Vesile Sonay Evik, “Ceza ve Ceza Yargılaması Hukuku Bakımından Adil Yargılanma Hakkı”, **Nurullah Kunter’e Armağan**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 293.

¹³⁸ Sınar, s.51.

¹³⁹ Eser, s.65.

c. Bağımsız Mahkeme

İki organ arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koyan bağımsızlık kavramı, bir organın “*diğer organ ve grupların etki ve müdahalesi olmaksızın*” faaliyetlerini sürdürebilmesi anlamına gelir¹⁴⁰. Adil yargılanma hakkının esaslarından biri olan yargı yerinin bağımsızlığı, yargısal işlev yerine getiren organların herhangi bir kurumun, birimin müdahalesi olmadan yalnızca hukuk kurallarına bağlı olarak karar verebilmelerini ifade eder¹⁴¹. Benzer bir yaklaşımla bağımsızlık, başta yürütme erki olmak üzere, başka kişi ya da organlardan emir almamak aynı zamanda davanın taraflarının etkisi dışında olmaktır¹⁴². Temel hak ve özgürlüklerin koruyucusu olan mahkemelerin yargılama faaliyetini sürdürebilmesi, yargının her türlü dış etmene karşı bağımsızlığının sağlanmasına bağlıdır¹⁴³.

Yargı bağımsızlığı ilkesi açıklanan önemi sebebiyle, ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde sıklıkla vurgulanan ilkelerin başında gelmektedir¹⁴⁴. Adil yargılanma hakkının bağımsız mahkeme unsurunun ihlal edildiği iddiasına dayalı birçok başvuruyu değerlendiren AİHM, yargı bağımsızlığını “*mahkemenin yürütmenin etkisinde kalmaması, taraflarla herhangi bir bağının bulunmaması ve mahkeme üyelerinin görevlerini yaparken herhangi bir kişi, organ, kurum ya da kuruluştan emir ve talimat almaması*” olarak tanımlamıştır¹⁴⁵. AİHM, bağımsız mahkeme kavramını değerlendirdiği *Campbell ve Felll & Birleşik Krallık* kararında, mahkemelerin bağımsızlığında aradığı ölçütleri şu şekilde açıklamıştır:

¹⁴⁰ Şeref Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hâkimlik Teminatı**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1994, (Hâkimlik Teminatı), s.6; “Bağımsızlık bir durum değil, aksine diyalektik bir süreçtir. Hâkimler ne ölçüde bağımsızlıklarının bilincinde ise, yargı bağımsızlığı da o ölçüde güçlenir.” Yüksel Metin, “Türkiye’nin Yargı Bağımsızlığına İlişkin Kimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1 2010, (Yargı Bağımsızlığı), s.226; TÜSİAD, Adil Yargılanma, s.56.

¹⁴¹ Tamer ve Kaplan, s. 158-159.

¹⁴² Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 281.

¹⁴³ Şeref Ünal, “Yargı Bağımsızlığı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:37, Sayı:3, 2004, (Yargı Bağımsızlığı), s.64.

¹⁴⁴ İnanç İşten, “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 13/2, s.291; “Bağımsız yargı, insan haklarının ve özgürlüklerinin başlıca güvencesidir. Çünkü hukuk devleti, özünü yargının bağımsızlığında bulur.” Metin, Yargı Bağımsızlığı, s.220.

¹⁴⁵ “Başka bir organın bir mahkemenin kararını salt değiştirme veya kararın uygulanmasını askıya alabilme ihtimali, söz konusu bu yapıyı bir bağımsız yargılama makamı özelliğinden yoksun bırakacaktır.” Fatih Torun, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Fazlı/ Aslaner Türkiye Kararı Bağlamında Tarafsız Mahkeme’de Yargılanma Hakkı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:37, Sayı:1, 2020, s.295

“Bir organın bağımsız (özellikle yürütmeden ve taraflardan bağımsız) olup olmadığının değerlendirilmesinde mahkeme, bu organın üyelerinin atanma usulünü, görev sürelerini, dışarıdan gelecek baskılara karşı güvencelerinin olup olmadığını ve bu organın bağımsız bir görünüm sergileyip sergilemediğini göz önüne alır.”¹⁴⁶

Yargılama faaliyetinin ve mahkemelerin bağımsızlığı, yargısal işlev yerine getiren hâkimlerin bağımsız olmalarını da gerektirir. Hâkimlerin, yalnızca hukuk normları ile bağlı olması adil yargılanma hakkı için güvence niteliğindedir¹⁴⁷. Bu doğrultuda, yargılama faaliyetini yerine getiren organların bağımsızlığının sağlanmasıyla bu faaliyeti yerine getiren hukuk sùjelerinin yani hâkimlerin de bağımsız kılınacağını söylemek mümkündür.

Bağımsız mahkeme ilkesi, kapsamı ve nitelikleri de gözetilerek beş alt başlık altında incelenmektedir. Bunlar; yasama organına karşı bağımsızlık, yürütme organına karşı bağımsızlık, yargı organına karşı bağımsızlık, çevreye karşı bağımsızlık ve davanın taraflarına karşı bağımsızlıktır. Sayılan bu unsurlar, 1982 Anayasasının “mahkemelerin bağımsızlığı” başlıklı 138. maddesinde karşılık bulmuştur. Söz konusu düzenlemeye göre;

“Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanı kanaatlerine göre hüküm verirler.

Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.

Görölmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz.

Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değıştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez.”

¹⁴⁶ David Harris, M. O’Boyle, E.P. Bates, C.M Buckley, **Law of the European Convention on Human Rights**, (Çev. Mehveş Bingöl Kılıcı ve Ulaş Karan), Şen Matbaa, Ankara, 2013, s.290.

¹⁴⁷ İbrahim Ö Kaboğlu, “Türkiye’de Hukuk Devleti’nin Gelişimi”, **TODAİE**, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt:12, 1900, s.144. (Kaboğlu, Hukuk Devleti); “Hâkimlerin yalnızca hukukun üstünlüğüne (ve ayrıca adalet ve ortak yarara) bağlı olmaları gerekmektedir. Hâkimlerin görevlerini yerine getirirken bağımsız olmaları şarttır: Bu, hükümetten bağımsız, parlamentodan bağımsız, dinden bağımsız ve hatta insanlardan bağımsız olmalarını öngörür. Hâkimler, bu sıfatla hareket ettikleri süre boyunca başkalarına değıl, yalnızca hukukun üstünlüğüne bağlı olmalıdırlar.”, Mortimer Sellers, “Batı Hukuku Geleneğinde Ahlak, Hukuk ve Yargı Etiğı”, Uluslararası Yargı Etiğı Sempozyumu, **Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları**, İstanbul, 2016, s.191; “Yargı bağımsızlığı kavramı, çok iyi bilindiğı gibi, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı modern demokratik devlet yapısının vazgeçilmez ve “olmazsa olmaz” ilkesidir. Hatta değıl modern anayasalar, totaliter devletlerin hukukunda bile göstermelik olarak bir yargı bağımsızlığı ilkesi vaz edilmiştir. Bunun sebebi yargının, bağımsız olmazsa, “yargı” olamayacağı, bir devletin, yargısından bahsedilebilmesi için bunun bağımsız olmasını ifade etmek zorunluluğunda bulunmasıdır.”, Uğur, İbrahimhakkıoğlu, “Yargı Bağımsızlığı”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, TBB Yayınları, Ankara, 2001, s.652.

Bu düzenleme ile hâkimlerin, bağlantılı olarak da mahkemelerin bağımsızlığı anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Anayasaların yargı bağımsızlığına yer veren düzenlemelerini değerlendiren Özkul'a göre *“yargı bağımsızlığının anayasal bir ilke olarak tanınması, genelde kolay değiştirilemeyeceği kabul edilen anayasa hükümlerinin, yasama ve yürütme organlarını da bağlaması sebebiyle önemlidir¹⁴⁸.”* Yazarın bu açıklamasından hareketle, yargı bağımsızlığının ilk olarak yasama organına karşı sağlanması gerektiği ifade edilebilir. Yasama organı da diğer organ, kişi ve kurumlar gibi yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere emir ve talimat veremeyecek, telkin ve tavsiyelerde bulunamayacaktır¹⁴⁹. Kapani'nin ifadesiyle mahkemelerin yasama organı karşısında bağımsızlıklarının sağlanabilmesi için *“teşri (yasama) organının, hâkimlerin kararlarına hiçbir suretle müdahale edememesi, bu kararları değiştirememesi, bozamaması ve hükümlerinin infazına engel olamaması lazımdır. Bu da ekseriya anayasaya konulan bir hükümle temin olunur¹⁵⁰.”*

Mahkemelerin bağımsızlığının bir diğer koşulu, yürütme organına karşı bağımsızlıktır. Yürütme organı, eylem ve işlemleriyle mahkemelerin bağımsızlığına etki edebilmekte ve bağımsız yargının varlığına gölge düşürebilmektedir. Hatta bir görüşe göre yürütme organının, diğer devlet organlarına kıyasen, mahkemelerin bağımsızlığına olumsuz yönde etkide bulunabilme olasılığı daha fazladır. Bu görüşün temelinde, yürütme organının hâkimlerin özlük işlerini düzenleme yetkisine sahip olması yer almaktadır¹⁵¹. Mahkemelerin dolayısıyla da hâkimlerin yürütme organına karşı bağımsızlıklarının korunabilmesi için Anayasa madde 139 hükmü *“hâkimlik ve savcılık teminatını”* düzenlemiştir. Bu düzenlemeye göre; *“hâkimler ve savcılar azlolunamaz, kendileri istemedikçe Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık,*

¹⁴⁸ Fatih Özkul, “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:3, 2016, (Bağımsızlık ve Tarafsızlık), s. 204.

¹⁴⁹ H. Turan, Adil Yargılanma, s.192; benzer yöndeki açıklamalar için bkz. Nur Centel, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1996, (Hâkimin Tarafsızlığı), s.15; yasama organına karşı bağımsızlık meselesine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Ünal, Hâkimlik Teminatı, s. 14-17.

¹⁵⁰ Münci Kapani, **İcra Organı Karşısında Hâkimlerin İstiklali**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1956, s.4.

¹⁵¹ Centel, Hâkimin Tarafsızlığı, s.16; hâkimlerin bağımsızlığının esas olarak yürütme organına karşı korunmak istendiğine ilişkin açıklamalar için bkz. Bülent Beder ve Mehmet Altundış, “Yasama ve Yürütme Fonksiyonlarının Yargı Bağımsızlığına Müdahalesi”, **Yasama Dergisi**, Sayı:13, 2009, s.96-97; “Yargıçların yürütme organı karşısında bağımsızlıklarının sağlanması gerekir. Yargıçların bağımsızlığına karşı en büyük tehdit daima yürütme organından gelmiştir.” Hasan Dursun, “Erkler Ayrılığı ve Yargıç Bağımsızlığı”, **TBB Dergisi**, Sayı:80, 2009, s.54.

ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamaz.” Sayılan bu teminatların önemine dikkat çeken Anayurt’a göre, *“hâkimlik güvencesi olmayan bir yargı bağımsızlığı, içi boş bir retorikten öte anlama sahip değildir; bu nedenle yargının diğer organlar karşısındaki bağımsızlığının hâkim güvencesiyle tamamlanması gerekir*¹⁵².” AİHM daha önce değinilen *Belilos & İsviçre* kararında, yürütme organının yargılama faaliyetini yerine getiren merciler üzerindeki olası etkisini değerlendirmiştir. Mahkeme’ye göre yargılama faaliyeti yürüten Güvenlik Kurulu ve yürütme organı tarafından atanan yargıçların varlığı, başvurucuda yargı bağımsızlığının zedelendiğine dair “meşru kuşkular” oluşturabileceğinden AİHS madde 6/1 düzenlemesinin gereklerine uygun değildir¹⁵³.

Yargı bağımsızlığının bir diğer ölçütü, mahkemelerin yargı organına karşı bağımsızlıklarının sağlanmasıdır. Yargı bağımsızlığı kararların, yasama ve yürütme organına karşı bağımsızlığı sağlanan yargı organlarında, iç ve dış etkilerden uzak bir şekilde alınmasını gerektirir¹⁵⁴. Bu gereklilik yargılama faaliyetini yerine getiren hâkimlerin, ayrı bir erk olan yargı organına karşı bağımsız kılınmalarıyla karşılanabilecektir¹⁵⁵. Anayasa madde 138/2’de yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere talimat verilememesine ilişkin *“hiçbir organ, makam, mevki ve kişi”* ifadeleri kullanılmıştır. Anayasanın açık ve emredici hükmü gereği yargılama faaliyetini yürüten mahkemeler, yargı organı karşısında da bağımsızdırlar.

Mahkemelerin sayılan organlara karşı bağımsızlığının yanında, çevreye karşı da bağımsız olmaları gerekir. Siyasi partiler, sermaye grupları, sendikalar başta olmak üzere farklı gruplar ve tek başına bireyler dahi yargılama faaliyetine müdahale edebilmektedir¹⁵⁶. Hatta günümüzde, “basın” başta olmak üzere çevresel etmenlerin yargı bağımsızlığına müdahalesinin daha yoğun olduğu ileri sürülmektedir¹⁵⁷. Yargılamanın taraflarına ilişkin verilerin, yargılamaya ilişkin bilgi ve belgelerin; basın

¹⁵² Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku)**, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, (Anayasa Hukuku), s.347.

¹⁵³ Doğru, İçtihatlar 2, s. 537.

¹⁵⁴ İbrahim Şahbaz, “AİHM Kararlarında Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı” **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:25, s.234.

¹⁵⁵ Kunter, Ceza Muhakemesi, s.355.

¹⁵⁶ Selçuk Öztekin, “Türkiye’de Hâkim Bağımsızlığını Sağlayan Hukuki Tedbir Teşkilat ve Kurumlar (Ana Hatlarıyla Türk Hukukundaki Durum)”, **MÜHFHAD**, Cilt:7, Sayı:1-3, 1992-1993, İstanbul, s. 278; “Bağımsızlık çok yönlü olmalıdır; yalnızca siyasal iktidara karşı değil, özel güçlere karşı da sağlanmalıdır” Kaboğlu, Hukuk Devleti, s.144; Sınar, s.65.

¹⁵⁷ H. Turan, Adil Yargılanma, s.197; benzer yöndeki ifadeler için bkz. Centel, Hâkimin Tarafsızlığı, s. 27.

araçları tarafından haberlere konu edilmesi devam eden yargılamalarda, mahkemeler üzerinde baskı oluşmasına sebebiyet verebilecektir¹⁵⁸. Mahkemelerin, sayılan organ ve etmenlere karşı bağımsız olmaları gerektiği gibi bu bağımsızlık, davanın taraflarına karşı da sağlanmalıdır. İç bağımsızlık olarak da açıklanan muhakeme içi etmenlere karşı bağımsızlığın tesisinde, yargılama yetkisini kullanan hâkimlerin yargılamaya olan mesafelerinin korunması oldukça önemlidir¹⁵⁹. Hukukumuzda yargılama usulü kanunlarında düzenlenen hâkimin yasaklılığı ve reddi müesseseleriyle, hâkimlerin tarafsızlığının yanında taraflar karşısındaki bağımsızlıklarının da korunması amaçlanmıştır¹⁶⁰.

Bağımsız mahkeme unsuru bir alt başlıkta değinilen tarafsız mahkeme unsuru ile birlikte, doğal yargıç ilkesinin hem sonucu hem de gereğidir. Yargı bağımsızlığını, yukarıda değinilen açıklamalara yakın bir anlayışla “*hükümet veya parlamentonun, belirli bir davanın yargılanması amacına matuf özel bir yargılamanın yapılması için düzenlemeye bulunamaması*” olarak tanımlayan Atay’a göre aksi yöndeki uygulamalar, kişilerin tabi oldukları doğal yargıçlarından ayrılmaları sonucunu doğuracaktır¹⁶¹. Mahkemelerin yargılamaya konu olaylardan önce ve yasayla kurulması anlamına gelen doğal yargıç ilkesini, yargı bağımsızlığını tamamlayan ve

¹⁵⁸ **Basın ve medya organlarının yargıya organları üzerindeki etkisine ilişkin detaylı açıklamalar için bkz.** “İdeal olan, yargısal süreçler ve verilen kararlar hakkında kamuoyunda yapılan tartışmalar üzerine, bilgilendirmenin yetkili kurumlarca yapılması olmakla birlikte, hoşla gitmeyen kararlardan sonra, kararı veren hâkimin kişiliği ve tarafsızlığı üzerine basın yayın organlarında yoğun tartışmaların yapıldığı ve hâkimin çoğu zaman dava dosyasının içeriğinden haberdar olmayan kişiler tarafından itham edildiği bir ortamda eleştirilerin etkisinde kalabileceği de ortadadır. Bu nedenle, yargının tarafsızlığını korumak sadece hâkimlerin görev ve sorumluluğu değildir. Kamuoyunun da tarafsız bir yargı sisteminin önemi konusunda bilinçlendirilmesi ve hoşla gitmeyen kararlarda yargısal süreçlere müdahale taleplerinin önlenmesi, en az kişisel olarak hâkimin bağımsız ve tarafsız karar verebilecek bilinç ve yetkinlikte olması kadar önemlidir.” Mahmut Şen, Hâkimin Tarafsızlığının Sosyal Medya Ortamında Korunması Sorunu”, **GÜHFD**, Cilt:18, Sayı:3-4, Ankara, 2014, s.650; “Medya özgürlüğü, diğer hak ve özgürlüklere saygı gösterilmemesi, sözelimi sanığın haklarının ihlal edilmesi ya da ceza yargılamasının etki altına alınması haklarını kuşkusuz içermez. Günümüzde medyanın en çok ilgi gösterdiği konuların başında “suç” haberleri gelmektedir. Çünkü bireyler suç haberlerini elde etmek istemektedir. Bu açıdan basının ve televizyonun suç olaylarına ilgi göstermesi, soruşturma ve yargılama makamlarının faaliyetlerini yargılama konusu yapması, onların işlevi kapsamındadır. Medya görevini yapmak ve yaşamak için toplumu oluşturan bireylere, istediğini vermek zorundadır. Ancak son yıllarda bu ilginin, hazırlık ve son soruşturma aşamasında olan davalar için artık bazı tehlikeler doğurduğunun farkına varılmaya başlanmıştır. Söz konusu tehlike önceleri sadece kişilik haklarının ihlali açısından değerlendirilirken, şimdi medyanın yargılamanın dürüstlüğü de etkileyebileceği düşünülmeye başlanmıştır.” Nur Centel, “Dürüst Yargılama ve Medya Bakımından Demokrasi Kültürü”, Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan, **AÜSBFD**, Cilt:49, Sayı:3, 1994, s.58.

¹⁵⁹ Metin, Yargı Bağımsızlığı, s.226; Turan, s.200.

¹⁶⁰ H. Turan, Adil Yargılama, s.200.

¹⁶¹ Ender Ethem Atay, “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Işığında Danıştay”, **GÜHFD**, Cilt:17, Sayı:1-2, 2013, s.1139.

kişilerin hukuki güvenliklerini sağlayan bir yargılama ilkesi olarak değerlendirmek mümkündür¹⁶². Doğal yargıç ilkesine aykırı olduğu iddia edilen yargılama ve uygulamalara bakıldığında eleştirilerin çoğunda, yargılama faaliyetini yerine getiren mercilerin bağımsız olmadıkları vurgulanmıştır. Kanuni dayanağı olmayan, çoğu zaman idarenin tasarrufları ile kurulan ya da yargılama konusu olaylardan sonra belli kişileri yargılamak üzere kurulan/ görevlendirilen mahkemelerin bağımsızlıklarını sağlayabildiklerini daha doğru bir ifade ile kuruluş ve görevlendiriliş amaçlarında bağımsızlık ilkesinin gözetildiğini söylemek oldukça güçtür.

d. Tarafsız Mahkeme

Hakkaniyetli bir yargılama faaliyetinden söz edilebilmesi için mahkemelerin bağımsızlığının sağlanması gereklidir ancak tek başına yeterli değildir. Mahkemelerin bağımsızlığının yanında tarafsızlıklarının da korunması gerekir¹⁶³. Tarafsızlık, *“davanın çözümünü etkileyecek bir önyargı yokluğu, özellikle mahkemenin veya mahkeme üyelerinden bazısının taraflar düzeyinde, onların leh ve aleyhinde bir duyguya, ya da çıkara sahip olmamasını”* ifade eder¹⁶⁴. Bağımsızlık kavramı,

¹⁶² Ramazan Çağlayan, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi”, **EBYÜHFD**, Cilt:2, Sayı:1, 1998, s.43.

¹⁶³ H. Turan, Adil Yargılama, s. 179; Özkul, Bağımsızlık ve Tarafsızlık, s.215.

¹⁶⁴ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 282; **Tarafsızlık ve eşitlik ilkeleri arasındaki ilişki için bkz.** “Ayrıca yansızlık ilkesi, herkesin yasa önünde eşitliğini sağlamakta; yargılamada işbirliği ilkesine karşın, başkaları karşısında yargıç yansız olmalı, yasa karşısında herkesin eşitliği sağlanmalıdır.” Sami Selçuk, “Yasalar ve Yargıçlar”, **Prof. Dr. Faruk Erem’e Armağan TBB Yayınları**, Ankara,1999, s. 677; “Yansızlık yargıca önüne gelen olaylara ve kişilere aynı uzaklıkta bulunma ve eşit davranma yükümünü getirir. Yansızlık, etik kökenlidir, kişinin ahlak ve görev anlayışına dayanır. Yansız davranma, dış etkilerden soyutlanma ve adil yargılama amacı yargıcın etik değerleriyle oluşan kişiliğiyle bütünleşmelidir” Yılmaz Aliefendioğlu, Adil Yargılama Hakkı Açısından Yargı Bağımsızlığı ve Yansızlığı, **Fazıl Sağlam 65. Yaş Armağanı**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s.31; “Hâkimin faaliyeti sırasında, davayı adil bir şekilde çözebilmesi, tarafların ve hukuk sisteminin kabul edebileceği bir sonuca ulaşabilmesi için, herhangi bir etkiye maruz kalmaması, bilgi ve tecrübesiyle, bunların yetmediği durumlarda akla dayanan vicdani kanaatine göre, hukuk kuralları çerçevesinde bir karar vermesi gerekmektedir. Kaldı ki, şekli anlamda bile olsa dava taraflarının, hâkim önünde eşit şansa sahip olmayı ve eşit muameleye tabi tutulmayı isteme hakları vardır.” Özkul, Bağımsızlık ve Tarafsızlık, s.214; “Tarafsızlık, yargısal görevin yerine getirilmesinde bir tarafın lehine davranmama veya ön yargılı olmama demektir. Tarafsızlık, karar verecek hâkimin ilk önce gelen vasfıdır. Ancak bazen, birçok hâkimi etkileyebilecek yaygın önyargılar olabilir ve bu yargıya bütün olarak bulaşabilir. Tarafsızlık hâkimler için içsel bir erdemdir ve önüne gelen kişi ya da konular hakkında karar verirken sergilediği davranışa dayanır. Dolayısıyla taraflılığın üstesinden gelmek için hâkimlerin olumsuz içgüdülerinden kurtulmaları gerekir. Bağımsızlığın eksikliği ya da yokluğu hâkimlerin tarafsızlığını da zedeler, zira dışsal etki tarafların lehine ya da aleyhine karar vermeye sevk eder. Hâkimlerin taraflı davranışları öte yandan, yargıyı dışsal etkilere açık hale getirir ve hâkimler arasında bu şekilde etkileşimin artmasına ve önyargıların paylaşılmasına neden olunabilir.” Thomas Giegerich, Bert Van Delden,

yargılamanın genelini ilgilendirirken tarafsızlık daha çok yargılama faaliyetini yürüten “hâkim” ile ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Bu itibarla tarafsızlık, yalnızca hukuk kurallarıyla sınırlandırılan bağımsız hâkimlerin; değer yargılarını, siyasi ya da ideolojik görüşlerini bir kenara bırakarak karar vermeleri anlamına gelir¹⁶⁵.

AİHM kararlarında tarafsızlık, “objektif” ve “sübjektif” olmak üzere iki açıdan değerlendirilmiştir. Bağımsızlık kavramına da benzeyen objektif tarafsızlık, mahkemenin görünümü itibarıyla kişilerde bıraktığı izlenimi ifade eder. AİHM Fey & Avusturya kararında, objektif tarafsızlığa ilişkin değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Objektif teste göre, hâkimin kişisel davranışından ayrı olarak, tarafsızlığı konusunda şüphe uyandırabilecek tespit edilebilir gerçeklerin bulunup bulunmadığı belirlenmelidir. Bu bakımdan görüntüler bile belli bir öneme sahip olabilir. Söz konusu olan, demokratik bir toplumda mahkemelerin kamuoyunda ve her şeyden önce ceza yargılamalarında sanıklarda uyandırması gereken güvendir¹⁶⁶.”

Anayasa Mahkemesi de bir kararında objektif tarafsızlığa ilişkin “hâkimlerin görevlerine ilişkin nesnel (objektif) bağımsızlık, onlara tanınan bir ayrıcalık olmayıp, bunun amacı adaletin her türlü etki, baskı, yönlendirme ve kuşkudan uzak dağıtılacağı yolundaki güven ve inancı yerleştirmektir.” ifadelerini kullanmıştır¹⁶⁷.

AİHM 1982 tarihli bir kararında, savcılık teşkilatında yer alan ve başvurucuya karşı soruşturma açan savcının; ağır ceza mahkemesi başkanı olarak başvurucunun tarafı olduğu davayı yürütmesini, AİHS madde 6/1 fıkrasının ihlali olarak değerlendirmiştir¹⁶⁸. Mahkeme benzer şekilde, “soruşturma yargıcının dava açıldıktan

Luca Perili, J.J McManus, **Türkiye Cumhuriyetinde Yargı Sisteminin İşleyişi İstisari Ziyaret Raporu**, Avrupa Birliği Komisyonu, Brüksel, 2008, s.4; Hukuki güven açısından yargıçların davanın taraflarının leh ve aleyhlerine değil de hukuka ve vicdani kanaatlerine göre karar vermelerinin gerekliliğine dikkat çeken açıklamalar için bkz. Levent Gönenç, “Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı**, 2011, ss.9-10, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1299851562-0.Yarginin_Bagimsizligi_ve_Tarafsizligi.pdf, (03.3.2022).

¹⁶⁵ Torun, s.297; Yenidünya ve İçer, ss.39-40.

¹⁶⁶ AİHM, 24.02.1993 Tarihli, 14396/88 Başvuru Numaralı Fey/ Avusturya Kararı, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57808%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57808%22]}), (03.03.2022).

¹⁶⁷ AYM, 27.04.1993 Tarihli, E. 1992/37, K. 1993/18 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-18-nrm.pdf>, (10.02.2022).

¹⁶⁸ “Tarafsızlık normal olarak önyargının ve tarafgirliğin bulunmamasını ifade eder. Sözleşmenin 6/1 fıkrasına göre, tarafsızlığın bulunup bulunmadığı çeşitli yollarla test edilebilir. Bu bağlamda, belirli bir davada, belirli bir yargıcın kişisel kanaatlerini belirleme çabası şeklinde sübjektif test ile bir yargıç hakkında, bu konuda haklı kuşku duyulmasına engel olan yeterli güvencelere sahip olup olmadığının belirlenmesi şeklindeki objektif test arasında ayırım yapılabilir.” Piersack/ Belçika, 01.10.1982 Tarih ve

sonra sanığın yargılandığı ceza mahkemesi üyeleri arasında bulunmasını” Sözleşme’ye aykırı bulmuştur¹⁶⁹. Görüldüğü üzere bahsedilen kararlarında AİHM, kurum olarak mahkemelerin kişilerde bıraktığı izlenimden yola çıkarak soruşturma yargıcının mahkemede karara iştirak etmesi halini objektif tarafsızlığın zedelenmesi şeklinde değerlendirmiştir.

Sübjektif (öznel) tarafsızlık ise yargılama faaliyetini yürüten hâkimlerin, bireysel tutumlarını ifade eder. Hâkimler, yargılamanın başından beri sahip oldukları ve korudukları bu tutum gereği, herhangi bir ön yargıya sahip olmaksızın hareket etmelidir¹⁷⁰. AYM’ye göre sübjektif tarafsızlığın varlığından söz edilebilmesi için davaya bakacak hâkimlerin, “*davanın taraflarına karşı eşit, yansız ve ön yargısız durması, hiçbir telkin ve baskı altında kalmadan hukuk kuralları çerçevesinde vicdani kanaatine göre karar vermesi*” gerekir¹⁷¹. AİHM içtihatlarında ise doğrudan hâkimler özelinde değerlendirme yapılmasını gerekli kılan sübjektif tarafsızlığın, aksi ispat oluncaya kadar mevcut olduğu kabul edilmektedir¹⁷². Mahkemeye göre hâkimlerin tarafsızlığının zedelendiğine ya da tarafsızlıklarını koruyamayacaklarına dair “makul” şüphenin varlığı halinde adil yargılanma hakkının ihlal edildiği söylenebilecektir¹⁷³.

Bir mahkemenin objektif ve sübjektif esaslar uyarınca tarafsızlığından bahsedilebilmesi için yukarıda sayılan organ ve etmenlere karşı bağımsızlığının güvence altına alınması gerekir. Ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde, adil yargılanma hakkının temel bileşenleri olarak açıklanan bu iki kavram, birbirini

8692/79 Başvuru Numaralı kararın tamamının çevirisi için bkz. Osman Doğru, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Cilt: 1**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, (İçtihatlar, 1), s.501-508

¹⁶⁹ De Cubber/ Belçika, 26.10.1984 Tarih ve 9186/80 Başvuru Numaralı Karar, Doğru, İçtihatlar Cilt 1, s.792-803; benzer bir başka karar için bkz. Hauschildt/ Danimarka, 24.05.1989 Tarih, 10486/83 Başvuru Numaralı Karar, Doğru İçtihatlar Cilt 3, s.53-69.

¹⁷⁰ H. Turan, Adil Yargılanma, s.180; sübjektif tarafsızlığa ilişkin açıklamalar için bkz. Kaşıkara, s. 143-144; Gözübüyük ve Gölcüklü, s.282; Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancaktar ve Rifat Murat Önok, **İnsan Hakları El Kitabı**, Güncellenmiş 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s.314; Gözlüöl, s. 207; Doğan, s. 450-451; İnceoğlu, Bireysel Başvuru, s.95; Aşçıoğlu, s. 72-73; Torun, s.298.

¹⁷¹ AYM, 02.06.2020 Tarihli, 2017/15118 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/15118?KelimeAra%5B%5D=%C3%B6znel+taraf+s%C4%B1zl%C4%B1k>, (03.03.2022);

¹⁷² Torun, s.299; Dinç, s.27; Gözübüyük ve Gölcüklü, s.282-283.

¹⁷³ “Yargılamayı yürüten mahkeme üyelerinin taraflardan biriyle veya anlaşmazlık konusu ile maddi veya manevi yakın bir bağının bulunması ya da yargılama sürecinde sarf ettiği *ifadeleri tarafsız olamayacağı yönünde meşru bir kanaat uyandırması*, bunun yanı sıra davadan önce dava ile doğrudan bağlantılı bir konumda bulunması tarafsızlığını ihlal edebilir.” Torun, s. 299; Gözübüyük ve Gölcüklü, s.282-283.

tamamlamaktadır¹⁷⁴. Bağımsızlık ve tarafsızlık kavramları arasındaki ilişkiyi “*madalyonun iki yüzü*” benzetmesi ile açıklayan Tan’a göre bağımsızlık ve tarafsızlık için atılan her adım, adil yargılanma hakkına katkı sağlayacaktır¹⁷⁵. Bir başka deyişle hâkimler için yükümlülük yargılamanın tarafları içinse bir hak niteliğinde olan tarafsızlık kavramı, bağımsızlık kavramıyla birlikte, adil yargılanma hakkının tesisinde oldukça önemli bir yere sahiptir¹⁷⁶. AİHM’e göre bağımsızlık ve tarafsızlığa ilişkin meselelerin birbirinden ayrılması oldukça güç olduğundan bağımsızlık ve tarafsızlık değerlendirmelerinin ayrı ayrı yapılmasına gerek bulunmamaktadır¹⁷⁷.

Doğal yargıç ilkesine aykırılık tartışmalarında, genellikle tarafsız ve bağımsız mahkeme ölçütleri birlikte değerlendirilmektedir. Hatta doğal yargıç ilkesini bağımsızlık ve tarafsızlık esaslarına göre tanımlayan görüşler de mevcuttur. Bu görüşe göre doğal yargıç “*yargılayacağı suçların işlenmesinden önce kurulmuş bir mahkemede tarafsız ve bağımsız olarak görev yapan her bakımdan yetkili hâkim*” olarak açıklanmaktadır¹⁷⁸.

Yargılama makamı üzerindeki olası etkileri önleme işlevi de üstlenen mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı esasına dayalı doğal yargıç ilkesi, “*somut kararı etkilemek üzere somut yargılama hâkimi seçilip görevlendirilmesi ve böylece somut kararın etkilenmesinin*” önüne geçmektedir¹⁷⁹. Venedik Komisyonu, doğal yargıç ilkesinin, mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından taşıdığı değeri şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁷⁴ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s.343.

¹⁷⁵ İbrahim Tan, “Adil Yargılanma Hakkı ve Adil Yargılanma Hakkının İhlali Halinde Gidilebilecek Yasal Yollar”, **YÜHFD**, Cilt: XV, Sayı:2, 2018, s.127.

¹⁷⁶ Gökçen Topuz ve Belkıs Konan, “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı”, **AÜHFD**, Cilt: 66, Sayı: 4, 2017, s.776.

¹⁷⁷ AİHM, 22.09.1994 Tarihli, 13839/88 Başvuru Numaralı Debled/ Belçika Kararı, [Adil Yargılanma Hakkı Rehberi Bireysel Başvuru El Kitapları, Sayı:3, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2014, ss.54-57.](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22DEBLED%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57888%22]})

¹⁷⁸ Özbek, Doğan ve Bacaksız, s.490; benzer bir tanım için bkz. Bahri Öztürk, Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Özge Sırma Gezer, F. Yasemin Saygılar Kırıt, Esra Alan Akcan, Efser Erden Tütüncü, Özdem Özaydın, Derya Altınok Vilemin, Mehmet Can Tok. **Ana Hatlarıyla Ceza Muhakemesi Hukuku**, Güncellenmiş 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 158.

¹⁷⁹ Ünver ve Hakeri, s.37.

“Önceden kanunla belirlenmiş olan tabii veya hukuka uygun hâkim ilkesinin bir ifadesi olarak, davaların hâkimlere tevzi mümkün olduğu ölçüde önceden kanunla veya kanuna dayalı olarak çıkarılan düzenlemelerle belirlenmiş olan objektif ve şeffaf kıstaslara dayandırılmalıdır. İstisna teşkil eden hallerde açıklama getirilmesi gerekmektedir¹⁸⁰.”

Bu çerçevede doğal yargıç ilkesinin gereklerine aykırı olan mahkemelerin, bağımsızlıklarına ve tarafsızlıklarına şüphe ile yaklaşılacağını söylemek mümkündür. Zira kuruluşları kanuna dayanmayan yargı yerleri, kendilerini kurarak yargı yetkisi tanıyan iradelerin etkisinde kalabilecektir. Benzer şekilde, yargılama konusu olayların ardından belirli kişileri yargılamak üzere kurulan mahkemeler ve bu mahkemelere atanan hâkimler, yargılamalarına konu olay ve kişiler ile aralarına yeterince mesafe koyamayabileceklerdir. Bağımsızlık ve tarafsızlık esaslarıyla bağdaşmayan aynı zamana doğal yargıç ilkesinin alt unsurlarına aykırı olan bu hallerde, adil yargılanma hakkı ihlal edilmiş olacaktır.

III. DOĞAL YARGIÇ İLKESİNİN ULUSLARARASI BELGELERE VE DEVLET ANAYASALARINA YANSIMASI

A. Uluslararası Belgelerde Doğal Yargıç İlkesi

Doğal yargıç ilkesinin uluslararası hukuktaki görünümü hususu değerlendirilirken adil yargılanma hakkı başlığı altında isimlerinin ve kısaca kapsamlarının verilmesiyle yetinilen belge ve düzenlemelerin, alt unsurları ve nitelikleri açıklanan doğal yargıç ilkesi perspektifinden ayrıyeten ele alınması gerekir. Bu doğrultuda üzerinde durulması gereken ilk düzenleme “*Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*”dir. Bildirge 8 ila 11. maddeleri arasında, yargı ve yargılamaya ilişkin esaslara yer vermiştir. Bildirgenin 8. maddesi yargı yoluna başvurma hakkını, 9. maddesi keyfi işlem ve yargılama yasağını, 10. maddesi bağımsızlık ve tarafsızlık unsurlarıyla birlikte yargılama esaslarını 11. maddesi ise masumiyet karinesini ve suçta ve cezada kanunilik ilkelerini düzenlemiştir. Bildirgede doğal yargıç ilkesini düzenleyen özel bir hüküm yer almamaktadır. Ancak yine de adil

¹⁸⁰ Avrupa Birliği Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), Yargı Sisteminin Bağımsızlığı Bölüm:1 Hâkimlerin Bağımsızlığı Raporu, Venedik, 2010, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3599/rapor.pdf>, (02.03.2022).

yargılanma hakkının alt unsurlarına yer vermesi ve doğal yargıç ilkesinin de adil yargılanma hakkının gereği ve alt unsuru olması sebebiyle, Bildirgenin 8. ve 10. madde düzenlemelerine değinmek faydalı olacaktır. Anılan düzenlemelere göre;

Madde 8: “Herkesin anayasa ya da yasayla tanınmış temel haklarını ihlal eden eylemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler eliyle etkin bir yargı yolundan yararlanma hakkı vardır.”

Madde 10: “Herkesin, hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde ve kendisine herhangi bir suç isnadında bağımsız ve yansız bir mahkeme tarafından tam bir eşitlikle, hakça ve kamuya açık olarak yargılanmaya hakkı vardır.”¹⁸¹.

Bildirgede adil yargılanma hakkının bağımsızlık, tarafsızlık, eşitlik ve aleni yargılanma unsurlarına yer verilse de mahkemelerin kurulması/ yetkilendirilmesi esasına ilişkin herhangi bir ifade yer almamıştır. Bir görüşe göre madde 8 düzenlemesinde yer alan “ulusal mahkeme” ifadesi, ulusal mahkemelerin kanunla kurulması gerekliliğinin öngörülmesi olarak anlaşılabilecekse de 8. madde düzenlemesinden öncedenlik ilkesi çıkarılamayacaktır¹⁸². Kanaatimizce mahkemelere ilişkin yalnızca “ulusal mahkeme” ifadesiyle yetinilmesi sebebiyle, madde düzenlemesinden doğrudan doğal yargıç ilkesi çıkarımı yapmak mümkün değildir.

Doğal yargıç ilkesi doğrultusunda, değinilmesi gereken bir diğer uluslararası belge kuşkusuz “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”dir. Adil yargılanma hakkını, madde 6 düzenlemesiyle oldukça ayrıntılı düzenleyen AİHS, maddenin ilk fıkrasının ilk cümlesinde yer alan “yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme” ifadesiyle doğal yargıç ilkesinin kanunilik unsurunu doğrudan düzenlemiştir¹⁸³. Yasayla kurulmuş olma kavramı, “yargı kurumunun idareye tabi olmamasını, yasama meclisi tarafından çıkarılan yasa ile düzenlenmesini” ifade eder¹⁸⁴. Ancak bu kavram, Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun da belirttiği üzere yargı teşkilatına ve yargı yetkisine ilişkin tüm hususların ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesini gerektirmez; esas teşkil eden

¹⁸¹ Bildirgenin tam metni için bkz. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, (20.05.2022).

¹⁸² Yazarın görüşü için bkz. “Her ne kadar İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi metninde doğal yargıç ilkesinin unsurlarına doğrudan yer verilmemiş olsa da adil yargılanma hakkı çatısı altında yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile mahkemeye başvurma hakkının düzenlenmesinin, doğal yargıç ilkesi bağlamında ele alınabileceği söylenebilir.” Damla Bayındır, **Doğal Yargıç İlkesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2020, s.54.

¹⁸³ Sözleşme metninde yer alan “yasayla kurulmuş mahkeme” ifadesin doğal yargıç ilkesini yansıttığına ilişkin görüş için bkz. Sibel İnceoğlu, **Adil Yargılanma Hakkı Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-4**, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara 2018, (Bireysel Başvuru), s.71.

¹⁸⁴ Dovydas Vitkauskas ve Grigoriy Dikov, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları**, (Çev. Serkan Cengiz), Strazburg, 2012, s. 40.

hususların düzenlenmesi yeterli görülmektedir¹⁸⁵. Sözleşme metninde, doğal yargıç ilkesinin öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarına ilişkin ise herhangi bir ifade yer almamıştır. AİHM kararlarına bakıldığında, Mahkemenin devlete karşı işlenen suçlar, terör suçları gibi bazı suç tiplerinde, yasal dayanağının olması ve 6. maddenin diğer koşullarını sağlaması kaydıyla, olağanüstü nitelik gösteren mahkemelerin kurulmasını yasaklamadığı görülmektedir¹⁸⁶.

1976 tarihli “*BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*” adil yargılanma hakkına yer veren madde 14 düzenlemesinde, AİHS’e benzer bir yaklaşımla doğal yargıç ilkesi vurgusu yapmıştır. Sözleşme’nin 14/1 maddesinin ilk cümlesi, doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” unsuruna şu şekilde yer vermiştir:

*“Herkes mahkemeler ve yargı yerleri önünde eşittir. Herkes, hakkındaki bir suç isnadının veya hak ve yükümlülükleri ilgili bir hukuki uyumsuzluğun karara bağlanmasında, **hukukten kurulmuş** yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir¹⁸⁷.”*

22 Kasım 1969 tarihinde kabul edilen 18 Temmuz 1978 tarihinde yürürlüğe giren insan haklarının bölgesel koruma mekanizmalarından olan “*Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*” de “*Adil Yargılanma Hakkı*” başlıklı madde 8/1 düzenlemesinde: “*Her kişi kendisine yöneltilen herhangi bir suç isnadının kanıtlanmasında ya da medeni, çalışmaya ilişkin, mali yahut başka herhangi bir mahiyetteki haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde, usulüne uygun güvencelerle ve makul süre içerisinde, **daha önceden yasa ile kurulmuş** yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından yargılanmaya hak sahibidir.*” ifadeleri yer almıştır¹⁸⁸. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, ele aldığımız diğer sözleşmelerden farklı olarak doğal yargıç ilkesinin yalnızca kanuni dayanağa sahip mahkeme unsuruna yer vermekle yetinmemiş; doğal yargıç ve kanuni/ yasal yargıç ilkeleri bakımından ayırt edici unsur olan “öncedenlik” unsurunu da açıkça düzenlemiştir.

İnsan haklarının korunması amacıyla atılan bölgesel adımlardan biri olan 21 Ekim 1986 yürürlük tarihli “*Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı*” 7. maddesinde alt unsurlarıyla birlikte adil yargılanma hakkının gereklerine yer verirken 26.

¹⁸⁵ İnceoğlu, Bireysel Başvuru, s. 71.

¹⁸⁶ İnceoğlu, Bireysel Başvuru, s.72.

¹⁸⁷Sözleşmenin Türkçe ve İngilizce metni için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, (21.05.2022).

¹⁸⁸ Gemalmaz, Bölgesel Sistemler, s. 734.

maddesinde bağımsız mahkeme unsurunu düzenlemiştir. Şartın 7. maddesinde adil yargılanma hakkı kapsamında yetkili makamlara başvurulma hakkı, masumiyet karinesi, savunma hakkı, makul sürede yargılanma hakkı, tarafsız mahkeme hakkı, suç ve cezaların kanuniliği ve cezaların şahsiliği ilkeleri düzenlenmiştir¹⁸⁹. 26. madde düzenlemesinde ise yalnızca taraf devletlerin mahkemelerin bağımsızlığını güvence altına almakla görevli oldukları hususu yer almıştır¹⁹⁰. Diğer uluslararası belgeler ile karşılaştırıldığında Şart kapsamında, doğal yargıç ilkesi ile doğrudan ilişkili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde doğal yargıç ilkesine ve ilkenin alt unsurlarına ilişkin herhangi bir ibare yer almasa da daha ileri tarihli bir düzenleme olan “*BM Yargı Bağımsızlığı Evrensel Bildirgesi*” (*Singhvi Declaration*) olağanüstü mahkeme kurma yasağına yer vermiş ve yargılamaların olağan mahkemeler tarafından yapılacağını açıkça düzenlemiştir. Bildirgenin 5. maddesi (b) bendinde yer alan “*Yargı yetkisini uygun bir şekilde yerine getirmek üzere kurulmuş mahkemeler dışında ad hoc mahkemeler kurulamaz*” ifadesiyle doğal yargıç ilkesinin olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsuru, doğrudan düzenlenmiştir¹⁹¹.

Kurulacak yargı yerlerinin taşınması gereken nitelikleri, doğrudan düzenleyen bir başka uluslararası belge, 1985 tarihli “*BM Yargı Bağımsızlığı Hakkında Temel İlkeler*”dir. Anılan düzenlemenin 5. maddesi uyarınca;

*“Herkes, yürürlükteki/ (konulmuş) kanuni usulleri kullanan **olağan mahkemeler** ya da yargı yerleri tarafından yargılanma hakkına sahip olacaktır. Olağan mahkemelere ya da hüküm veren yargı yerlerine ait yargı yetkisini ikame etmek*

¹⁸⁹ “**Madde 7:** 1- Her birey davasının/ (taleplerinin) dinlenmesine hak sahibidir. Bu hak:

a)Yürürlükteki sözleşmeler, yasalar, düzenlemeler ve teamül ile tanınan ve güvence altına alınan temel haklarını ihlal eden tasarruflara karşı yetkili ulusal organlara başvurma hakkını;
b)Yetkili bir mahkeme yahut yargı yeri tarafından suçluluğu kanıtlanana dek masum sayılma hakkını;
c)Kendi seçeceği bir avukat tarafından savunulması hakkı dâhil olmak üzere, savunma hakkını;
d)Tarafsız bir mahkeme yahut yargı yeri tarafından makul bir süre içinde yargılanma hakkını kapsar.
2-Hiç kimse, işlediği zaman yasal olarak cezalandırılabilir bir suç oluşturmayan bir eylem yahut ihmalden ötürü cezalandırılmaz. İşlendiği zaman o hususta herhangi bir hüküm öngörülmemiş bulunan bir suç için ceza verilemez. Cezanın kişisel olması/ (şahsiliği) esastır ve ceza sadece suçluya verilebilir.”
Gemalmaz, Bölgesel Sistemler, s.970.

¹⁹⁰ “**Madde 26:** Bu Şarta taraf Devletler, mahkemelerin bağımsızlığı güvence altına almak ve bu Şart ile güvence altına alınmış hakların ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunmasıyla görevli uygun ulusal kurumların kurulmasına ve yetkinleştirilmesine izin vermekle görevli olacaklardır.” Gemalmaz, Bölgesel Sistemler, s. 976.

¹⁹¹Draft Universal Declaration on the Independence of Justice (“Singhvi Declaration”), s. 2, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf>, (21.05.222).

üzere, yasal sürecin gereğince konulmuş usullerini kullanmayan yargı yerleri kurulmayacaktır¹⁹².”

Düzenleme, doğal yargıç ilkesine olağanüstü mahkeme kurma yasağı çerçevesinde doğrudan yer verirken kanaatimizce “*yasal sürecin gereğince konulmuş usuller*” ifadesi, mahkemelerde uygulanacak yargılama usullerinin kanunla belirlenmiş olması gerekliliğine işaret etmektedir.

Doğal yargıç ilkesinin, olağanüstü nitelikte mahkemelerin kurulmasını engellemesinden hareketle yargılamaların “olağan” yargı organları tarafından yapılması gerektiğini düzenleyen 1994 tarihli “*Kişilerin Cebri Kaybedilmeleri Hakkında Amerikalılar- Arası Sözleşme*” üzerinde durulması gereken bir diğer bölgesel belgedir. Sözleşme’nin 9. maddesi olağanüstü yargı yerlerini, özel nitelik arz eden bir insan hakları sorunu ile mücadele etmek üzere yasaklamıştır¹⁹³. Anılan düzenlemeye göre;

“Kişilerin cebri kaybedilmeleri suçunu oluşturan eylemlerden sorumlu oldukları ileri sürülen kişiler, özellikle askeri yargılama olmak üzere tüm diğer özel yargılama yollarını dışlayacak şekilde, her bir Devletin sadece yetkili olağan yargı makamları tarafından yargılanabilirler¹⁹⁴.”

Yukarıda yer verdiğimiz bölgesel nitelikli düzenlemeye benzer bir başka sözleşme de BM Genel Kurulu’nun 20.12.2006 tarih ve 61/77 sayılı kararıyla kabul edilen ve 23.12.2010 tarihinde yürürlüğe giren “*Cebri Kaybedilmeye Karşı Bütün Kişilerin Korunması Uluslararası Sözleşmesi*”dir. Sözleşme’nin 11. maddesinin 3. fıkrası, aşağıda yer verilen ifadeleriyle doğal yargıç ilkesinin yasayla kurulmuş mahkeme unsurunu, doğrudan düzenlerken bağımsız ve adil yargı yeri vurgusu da yapmıştır:

“Zorla kaybetme suçlamasıyla yargılanan bir kişiye, yargı sürecinin her aşamasında adalet çerçevesinde davranılacaktır. Zorla kaybetme suçlaması ile ilgili olarak yargı önüne çıkarılan bir kişi, yasalar çerçevesinde oluşturulmuş, yetkili, bağımsız ve adil bir mahkeme veya organ tarafından yargılanacaktır¹⁹⁵.”

Doğal yargıç ilkesine, adil yargılanma hakkı kapsamında yer veren bir başka metin ise 7 Aralık 2000 tarihli “*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*”dır. Şartın “Adalet”

¹⁹² Gemalmaz, Uluslararası Sistemler, s. 1082.

¹⁹³ Sözleşmeye ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. Gemalmaz, İnsan Hakları, s.573-581

¹⁹⁴ Gemalmaz, Bölgesel Sistemler, s.924.

¹⁹⁵ **International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance**, s. 4, Sözleşme’nin Türkçe ve İngilizce metinleri için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/ZorlaKayipEdilmeyeKarsiSozlesme.pdf>, (21.05.2022).

başlıklı 6. bölümünün “Etkili Bir Kanun Yolun Başvuru ve Adil Yargılanma Hakkı” üst başlıklı 47. maddesi şu ifadelere yer vermiştir:

“Birlik hukuku tarafından teminat altına alınan hakları ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, bu maddede düzenlenen koşullara uygun biçimde, mahkemeye başvurarak etkili bir hukuki çözümden yararlanma hakkına sahiptir. Herkes, önceden kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkemede, makul bir süre içinde, adil ve halka açık bir yargılamadan yararlanma hakkına sahiptir. Herkes, danışma, savunma ve temsil edilme imkânlarından yararlanır. Adalete etkili erişim amacıyla gerekli olduğu ölçüde yeterli kaynağı olmayan kişilere yasal yardım sağlanır¹⁹⁶.”

Şart, özellikle madde 47/2 düzenlemesiyle muhakeme hukukuna ilişkin temel yargısal hakları garanti etmiştir¹⁹⁷. Temel Haklar Şartı, pek çok uluslararası belgeden farklı olarak doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” unsuruyla birlikte “öncedenlik” unsuruna da yer vermiştir. Adil yargılanma hakkını AİHS’e yakın bir şekilde düzenleyen Şart, mahkemelerin “önceden” ve “kanunla” kurulması gerekliliğini ifade etmesi sebebiyle doğal yargıç ilkesini AİHS’e kıyasen daha kapsamlı şekilde düzenlemiştir.

B. Devlet Anayasalarında Doğal Yargıç İlkesi

Doğal yargıç ilkesinin, uluslararası belge ve düzenlemelerdeki görünümünün ardından, devlet anayasalarına yansımaya da değinmek gerekir. İlkenin kapsamını ve unsurlarını ortaya koyabilmek, ilkeyi yorumlayabilmek ve bağlantılı olduğu hak kategorileri ile ilişkisini daha kolay ve anlaşılır bir şekilde açıklayabilmek amacıyla; doğal yargıç ilkesini benzer bir yaklaşımla düzenleyen devlet anayasalarını, aynı başlık altında yer vermeye çalıştık. Bu doğrultuda doğal yargıç ilkesine yer veren devlet anayasaları çalışmamızda; ilkeyi doğrudan yahut olağanüstü merci kurma yasağı çerçevesinde yer veren devlet anayasaları ve ilkeyi adil yargılanma hakkı çerçevesinde yer veren devlet anayasaları olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.

Belirtmek gerekir ki anayasal düzenlemelerin çoğunda, doğal yargıç ilkesi açıklanan tüm alt unsurlarıyla düzenlenmiş değildir. Burada amacımız, doğal yargıç

¹⁹⁶Sözleşme’nin tam metni için bkz. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/AB_TemelHaklarSarti.pdf. (21.05.2022); AB Temel Haklar Şartı’nda yer alan temel haklara ilişkin açıklamalar için bkz. Oğuz Şimşek, “Bir Temel Hak Kataloğu Olarak AB Temel Haklar Şartı”, *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı:1, 2008, ss. 124-127.

¹⁹⁷Oğuz Şimşek, “AB Temel Haklar Şartı’nda Yargısal Temel Haklar”, *Fasikül Hukuk Dergisi*, Cilt:5, Sayı:43, 2013, s.22.

ilkesini ve gereklerini kısmen de olsa yansıtan devletlerin anayasalarına bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak ve doğal yargıç ilkesine anayasal bir çerçeve oluşturmaktır.

1. Doğal Yargıç İlkesine Doğrudan Yahut Olağanüstü Merci Kurma Yasağı Çerçevesinde Yer Veren Devlet Anayasaları

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında yargıya ilişkin hükümler, “yargı” başlıklı dokuzuncu bölümde yer almıştır. Anayasanın 97. maddesinde “*yargıçların bağımsızlığı*”, 98. maddesinde “*federasyon ve eyaletlerde yargıçların hukuki statüleri*”, 103. maddesinde “*sanığın temel hakları*” 104. maddede ise “*özgürlüklerin kısıtlanmasında hakların güvencesi*” düzenlenmiştir. Doğal yargıç ilkesi, Anayasanın “*istisnai mahkemelerin kurulması yasağı*” başlıklı 101. maddesinde; “*İstisnai mahkemeler kurulamaz. Hiç kimse, yasayla tabii olduğu yargıçtan başka bir yargıç önüne çıkarılamaz. Özel konular için mahkemeler ancak bir yasayla kurulabilir*” ifadesiyle düzenlenmiştir¹⁹⁸. Albin, “*Anayasa madde 101’de bulunan yasal hâkim ilkesi bugünkü adli hukuk ve ceza muhakemesi hukuku için küçümsenemeyecek bir öneme sahiptir*” ifadesiyle ilkenin Alman hukukundaki önemine dikkat çekmiştir¹⁹⁹. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu düzenleme, “kanuni hâkim güvencesi” başlıklı 1982 Anayasasının 37. madde hükmüne yakın bir içeriğe sahiptir. Her iki düzenleme de esasen, kişilerin tabi oldukları mahkemelerden başka olağanüstü mahkemelerde yargılanmasının ve cezalandırılmasının engellenmesini amaçlamaktadır²⁰⁰.

İtalya Anayasası ise IV. bölümünde yargıya ilişkin düzenlemelere yer vermiştir. Bu düzenlemelerden önce, konumuz kapsamında Anayasa madde 25/1 düzenlemesine değinmek gerekir. Anayasa bu bentte, “*kanunla belirlenen şekilde kurulan mahkemeden hiçbir dava kaldırılamaz*” ifadesiyle doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” unsurunu karşılamaktadır²⁰¹. Yargı bölümüne gelindiğinde, Anayasa madde 102/2’de olağanüstü nitelik gösteren mahkemeler şu ifadelerle yasaklanmıştır:

¹⁹⁸ Deutscher Bundestag, **Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası**, s.83, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>, (02.03.2022).

¹⁹⁹ Albin, s. 50.

²⁰⁰ Taş, s.1778; Federal Anayasa Mahkemesinin “kanuni hâkim” ilkesine ilişkin değerlendirmeleri için bkz. Pekcanıtez, s.268-270.

²⁰¹ Senato Della Repubblica, Constitution of the Italian Republic, s.9, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf, (02.03.2022).

“Olağanüstü veya özel hâkimler tayin edilemez. Sadece uzmanlaşmış olağan yargı organlarında, belirli konulara ilişkin bölümler, kurulmuş olup bu bölümler nitelikli kişilerin katılımını içerebilir²⁰².” Anayasanın her iki düzenlemesi birlikte değerlendirildiğinde, doğal yargıç ilkesinin kanunilik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarının açıkça düzenlendiği görülmektedir. Olağanüstü mahkemelerin kurulmasını yasaklayan Anayasa, uzmanlık gösteren yargı organlarının kurulabileceğini düzenleyerek kanaatimizce; çalışmamızın sonraki bölümünde yer alan ihtisas (uzmanlık) mahkemelerinin, doğal yargıç ilkesine aykırılığı konusundaki tartışmaların önüne geçmeyi amaçlamıştır.

İtalyan Anayasasında, doğal yargıç ilkesi kapsamında ele alınabilecek bir diğer hüküm Anayasa madde 108 düzenlemesidir. Kanunilik ve bağımsızlık ilkelerinin vurgulandığı bu hüküm, *“Yargı teşkilatı ve hâkimler ile ilgili hükümler kanunla düzenlenir. Kanun, uzmanlık mahkemelerinin hâkimleri ve savcılarının ve adalet işlerinde çalışan diğer kişilerin bağımsızlığını sağlar”* ifadelerine yer vermiştir ²⁰³.

Doğal yargıç ilkesi, Belçika Anayasasının 13 maddesinde *“Hiç kimse rızası hilafına kanunun kendisi için tayin etmiş olduğu hâkimden alınamaz”* ifadesiyle düzenlenmiştir²⁰⁴. Anayasa bu düzenlemeyle devlete, ilkeyi ihlal etmeme yükümlülüğü yüklediğinden doğal yargıç hakkı Anayasada negatif statü hakkı olarak tanınmıştır²⁰⁵.

Doğal yargıç ilkesine, daha kapsamlı bir şekilde yer veren bir başka anayasa da Slovenya Anayasasıdır. Anayasanın *“İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler”* başlıklı ikinci bölüm *“Yargısal Koruma Hakkı”* başlıklı madde 23 hükmünde *“Herkes hakları, sorumlulukları veya üzerine atılı cezaî suçlamalara ilişkin **kanunla kurulmuş** bağımsız ve tarafsız bir mahkemece gecikme olmaksızın karar verilmesi hakkına sahiptir. Ancak **önceden tesis edilmiş olan** kanun ve adli düzenlemelere uygun bir şekilde tayin edilmiş olan bir hâkim, anılan kişiyi yargılayabilir”* düzenlemesi yer

²⁰² Constitution of the Italian Republic, s.26.

²⁰³ Constitution of the Italian Republic, s.28.

²⁰⁴ Hüsnü Aldemir, **Hâkimlik ve Savcılık Mesleğinin Temel Esasları**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s.158; Belçika Anayasasının İngilizce tercümesi için bkz. https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf, (24.04.2022).

²⁰⁵ Taş, s.1779.

almaktadır²⁰⁶. İlgili hükme bakıldığında doğal yargıç ilkesinin hem kanunilik hem de öncedenlik unsurlarına yer verildiği aynı zamanda adil yargılanma hakkının bağımsızlık, tarafsızlık ve makul sürede yargılanma hakkı bileşenlerinin de madde hükmünde bir bütün olarak ele alındığı görülmektedir. Slovenya Anayasası, Belçika Anayasasından farklı olarak ilkeyi, yükümlülükten ziyade pozitif bir hak olarak düzenlemiştir²⁰⁷.

Doğal yargıç ilkesinin ülke anayasalarındaki görünümü çerçevesinde, üzerinde durulması gereken bir başka belge de İspanya Anayasasıdır. Doğal yargıç ilkesinden “olağan yargıç” olarak bahseden Anayasa 24. maddesinde “*Herkes meşru hak ve menfaatlerini kullanırken hâkim ve mahkemelerin etkili korumasından yararlanma hakkını haizdir ve hiçbir durumda savunma hakkından mahrum bırakılamaz. Aynı şekilde herkes, kanunla önceden belirlenmiş olağan hâkime erişim hakkını... haizdir.*” düzenlemesine yer vermiştir²⁰⁸. İlgili maddeyle doğal yargıç ilkesini, kanunilik ve öncedenlik unsurlarıyla düzenleyen Anayasa “*İstisnai mahkemeler yasaktır*” ifadelerine yer veren madde 117/6 fıkrası ile ilkenin son alt unsuru olan olağanüstü mahkeme kurma yasağını da anayasal güvenceye kavuşturmuştur.

2. Doğal Yargıç İlkesine Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Yer Veren Devlet Anayasaları

18 Nisan 1999 tarihinde kabul edilen Federal İsviçre Anayasasının ikinci bölüm birinci kısmında temel haklar düzenlenmiştir. İlgili bölümün 29. ve 30. maddelerinde adil yargılanma hakkına ilişkin şu ifadelere yer verilmiştir:

“Madde 29: *Herkes adli ve idari yargıda, eşit ve adil muamele görme hakkına ve davalarının makul sürede karar bağlanması hakkına sahiptir. Davanın her bir tarafı, dinlenilme hakkına sahiptir. Yeterli imkânlarla sahip olmayan herkes, davasının açıkça başarılı olma ihtimali olmadıkça ücretsiz tavsiye ve danışmalık alma hakkına sahiptir. Bu kişiler, haklarının korunması için gerekli olduğu takdirde, mahkemede ücretsiz yasal temsil hakkına sahiptirler.*”

²⁰⁶ Aldemir, s.158; Slovenya Anayasasının tam metni için bkz. https://www.legislationline.org/download/id/8225/file/Slovenia_Constitution_am2016_en.pdf, (24.04.2022).

²⁰⁷ Taş, s.1780.

²⁰⁸ “Tabîî hâkim ilkesinin düzenlendiği bu anayasa hükmünün, devletin vatandaşına bir hak bahşetmesi şeklinde düzenlendiği göze çarpmaktadır.” Taş, s.1780; İspanya Anayasasının tam metni için bkz. <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>, (24.04.2022).

“Madde 30: *Davası karara bağlanan herkes, davasının yasal olarak kurulmuş, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından dinlenmesi hakkına sahiptir. Özel (ad hoc) mahkemeler yasaktır.*

Kanunla aksi öngörülmediği sürece, hakkında dava açılan herkes, yargı yetkisine tabii olduğu mahkeme tarafından yargılanma hakkına sahiptir.

Kanun aksini öngörmedikçe duruşmalar ve kararların açıklanması halka açıktır²⁰⁹.”

Federal Anayasa madde 29 düzenlenmesinde, mahkemeye başvurma hakkı, makul sürede yargılanma hakkı, hukuki dinlenilme hakkı, adli yardımdan yararlanma hakkı; madde 30 düzenlemesinde ise bağımsız, tarafsız ve yetkili mahkeme tarafından yargılanma hakkı, aleni yargılanma hakkı gibi adil yargılanma hakkının temel unsurlarıyla birlikte özel (ad hoc) mahkeme kurma yasağını düzenlenmiştir. Doğal yargıç ilkesine ilişkin başkaca özel bir düzenlemeye yer vermeyen İsviçre Federal Anayasası, ilgili hükümlerinde, doğal yargıç ilkesinin kanunilik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarını doğrudan düzenleyerek ilkeye anayasal dayanak oluşturmuştur²¹⁰.

Hollanda Anayasası ise “*Temel Haklar*” başlıklı birinci bölümünde, adil yargılanma hakkının; kişi özgürlüğü ve güvenliği, mahkemeye başvurma hakkı, makul sürede yargılanma hakkı ve suç ve cezaların kanuniliği unsurlarına yer veren 15. ve 16. maddelerin ardından “*Hiç kimse kendi isteği dışında, kanunun kendine tayin ettiği mahkemeden alıkonulamaz*” ifadesiyle doğal yargıç ilkesinin kanunilik unsuruna işaret eden bir düzenlemeye yer vermiştir²¹¹. Diğer devlet anayasalarından farklı olarak kişilerin rızası halinde, kanunen tabi oldukları mahkemeler dışında yargılanabilmelerinin önünü açan bu düzenlemenin, doğal yargıç ilkesine yeterli güvence sağlamadığı düşünülebilecektir. Anayasa, “*Yargının İdaresi*” başlıklı 6. Bölüm 116. maddesinde, “*Kanun, yargı sistemini oluşturan mahkemeleri düzenler*” ve “*Kanun yargının kuruluşunu, yapısını ve yetkilerini düzenler*” ifadeleriyle doğal yargıç ilkesine uygun bir yaklaşımla mahkemelerin kuruluşlarıyla birlikte yapı ve yetkilerinin de kanunla düzenleneceğine yer vermiştir.

²⁰⁹İsviçre Federal Anayasa metninin tamamı için bkz. <https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20210101/en/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20210101-en-pdf-a.pdf>, (23.04.2022).

²¹⁰ Bayındır, s.50-51.

²¹¹ Anayasa metninin tamamı için bkz. <https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands>, (19.06.2022).

Doğal yargıç ilkesine ve ilkenin gereklerine bağımsız bir düzenlemeyle yer veren ya da ilkeyi adil yargılanma hakkının uzantısı olarak bu hak ile birlikte ele alan devlet anayasalarından farklı olarak Fransız hukukunda ilkenin “anayasal bir belirsizlik” içinde kaldığı ileri sürülmüştür. Şöyle ki doğal yargıç ilkesi, bazı Fransız Anayasalarında (1791,1795,1814,1830, 1848) yer almasına rağmen günümüz Fransa Anayasasında pozitif bir hukuk ilkesi olarak düzenlenmiş değildir²¹². Anayasa bölüm VIII başlığı altında, bağımsızlık başta olmak yargıya ilişkin temel esaslara yer vermişse de doğal yargıç ilkesine ya da birçok ülke anayasasında ayrıca vurgulanan özel mahkeme kurma yasağına ilişkin bir hüküm Anayasa metninde yer almamıştır²¹³. Yürürlükteki Anayasada ya da kanunlarda doğrudan karşılık bulmayan ilkedden “doğal yargıç hakkı” olarak bahseden *Jeuland*’a göre, doğal yargıç ilkesiyle ilişkili yargı önünde eşitlik, tarafsızlık ve hepsini kapsayan adil yargılanma hakkının ülke hukukunda karşılığının olması ilkenin varlığını belirsiz hale getirmektedir²¹⁴.

²¹² Emmanuel Jeuland, “Le Droit Au Juge Naturel Et L'organisation Judiciaire”, **Revue Française D'aministration Publique**, Cilt:125/1, 2008, s.35.

²¹³Fransa Anayasasının Türkçe tercümesi için bkz. https://www.adaletbiz.com/images/dosyalarim/FRANSA_ANAYASASI.pdf, (23.04.2022).

²¹⁴ Jeuland, s.37.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA DOĞAL YARGIÇ İLKESİ VE ÜLKEMİZDEKİ UYGULAMA VE YARGILAMALARIN İLKE KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

I. OSMANLI- TÜRK ANAYASAL GELİŞMELERİ IŞIĞINDA DOĞAL YARGIÇ İLKESİ

A. Genel Olarak

Adil yargılanma hakkı ve bu hakkın gereği olan alt ilke ve hakların ülkemizdeki varoluş ve gelişim süreci ele alındığında, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar yapılagelmiş düzenlemeleri irdelememiz gerekir. Çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesinin, Osmanlı- Türk anayasal belgelerinde yer alması ilkenin önemini vurgular niteliktedir. Bununla birlikte hukuk tarihimizde, ilkenin ihlali olarak adlandırılan ya da ihlal tartışmalarına konu olan uygulama ve yargılamaların da azımsanamayacak kadar fazla oluşu, anayasal belgelerde yer almasına rağmen ilkenin özünün ve hakkaniyetli yargılama açısından öneminin yeterince anlaşılamadığı kanaati uyandırmaktadır.

Doğal yargıç ilkesi ve adil yargılanma hakkı ilişkisi başlığı altında değinildiği üzere, adil bir yargılama faaliyetinden bahsedilebilmesi için doğal yargıç ilkesine uygun yargı organlarının kurulması öncelikli koşuldur. Kanuni dayanaktan yoksun olan ya da öncedenlik unsuruna aykırı yargı yerleri/ mahkemeler, adil yargılanma hakkının diğer gereklerini yerine getirecek olsalar da doğal yargıç ilkesine aykırılık hali yargılamanın hakkaniyetli yürütülmesini güçleştirecektir. Doğal yargıç ilkesinin gerek hukuk devleti ilkesi gerek adil yargılanma hakkı gerek de adil yargılanma hakkının özellikle bağımsız ve tarafsız mahkemece yargılama unsuru bakımından taşıdığı önem sebebiyle, ilkenin ülkemizdeki tarihi gelişimini ayrıca incelemek gerekir. Bu kapsamda çalışmamızın son bölümünde, Osmanlı Devleti dönemindeki anayasal belgelerden günümüzdeki anayasal düzenlemeye kadarki süreçte, doğal yargıç ilkesinin anayasacılık hareketlerine yansıması üzerinde durulacaktır.

B.1875 Adalet Fermanı

Çalışmamızın ilk bölümünde adil yargılanma hakkının ülkemizdeki gelişiminin, doğal yargıç ilkesiyle birlikte değerlendirileceği ifade edilmişti. Bu doğrultuda, adil yargılanma hakkının kurucu yapı taşı olan doğal yargıç ilkesinin Osmanlı- Türk anayasal belgelerindeki ilk görünümünün 1875 Adalet Fermanı olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin anayasal gelişmeleri genellikle Sened-i İttifak ile başlatılır ve onu sırasıyla Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi izler. Anayasal açıdan taşıdığı öneme rağmen 1875 Adalet Fermanı kendisinden bir sene sonra ilan edilen Kanun-i Esasi'nin gölgesinde kalmıştır²¹⁵. Ancak Adalet Fermanı'nın yer verdiği bazı hakların ve yargı bağımsızlığını temin etmeye yönelik düzenlemelerin Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinde basamak rolü üstlendiği söylenebilecektir²¹⁶.

Doğal yargıç ilkesine yer veren özel bir düzenlemesi olmamasına rağmen Ferman'ın ilke ile doğrudan ilişkili düzenlemeleri mevcuttur. Ferman-ı Adalet metninde, halkın bazı hak ve özgürlüklere kavuşması amaçlanmış; mahkemelerin tarafsız olması, baskı ve zulmün sona ermesi, vergide adalet ve hakkaniyet ile mülkiyetin korunması öngörülmüştür²¹⁷. Kuvvetler ayrılığı, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı, mahkemelerin güvenilirliği, hâkimlerin liyakati ve eşitlik ilkesini düzenleyen Ferman maddelerine bakıldığında, adil yargılanma hakkının birçok alt unsuruna yer verildiği görülmektedir. Örneğin Ferman'ın adalet teşkilatının liyakat ve dürüstlük esasları üzerine tesis edilmesi gerektiğine ilişkin hükümleri, hâkimlerin tarafsızlığı, azil yasağı ve mahkemelerin güvenilirliğinin ancak bu unsurlar ile sağlanabileceğine ilişkin düzenlemeleri adil yargılanma hakkının alt unsurlarına işaret etmektedir²¹⁸. Ferman'da yer alan ilke ve düzenlemelerden hareketle, belgenin dönemin şartlarına göre oldukça önemli ilkesel yaklaşımlar ortaya koyduğunu söylemek mümkündür²¹⁹.

²¹⁵ Ali Turan, "Ferman-ı Adalet", **I. Uluslararası Adalet Kongresi Bildiri Kitabı**, Rize, 2019, s. 1044-1045.

²¹⁶ M. Fatih Çınar, "Türkiye'nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:64, 2017, s.593.

²¹⁷ Mevzuat Metinleri, <https://hukukbook.com/category/mevzuat/>, (24.04.2022).

²¹⁸ A. Turan, s.1046-1047.

²¹⁹ Çınar, s.593.

C. 1876 Kanun-i Esasi

Osmanlı Devleti'nde adalet sistemindeki aksaklıklar ve bozulmalar, özellikle Tanzimat Dönemi'nde ıslahatların büyük çoğunluğunun hukuk alanında gerçekleştirilmesine neden olmuştur²²⁰. Çağdaş kurumlar inşa etmek ve ortak bir kimlik oluşturmak amacıyla başvuru olan yöntemlerin yetersiz kalması, kanunlaştırma çabalarıyla birlikte anayasal rejim arayışlarını da başlatmıştır²²¹. 1876 tarihli Kanun-i Esasi, kurum ve kuralların yenilenmesi amacıyla gerçekleştirilen kanunlaştırma çabalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır²²². Bilindiği üzere 1876 tarihli Kanun-i Esasi, “*Osmanlı Devleti'nin modern anlamda yazılı ilk anayasası*” olarak kabul edilir²²³. Bu niteliğinin yanı sıra Kanun-i Esasi, Osmanlı Devleti'nde insan hakları sahası ve bu sahanın gelişiminde oldukça önemli bir aşamadır²²⁴. Şöyle ki Kanuni Esasi, 8 ila 26. maddelerinde “*Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-i Umumiyesi*” başlığı ile Osmanlı tebaasının temel hak ve hürriyetlerini düzenlemiştir²²⁵. Söz konusu maddelerde, 19. yüzyıl klasik kişi hak ve özgürlükleri yani “*negatif statü hakları*” yer almıştır. Ayrıca Kanun-i Esasi metninde çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesi başta olmak üzere, “yargı erki” ve temel hukuksal korumalar da düzenlenmiştir²²⁶.

Kanuni-i Esasi'de yargılamaya ilişkin hükümler, “*Mehakim*” başlığı altında 81. madde ve sonrasında düzenlenmiştir. Ancak Kanun-i Esasi' de yargı yetkisine ilişkin bazı hükümlerin temel hak ve hürriyetler başlığı altında da yer aldığı görülmektedir. Örneğin Kanuni Esasi'nin madde 23 düzenlemesine göre “*yapılacak usulü muhakeme*

²²⁰ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat, İstanbul, 2008, s.539.

²²¹ Eren, s.183.

²²² Ülker, Genel İlkeler, s.102.

²²³ Özbudun, s.24.

²²⁴ Argun Bozkurt, **Hukukun Öyküsü**, Güncellenmiş 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s.238.

²²⁵ Gözler, s.50; Kanuni Esasi'de yer alan temel hak kategorileri şunlardır: Eşitlik ilkesi, kişi özgürlüğü ve güvenliği, suç ve cezaların kanuniliği, konut dokunulmazlığı, İşkence/ eziyet/ müsadere ve angarya yasağı, din özgürlüğü, eğitim hakkı, mal ve mülk güvenliği, ortaklık oluşturma hakkı, vergilerin kanuniliği, vergi ödevinin eşitliği ve mali güce göre vergilendirme ilkesi, devlet memuriyetine girme hakkı, dilekçe hakkı, yasayla bağlı olunan mahkemenin başkasına gitmeye zorlanamama hakkı. Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 27. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, (Anayasal Gelişmeler), ss.145-147; Kanun-i Esasi'nin tam metni için bkz. Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları Güncel Kitaplar-5**, 5. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 2005, (Türk Anayasaları), ss.11-34.

²²⁶ Bozkurt, s.239; Kanun-i Esasi'de yer alan temel hak ve hürriyetlerin değerlendirilmesi için bkz. “Kanun-i Esasi ile Tanzimat ve Islahat Ferman'ında kabul edilen temel haklar anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Bu dönemde anayasalarda daha çok birinci kuşak haklar denilen kişisel ve siyasi haklara yer verilmiştir.” Eren, s. 194.

kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.” Söz konusu hükümden de anlaşılacağı üzere Kanun-i Esasi, adil yargılanma hakkının alt unsurlarından biri olan kanuni mahkemede yargılanma hakkını, temel hak ve hürriyetler başlığı altında düzenlemiş ve anayasal nitelikli bir güvence sağlamıştır.

Mehakim bölümünde yer alan madde 85 ve özellikle de madde 89 hükümleri, doğal yargıç ilkesinin Kanun-i Esasi’deki izdüşümleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anılan hükümlere şu şekildedir:

“Madde 85: *Her dava ait olduğu mahkemeye rüyet olunur. Eşhas ile hükümet beynindeki davalar dahi mehakimi umumiyeye aittir.”*

“Madde 89: *Her ne nam ile olursa olsun, bazı mevadd-ı mahsusayı rüiyet ve hükmetmek için mehakim-i muayyene haricindeki fevkalade bir mahkeme ve yahut hüküm vermek salahiyyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tayini evla ve tahkim caizdir*²²⁷.”

Tanör’e göre Kanun-i Esasi’nin “yasaıyla bağlı olunan mahkemeden başkasına gitmeye zorlanamama”, “davanın ancak ait olduğu mahkemece bakılabilmesi”, “olağanüstü mahkeme ya da komisyonların kurulamaması esaslarıyla” “tabii yargı yolu” anlayışı kabul edilmiştir²²⁸. Ayrıca Kanun-i Esasi, madde 89 düzenlemesiyle tahkim kurumu hariç herhangi bir sebeple genel mahkemeler dışında özel nitelik gösteren mahkemelerin ve komisyonların kurulamayacağını hüküm altına almış ve 23. maddede yer alan tabii hâkim güvencesini kuvvetlendirmiştir²²⁹. Ülker’in ifadesiyle;

*“Tabii hâkim ilkesinin günümüzdeki yorumuyla Kanun-i Esasi ile getirilen düzenleme karşılaştırıldığında, bu hakkın çağdaş anlamda gerçekleşmesi için gerekli güvencelerin sağlanacağı bir yapı oluşturulduğu ve düzenleme ile tabii hâkim güvencesi sağlandığı anlaşılmaktadır*²³⁰.”

Kanun-i Esasi’nin gerek doğal yargıç ilkesine ilişkin yukarıda açıklanan hükümleri gerek de yargılama faaliyetine ilişkin temel hususları ele alan diğer düzenlemeleri düşünüldüğünde, dönemin şartlarından ileri bir anlayışla temel hak ve hürriyetlerin korunması gayesiyle hareket edildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Ayrıca belirtmek gerekir ki 1876 tarihli Kanun-i Esasi “*kanunen tabi olunan mahkeme*” unsuruyla birlikte, “*fevkalade mahkeme ve komisyon kurma*” yasağına da

²²⁷ Kanun-i Esasi’nin tam metni için bkz. Gözübüyük, Türk Anayasaları, ss. 11-25.

²²⁸ “Kişileri ilgilendiren yargısal güvenceler bakımından Kanun-i Esasi’nin getirdikleri hiç de azımsanacak gibi değildir...” Tanör, Anayasal Gelişmeler, s. 147.

²²⁹ Ülker, Genel İlkeler, s.112; “Buradan anlaşılan, 89. ve 84. (mahkemelerin davaya bakma mecburiyeti) maddeler ile 23. madde hükmü kuvvetlendirilmiştir. Kanun-i esasi, kanunî hâkim ilkesine oldukça önem atfetmiştir.” Taş, s.1781.

²³⁰ Ülker, Genel İlkeler, s.112; Kanun-i Esasi’de yer alan doğal yargıç ilkesine ilişkin hükmün günümüz doğal yargıç ilkesi anlayışına oldukça yakın olduğuna ilişkin bir diğer görüş için bkz. Okşar, s.54.

doğrudan yer vermesi sebebiyle doğal yargıç ilkesi özelinde de günümüz düzenlemelerine yaklaşmaktadır.

D. 1921 ve 1924 Anayasaları Çerçevesinde Doğal Yargıç İlkesi ve İstiklal Mahkemelerinin Yargılamaları

1. 1921 Anayasasında Doğal Yargıç İlkesi

1921 tarihli “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” anayasacılık geleneğimizde genel itibarla “*bir geçiş anayasası*”, “*Kanun-i Esasi ile birlikte yürürlüğe sokulan geçici anayasal metin*”, “*olağanüstü şartların doğurduğu ve anayasa olarak kabul edilemeyecek bir metin*” ifadeleriyle açıklanmaktadır²³¹. Bu ifadelerin temelinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun şekil itibarıyla “yumuşak ve çerçeve” bir anayasa; içerik itibarıyla de “eksik bir anayasa” olması yer almaktadır. Sözü edilen eksiklik, Anayasanın yasama erkine ilişkin düzenlemelere yer verirken yargı erkini, temel hak ve hürriyetleri düzenlememesinden kaynaklanır²³². Anayasa kapsamında yargı erkine yer verilmemesini değerlendiren *Can*’ a göre;

“İktidarın sınırlandırılması ve bireysel özgürlüklerin korunmasının somut güvence mekanizmalarından olan yargı erkinin düzenlenmemiş olması önemli bir eksikliktir. Yargı konusunda Anayasada bir düzenleme yer almamakla birlikte Kanun-i Esasi’nin yargıya ilişkin güvencelerinin geçerli olduğu ve Osmanlı Devleti döneminin yargı sistemine esas itibarıyla dokunulmadığı not edilmelidir”²³³.

Can’ın açıklamalarının ardından belirtmek gerekir ki 1921 Anayasasının, Kanun-i Esasi’nin yargıya ilişkin hükümlerini yürürlükten kaldırıp kaldırmadığı hususunda görüş birliği yoktur. Bazı yazarlara göre, Kanun-i Esasi’nin “1921 Anayasasıyla çatışmayan hükümleri” yürürlükte kalmıştır²³⁴. Aksi görüşteki yazarlara göre ise her ne kadar 1921 Anayasası tarafından Kanun-i Esasi’nin yürürlükten kaldırıldığı belirtilmemişse de “*iki anayasanın aynı anda yürürlükte olması eşyanın doğasına aykırı*” bir uygulamadır²³⁵. Her iki anayasanın da yürürlükte olup olmadığı

²³¹ Osman Can, “1921 Anayasası’nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:38, Sayı:1, 2021, s.130.

²³² Eren, 219; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, 79.

²³³ Can, s.157.

²³⁴ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.75; Eren, s.225;

²³⁵ “Kendini kurucu olarak gören ve kısa sürede yeni bir anayasa ile yoluna devam eden bir Meclisin eski düzenin anayasasını bağlayıcı olarak kabul etmesi zaten eşyanın doğasına aykırıdır. Hukuki etkinlik

ya da 1921 Anayasasının Kanuni Esasi hükümlerini ortadan kaldırıp kaldırmadığı tartışmaları, doğal yargıç ilkesi açısından da önem kazanır. Çünkü bu tartışmalarla birlikte Kanun-i Esasi kapsamında doğrudan düzenleme alanı bulan ilkenin, 1921 Anayasası nezdindeki varlığı tartışılır hale gelmektedir. Ayrıca Kanun-i Esasi'nin yargıya ilişkin hükümlerinin, 1921 Anayasası döneminde yürürlükte olduğu ve doğal yargıç ilkesinin anayasal bir ilke olarak korunduğu kabul edilse dahi 1924 Anayasasının ilk yıllarına değin etkinliğini sürdüren İstiklal Mahkemeleri'nin varlığı, ilkenin gerekleri açısından oldukça tartışmalıdır. Çalışmamızda İstiklal Mahkemeleri'nin yargılama dönemleri de gözetilerek öncelikle doğal yargıç ilkesinin 1924 Anayasasındaki görünümü, ardından yargılamaların anayasalara (1921 ve 1924 Anayasaları) uygunluğu hususu ele alınacaktır.

2. 1924 Anayasasında Doğal Yargıç İlkesi

1921 Teşkilat-ı Esasi'ye Kanununun “*yeni bir devlete geçiş aşamasında demokratik tedirginlikle hazırlanması*” yargı erkine, temel hak ve hürriyetlere yer vermemesi sebeplerine dayalı olarak eksik ve yetersiz oluşu; II. TBMM'nin Kurtuluş Savaşı sonrasında, yeni bir anayasa yapım sürecine başlamasının önünü açmıştır²³⁶. Yeni anayasa yapım sürecinin, 1921 Anayasasının devletin ihtiyaçlarına cevap verememesine bağlı olarak zorunluluk arz ettiğini de söylemek mümkündür²³⁷. Ayrıca

ve geçerlilikte tek bağlayıcı irade Meclis iradesidir ve Kanun-i Esasi'nin bazı hükümlerine bazı dönemlerde referans verilmiş olması Kanun-i Esasi'nin bağlayıcılığını açıklamaktan uzaktır. Yine 1921 Anayasasının lafzen ve açıkça Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kalktığını belirtmemiş olması ve bunun ancak 1924 Anayasasında yapılmış olması teknik olarak böyle bir tartışmayı cazip kılsa da anayasaların siyasal işleyişi ve yaşamı biçimlendirme ve etkileme iddiası açısından cazip kılmadığı ortadadır.” Can, s.136 (22 numaralı dipnot); **Tanör'ün iki anayasalılık değerlendirmesi için bkz.** “1921 Anayasası, yeni bir hukuk devleti kurulduğunu bildirmekle, egemenlik hakkını kesin olarak millete vermekle, bütün devlet aygıtını seçime dayandırmakla, yasama yürütme ve hatta yargı yerlerini BMM'de toplamakla, aslında Kanun-i Esasi'nin varlık nedenlerini kaldırmış bulunuyordu. Yeni rejim, adı konmamış Cumhuriyet'ten başka bir şey değildi. Bu ise Kanun-i Esasi'nin hükümden düşmesi demektir. Şu var ki bu gerçek 1921 Anayasası tarafından açıkça ifade edilmemiş, koşullar gereği bundan çekinilmiştir.” Tanör, Anayasal Gelişmeler, ss. 267-268. (Her ne kadar sayılan unsurlar, Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırıldığı düşüncesini destekliyor gibi görünsün de yazar, Kanun-i Esasi'nin hukuken yürürlükten kaldırıldığını, Kanun-i Esasi'nin 1921 Anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin uygulandığına tanık olduğundan bahisle, 1921 Anayasasının kabulünden itibaren, iki anayasalı bir dönem ortaya çıktığını; asıl anayasanın Teşkilat-ı Esasi Kanunu olduğunu ama bunun değiştirmedığı hükümleri bakımından Kanun-i Esasi'nin ikinci planda yürürlüğünü sürdürdüğünü ifade etmiştir.)

²³⁶ İba, s.47.

²³⁷ Gözübüyük, Türk Anayasaları, s.47; Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.290.

yeni anayasa ile Kanun-i Esasi'nin yürürlük sorununun çözümlenebilmesi de amaçlanmıştır.

Söz edilen ihtiyaç ve amaçlar doğrultusunda yapım süreci tamamlanan 1924 Anayasası, 1921 Anayasasından farklı olarak temel hak ve hürriyetlere ilişkin bir listeye yer vermiştir²³⁸. 1924 Anayasası temel hak ve hürriyetleri, 68-88'inci maddeler arasında ve “*Türklerin Hukuk-i Ammesi*” (Türklerin Kamu Hakları) başlığını taşıyan beşinci fasılda düzenlemiştir. Anayasanın hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde somut bir şekilde karşılık bulan “doğal hukuk” ve “ferdiyetçilik” anlayışlarını yansıtmaktadır²³⁹. 1924 Anayasasının 68. maddesi, ferdiyetçi ve tabii hukuka dayalı anayasa anlayışı bağlamında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufla bulunmaktır.

Hukûk-u tabîyeden olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hudûd-u hürriyetidir. Bu hudût ancak kanûn marifetiyle tespit ve tâyin edilir²⁴⁰.”

Doğuştan sahip olunan haklar vurgusu ile doğal hukuk anlayışını yansıtan ilgili düzenlemede, hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin “devlet”, “kamu” ya da “toplum çıkarları” gibi kavramlardan da bahsedilmemiştir²⁴¹. Bununla birlikte, Türklerin Kamu Hakları başlığı altında düzenlenen; eşitlik ilkesi, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, işkence ve eziyetin yasaklanması, din ve vicdan hürriyeti konut dokunulmazlığı vb.

²³⁸ Anayasanın “Türklerin Hukuk-u Âmmesi” başlıklı Beşinci faslında yer verilen hak ve hürriyetler şunlardır: Kişi hürriyeti (m. 68); angarya yasağı (m. 73); kanun önünde eşitlik ilkesi ile her türlü ayrımcılığın yasaklanması (m. 69); kişi, can ve ırz masuniyeti (m. 70, 71, 72); işkence, eziyet ve angarya yasağı (m. 73); kanuni istisnalar haricinde el koyma ve kamulaştırma yasağı (m. 74); keyfi arama yasağı (m. 76); mesken masuniyeti (m. 71, 76); vicdan ve din hürriyeti, felsefi görüş ve dinî inancından dolayı kınanmama ve kanuni çerçevede dinî ayinleri yapabilme hakkı (m. 70, 75); basın hürriyeti (m. 77); düşünce, ifade, yayın ve seyahat hürriyeti (m. 70, 78); sözleşme, çalışma, mülk edinme hürriyeti, mal dokunulmazlığı, müsadere yasağı (m. 70, 71, 73); toplanma, dernek, şirket hak ve hürriyetleri (m. 70, 79); eğitim hürriyeti (m. 80); muhaberatın mahremiyetini ihlal yasağı (m. 81); hak arama hürriyeti (m. 59, 60); **kanuni hâkim teminatı (m. 83)**; kanunun belirlediği durumlar haricinde yakalanma ve tutuklanma yasağı (m. 72); vatandaşlık hakkı (m. 88); devlet memuriyetine girme hakkı (m. 92); seçme ve seçilme hakkı (m. 10, 11); TBMM'ye başvurma hakkı (m. 82). Adnan Küçük, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:82, 2016, s.7.

²³⁹ Ömer Anayurt, “1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler”, **GÜHFD**, Cilt:12, Sayı:1-2, 2003, (1924 Anayasası),s.161; Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.308.

²⁴⁰ Gözübüyük, Türk Anayasaları, s.67.

²⁴¹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.308. “ Batı anayasalarında yer alan ve artık standart hale gelen insan hakları, devlet iktidarının sınırlanması, denetim altına alınması da hep bu ana felsefeden kaynaklanmaktadır. Sözünü ettiğimiz bireyci felsefenin en açık ifadelerinden biri, bizim eski 1924 Anayasasının 68. maddesinde yer almıştır... Görüldüğü gibi bu maddede toplum ya da devlete hiçbir atıf yoktur...” Turan Güneş, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s.71.

“negatif statü hakları” ile liberal nitelikte bir temel hak ve hürriyet anlayışı benimsenmiştir²⁴².

Yargı organına ilişkin herhangi bir düzenlemenin yer almadığı 1921 Anayasasına karşın 1924 Anayasası, yasama ve yürütme fonksiyonlarından “görev” olarak bahsederken yargı fonksiyonuna ilişkin “kuvvet” ifadesini kullanmıştır²⁴³. Yargı, müstakil bir bölüm olarak Anayasanın ‘Kuvvet-i Kazaiye’ başlıklı dördüncü bölümünde düzenlemiştir. Bu bölümde, mahkemelerin kuruluş görev ve yetkilerinin kanunla gösterileceği (madde 53), yargıçların bağımsızlığı (madde 54), mahkeme kararlarının bağlayıcılığı (madde 54), azil yasağı (madde 55), yargıç güvenceleri (madde 56), yargılamaların aleniliği (madde 58) , davaya bakma mecburiyeti (madde 60) Yüce Divanın kuruluşu, görevleri ve çalışma usulü (madde 61 ila 67) düzenlenmiştir²⁴⁴. Ayrıca Anayasanın 8. maddesi, “*yargı hakkının millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemelerce yürütüleceğine*” yer vermiş ve yargı bağımsızlığı anayasa metninde yerini almıştır.

Çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesinin, 1924 Anayasasındaki yansımalarına bakıldığında ilke kapsamında ele alabilecek ilk hüküm, “*mahkemelerin teşkilâtı, vazife ve salâhiyetleri kanunla muayyendir*” ifadelerine yer veren madde 53 düzenlemesidir. Anayasanın madde 83 düzenlemesi de “*hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye celp ve sevk olunamaz*” ifadeleriyle doğal yargıç ilkesinin anayasal dayanağını oluşturmuştur. Ancak mahkemelerin kuruluş ve görevlerinin, kanunla düzenleniyor oluşu tek başına doğal yargıç ilkesinin gereklerini karşılamamaktadır. Anayasal düzenlemede, ilkenin diğer alt unsurlarına (öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı) yer verilmediğinden ilkenin özü itibarıyla ilgili hükümlerin yetersiz olduğu söylenebilecektir. Kanun-i Esasi metninde, olağanüstü mahkeme ve komisyonların kurulamayacağı açıkça düzenlenirken 1924 Anayasası, doğal yargıç ilkesinin ayırt edici unsuru olarak nitelendirilen olağanüstü mahkeme kurma yasağına yer vermemesi sebebiyle “yargı bağımsızlığını” sağlama noktasında

²⁴² Fatih Özkul, “Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası’nın Değerlendirilmesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:12, 2018, (1924 Anayasası), s.604; Anayurt, 1924 Anayasası, s.161.

²⁴³ Akın, s.722.

²⁴⁴ 1924 Anayasasının ilk metni ve 1945 yılındaki Türkçeleştirilmiş metni için bkz. Gözübüyük, *Türk Anayasaları*, s. 52-74.

eksik kalmıştır²⁴⁵. Gözler 1924 Anayasasının yargıya getirdiği güvencelerin, Kanun-i Esasi'nin tanıdığı yargısal güvencelerden çok daha yetersiz olduğunu aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır:

“1876 Kanun-i Esasi, ‘kanuni hâkim ilkesi’ veya ‘doğal yargıç ilkesi’ denen ilkeyi eksiksiz kabul etmişti. Kanun-i Esasi özel davalara bakmak için normal mahkemelerin ‘haricinde fevkalade bir mahkeme veyahut hüküm vermek salâhiyetini haiz komisyon teşkilini katiyen’ yasaklıyordu. Oysa 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda bu konuda bir hüküm yoktur²⁴⁶.”

Olağanüstü mahkeme kurma yasağının Kanun-i Esasi metninde yer almasına rağmen 1924 Anayasasında olmamasını, “İkinci TBMM’nin bilinçli bir tercihi” olarak değerlendiren Selçuk, bu savına gerekçe olarak anayasa tasarısına ilişkin meclis görüşme tutanaklarını göstermiştir. Şöyle ki Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanarak Meclis Genel Kuruluna sunulan “Teşkilâtı Esasiye Hakkında Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası ve Teklifi Kanunisinde” doğal yargıç ilkesi, olağanüstü merci kurma yasağına yer verilmeksizin düzenlenmiştir²⁴⁷. Bu eksiklik, 1924 Anayasası tasarısının Meclis görüşmelerinde, üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Mecliste “mahkemelerin teşkilâtı, vazife ve salâhiyetleri kanunla muayyendir” ifadelerine yer veren madde 53 düzenlemesi görüşülürken Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi, “muayyendir” ifadesinin ardından ilgili maddeye “fevkalade mahiyeti haiz mehakim teşkili memnudur” fıkrasının eklenmesini önermişse de teklifi reddedilmiştir²⁴⁸.

Netice itibarıyla 1924 Anayasası, Kanun-i Esasi’den daha ileri tarihli bir anayasa olmasına rağmen gerek doğal yargıç ilkesine ilişkin açıklanan eksiklikleri gerek de yer verdiği temel hak ve özgürlükler bakımından Kanun-i Esasi’nin gerisinde kalmıştır. Buna rağmen doğal hukuk anlayışını ve liberal ferdiyetçi düşüncüyü benimseyen yapısı, temel hak ve hürriyetlerin korunması rejiminin ülkemizdeki gelişimi açısından yadsınamaz bir öneme sahiptir.

²⁴⁵ D. Selçuk, s.92-93.

²⁴⁶ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.98; 1924 Anayasasının yargıya erkine ilişkin düzenlemelerine eleştiri getiren bir başka yazar için bkz. “Yargı pratiği bakımından da ciddi sorunlar yaşanmıştır. Anayasanın, mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvenceleri konusunda genel ilkeleri koymakla yetinip somut kurallar getirmemesi ve bunlara eklenen otoriter rejim koşulları, siyasal iktidarın bu konuları dilediği gibi düzenlemesine yol açmıştır. Mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi gibi konularda doğan sıkıntılar buradan da kaynaklanmıştır.” Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.320.

²⁴⁷ D. Selçuk, s.93.

²⁴⁸ 53. Maddeye ilişkin meclis görüşmelerindeki beyan, açıklama ve özellikle Abdullah Azmi Efendi’nin olağanüstü merci yasağına ilişkin teklifi için bkz. A. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1957, s.414-415.

3. İstiklal Mahkemelerinin Doğal Yargıç İlkesi Temelinde Değerlendirilmesi

İstiklal Mahkemeleri kuruluş gerekçeleri, yargılama konuları ve yargılama usulleriyle yıllardır hukuk, siyaset ve tarih başta olmak üzere birçok sahada tartışmalara konu olmuştur. Mahkemelere dair eksiksiz ve güvenilir bilgilerin azlığı, mahkeme kayıtlarının yakın tarihimize kadar analiz ve türcüme edilememesi yıllarca süren bu tartışmaların dinamiğini arttırmıştır. İstiklal Mahkemelerinin yargılamaları, çalışma konumuz olan doğal yargıç ilkesi ve ilkenin gerekleri çerçevesinde üzerinde durulması gereken hassas bir meseledir. Bu sebeptendir ki İstiklal Mahkemelerinin doğal yargıç ilkesine uygunluğu tartışmalarına geçmeden önce, mahkemelerin kuruluş gerekçelerine ve dayanaklarına, üyelerinin seçimine ve yargılamalarının işleyişine değinmek gerekir.

İlk olarak Milli Mücadele yıllarında kurulan ve yargılama faaliyeti yerine getiren İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet'in ilanından sonra da çalışmalarını devam ettirmiştir²⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla fiilen sona ermesinin ardından, Milli Mücadele'yi gerçekleştirmek ve bağımsızlık kazanmak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurulmuştur²⁵⁰. Düşman işgallerinin yaşandığı, soygun yağmacılık gibi eylemlerle birlikte askerlikten firar edenlerin sayısının da arttığı kargaşa döneminde Meclis, iç güvenliği tesis etmek amacıyla "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*"nu çıkarmıştır²⁵¹. Kanun ile Meclisin kuruluş sebebinin saltanatı ve Osmanlı topraklarını işgalden kurtarmak olduğu, isyanlara katılanlara idam cezası; kışkırtıcılara da ceza kanunu gereği cezalar verileceği ve Kanunun bidayet mahkemelerince uygulanacağı hususları başta olmak üzere temel yargılama esasları düzenlenmiştir²⁵².

Tehlike ve kargaşa döneminde, bir ihtilal kanunu olarak çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanununu uygulayacak ve davaları kısa sürede çözüme kavuşturacak

²⁴⁹ İbrahim Ülker, "İstiklal Mahkemelerinin Kuruluş ve Çalışmaları", **SÜHFD**, Cilt: 23, Sayı:1, 2015, (Kuruluş ve Çalışmalar),s.178.

²⁵⁰ Ülker, Kuruluş ve Çalışmalar, s. 179.

²⁵¹ **İstiklal Mahkemeleri Cilt:1**, (TBMM Başkanlığı ve İdari Teşkilatı Adına Yayına Hazırlayan: Abdulhekim Koçin) TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, No:1, Ankara, 2015,(İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1) s: IX.

²⁵² Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Yayıncılık, Ankara, 2009, s.37-39.

nitelikte mahkemelerin olmayışı yeni bir yargılama organı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır²⁵³. Kanunun Anadolu'daki otorite boşluğunu yeterince giderememesi üzerine Meclis, İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna zemin hazırlayan “*Firariler Kanunu*” kabul etmiştir²⁵⁴. Kanunun kabulünün ardından, sekiz İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. İlk dönem İstiklal Mahkemelerinin kuruluş amacı, asker kaçaklarını önlemekse de mahkemelerin yargılama yetkisi sonradan genişletilmiştir²⁵⁵. Ayrıca ilk dönemde, Meclis üyeleri arasından yirmi bir kişi İstiklal Mahkemesi üyesi olarak seçilmiştir²⁵⁶. Bu dönemin İstiklal Mahkemeleri, dört ay faaliyette bulunmuş 17 Şubat 1921 tarihinde Meclis kararıyla (Ankara İstiklal Mahkemesi hariç) kapatılmışlardır²⁵⁷.

İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasına rağmen kuruluşlarını gerekli kılan koşulların varlığını koruması ve mahkemelerin görev alanlarına giren suçlara yeniden Divan-ı Harp ve bidayet mahkemeleri tarafından bakılmaya başlanmasının sebep olduğu belirsizlikler, İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasına zemin

²⁵³ Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu uygulayan mahkemelerin dönemin ihtiyaçlarını karşılayamadığına ilişkin açıklamalar için bkz. “Yürürlükteki kanunlar ve mevcut mahkemeler olağanüstü devrin ihtiyacını yerine getirebilecek nitelikte olmayıp mahkeme usulleri ağır, etkiden uzak ve çoğu kez adil değildi... Bu suçlara bakmakla görevli bidayet mahkemeleri ve harp divanlarının çalışmaları ve sitemleri bozduktu.” Aybars, s. 43. Dönemin koşulları ve İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu ile ilgili Firariler Kanunu'nun çıkarılışına ilişkin açıklamalar için bkz. “Normal mahkemelerin çalışmalarıyla soygun, asker kaçağı, saldırı, ayaklanma olayları yok edilip merkezi otoriteyi kurmak ve güvenliği sağlamak başırlanamamıştı... Kurulacak mahkemelerde amaç ceza vermek, korku yaratmak değil, kaçak olaylarını ölümle cezalandırmak yerine sebeplerini araştırmak, kaçağa az bir ceza vererek, ona vatani için çarpışmak üzere yeni bir şans tanımak ve benliğini terbiye etmesine yardımcı olup, bu yolla kazanılan her askeri cepheye gönderip Milli Mücadele'yi güçlendirmek olanağı yaratmaktı. Bu görevi, Milli Mücadele'nin önemini anlamış, toplumun koşullarını bilen, kararlarında bağımsız ve tam yetkili üyelere kurulu ihtilal mahkemeleri yapabildi.” Aybars, s.45-46.

²⁵⁴ İstiklal Mahkemelerini kuran Firariler Kanunu'nun gerekçe metni için bkz. İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s. 1-2.

²⁵⁵ Aybars, s.51; benzer açıklamalar için bkz. “26 Eylül 1920'de çıkarılan 28 numaralı kanunla İstiklal Mahkemelerinin yetkileri genişletilerek mahkemelere asker kaçakları yanında, Hıyanet-i Vataniye Kanunu Kapsamında bulunan askeri ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi verilmiştir.” İstiklal Mahkemeleri Cilt.1, s.3; İstiklal Mahkemeleri ilk olarak Kurtuluş Savaşı yıllarında özellikle asker kaçakları sorununa çözüm bulmak amacıyla Büyük Millet Meclisi tarafından kurulmuş özel mahkemelerdir. Mahkemelerin kendine has özelliklerinden dolayı olaylara hızlı çözümler bulması ve asker kaçakları sorununu kısmen çözmesi, isyanlarda etkili olması Ankara yönetiminin işini kolaylaştırmıştır.” İbrahim Ülker. “İstiklal Mahkemelerinin Yargılama Usulü”, **SÜHFD**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2015, (Yargılama Usulü), s.22.

²⁵⁶ İstiklal Mahkemelerine seçilen üyelere ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. İstiklal Mahkemeleri, Cilt: 1, s. 8-11.

²⁵⁷ İlk dönemde; Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Diyarbakır ve Pozantı İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Bunlardan Diyarbakır İstiklal Mahkemesi görevine başlayamamıştır. Kurulması kararlaştırılan Kayseri İstiklal Mahkemesi'nin ise sonradan kurulmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. İstiklal Mahkemeleri Cilt: 1, s. 2-3; Bölge İstiklal Mahkemelerini kuran kanunlar ve görev sürelerinin ayrıntılı bilgisi için bkz. İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s. 6-7.

hazırlamıştır²⁵⁸. Yeniden kurulan İstiklal Mahkemeleri, asker kaçaklarına ve emniyetin sağlanmasına ilişkin davalara bakmış; bununla birlikte Tekâlif-i Milliye emirlerinin yerine getirilmesinde de etkin rol oynamışlardır²⁵⁹. Milli Mücadele döneminin sonlarına yaklaşılrken kazanılan zaferler, asker kaçağı sayısının azalması ve güvenlik sorunlarının büyük ölçüde çözülmesi mahkemelere duyulan gereksinimi azaltmıştır²⁶⁰. İstiklal Mahkemelerine kanuni dayanak oluşturan Firariler Kanununun mahkemelere tanıdığı olağanüstü nitelikteki yetkilerin, Meclis oturumlarında tartışılması savaş dönemi İstiklal Mahkemelerinin kaldırılmasını gündeme getirmiştir²⁶¹. Firariler Kanununa getirilen eleştiriler sonucunda, mahkemelerin görev ve yetkilerinin yeniden düzenlendiği “*İstiklal Mahkimi Kanunu*” kabul edilmiştir²⁶². Kurtuluş Savaşı’nın sona ermesi üzerine, savaş dönemi İstiklal Mahkemeleri’nin faaliyetlerine ve yargılamalarına da son verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte, saltanatın kaldırılmasının ardından hilafetin kaldırılmasının da gündeme gelmesi üzerine özellikle bazı basın organları tarafından hilafetin devamlılığını savunan yazıların yayımlanması, İstanbul İstiklal Mahkemesinin kurulmasına zemin hazırlamıştır²⁶³. İstanbul İstiklal Mahkemesinin kurulması ile Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri süreci başlamıştır. Yaklaşık iki ay faaliyette bulunan İstanbul İstiklal Mahkemesinin ardından kabul edilen “*Takrir-i Sükûn Kanunu*” ile Şark ve Ankara İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına karar verilmiştir. Cumhuriyet döneminde farklı tarihlerde ve farklı olaylarda yargılama faaliyeti gerçekleştiren İstiklal Mahkemeleri, 7 Mart 1927 tarihinde kapatılmışlardır²⁶⁴.

İstiklal Mahkemelerinin kuruluş gerekçelerine, kuruluşlarını düzenleyen kanunlara ve görev alanlarına ilişkin genel nitelikli açıklamaların ardından, yargılama yöntemlerinin ve yetkilerinin doğal yargıç ilkesine uygun olup olmadığını dönemin

²⁵⁸ İkinci dönemde faaliyetleri sonlandırılmayan Ankara İstiklal Mahkemesi ile birlikte Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat İstiklal Mahkemeleri görev yapmıştır. İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s.3; Aybars, s.101.

²⁵⁹ İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s.3.

²⁶⁰ Cengizhan Halaçlı, **Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamında İstiklal Mahkemelerinin Rolü 1923-1927**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019, s.51.

²⁶¹ Halaçlı, s.52.

²⁶² İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s.3

²⁶³ Ülker, Kuruluş ve Çalışmalar, s. 186-187.

²⁶⁴ İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s.4.

anayasal düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. İstiklal Mahkemesi üyelerinin altı ayda bir Meclis içinden seçilmesi, görev süresi dolmayan üyelerin Meclis tarafından görevden alınabilmesi, kararlara itiraz hakkının olmaması sebebiyle kararlarının kesin olması (yalnızca idam kararlarının Meclis onayına tabi olması ancak acele hallerde Meclis onayının da aranmaması) mahkemelerin farklılık gösteren temel nitelikleridir²⁶⁵. İstiklal Mahkemelerinin yargılamalarına konu kişilerin bulundukları yere giderek faaliyette bulunmaları, yetkilerinin genişletilmesiyle asker kişilerle birlikte sivilleri de yargılayabilmeleri, mahkeme kararlarının altı ayda bir Meclise gönderilme zorunluluğunun olması mahkemeleri dönemin diğer mahkemelerinden ayırmaktadır²⁶⁶. Yıldızdoğan'a göre mahkemelerin açıklanan yapısı, yargılama usulleri ve kuruluşlarına dayanak oluşturan kanunların yargılama konusu olaylardan sonra çıkarılmış olması İstiklal Mahkemelerini olağanüstü nitelik gösteren mahkemeler haline getirmiştir²⁶⁷. Benzer bir yaklaşımda İstiklal Mahkemeleri, “*olağanüstü dönemin ve şartların ortaya çıkardığı bir kurum*” olarak tanımlanmıştır²⁶⁸. Sav ise İstiklal Mahkemelerinin kuruluş dayanaklarından biri olan Hıyanet-i Vataniye Kanununu savaş döneminde çıkarılması, hem suç ve cezayı hem de yargılama usulünü belirlemesi sebebiyle “*olağanüstü durum yasası*” olarak nitelendirmiştir²⁶⁹.

Mahkemeleri ve kuruldukları dönemi olağanüstü olarak nitelendiren görüşlerde de ifade edildiği üzere, İstiklal Mahkemeleri kanuni dayanağa sahip mahkemelerdir. Bu sebeple doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” unsurunu karşılarlar. Ancak yargılamalarına konu olaylar meydana geldikten sonra kurulan bu mahkemeler, doğal yargıç ilkesinin “öncedenlik” unsurunu sağlamamaktadır²⁷⁰. Bu görüşü desteklemek adına Cumhuriyet döneminde faaliyette bulunan İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin baktığı “Gazeteciler Davası” örnek verilebilir²⁷¹. Şöyle ki hilafetin kaldırılması tartışmalarının yaşandığı dönemde, Ağa Han ve Emir Ali tarafından

²⁶⁵ İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s.38-39.

²⁶⁶ İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1, s.36-37.

²⁶⁷ Ayşegül Yıldızdoğan, "Cumhuriyetin İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklal Mahkemeleri ile Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı ile Karşılaştırılması". **İstiklal Mahkemesi Sempozyumu**, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, 2016, s.38.

²⁶⁸ Ülker, Yargılama Usulü, s.45.

²⁶⁹ Atila Sav, “Adalet Tarihimize İlişkin Notlar”, **Ankara Barosu Dergisi**, Cilt:65, Sayı:3, 2007, s.186.

²⁷⁰ Yıldızdoğan, s.40

²⁷¹ Gazeteciler Davasına ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. Aybars, s.181-186.

dönemin Başbakanı İsmet Paşa'ya gönderilen hilafetin devamının istendiği mektup, Ankara'ya ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayımlanmıştır. Ardından mektupları yazanları ve yayımlayanları yargılamak üzere, İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir²⁷². O dönem yürürlükte olan “*İstiklal Mehakimi Kanunu*” uyarınca kurulan İstanbul İstiklal Mahkemesi, kanuni dayanağa sahip olsa dahi belli bir olayı ve belli kişileri yargılamak üzere; olay gerçekleştikten ve yargılama konusu kişiler belli olduktan sonra kurulduğundan doğal yargıç ilkesinin öncedenlik unsurunu karşılamamaktadır. Belli bir amaç doğrultusunda (yargılama konusu kişileri mahkûm etmek) kurulan bu mahkemelerin, genel bir yargılama faaliyeti yerine getiren olağan mahkemeler olup olmadığı eleştiri ve tartışmalara konu olmuştur.

İstiklal Mahkemelerini dönemin anayasaları açısından değerlendirdiğimizde yinelemek gerekir ki ilk dönem mahkemelerinin kurulduğu savaş yıllarında, Meclis tarafından hazırlanmış bir anayasa bulunmamaktaydı. Milli Mücadele döneminde hazırlanan 1921 Anayasası da yargıya ilişkin düzenlemelere yer vermiş değildi²⁷³. 1921 Anayasasında yer verilmeyen hususlarda, Anayasa ile çelişmemek kaydıyla Kanun-i Esasi hükümlerinin yürürlükte olduğu kabul edildiği takdirde, İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunu ve yargılamalarını Kanun-i Esasi'nin kanunen tabi olunan mahkemede yargılanma hakkı (madde 23) ve bu hakkı destekleyen olağanüstü mahkeme ve komisyon kurulması yasağı (madde 89) hükümleriyle değerlendirmek gerekir. Milli Mücadele döneminde, ülkede güvenliği tesis etmek ve asker kaçaklarını yargılamak amacıyla faaliyetlerine başlayan sonrasında da faaliyet alanları genişletilen İstiklal Mahkemeleri; yargılama yetkilerini kuruluşlarına dayanak oluşturan kanunlardan alsalar da olaylara ve kişilere özgülenerek kurulmaları sebebiyle; doğal yargıç ilkesinin olağanüstü mahkeme kurma yasağı ve öncedenlik unsurları açısından eleştirilere açıktır.

1924 Anayasasının ilk yıllarında yargılamalarını sürdüren İstiklal Mahkemeleri ise Anayasanın olağanüstü nitelikli mahkemelerin kurulmasını yasaklayan “*hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye celp ve sevk edilemez*” düzenlemesi gerekçe gösterilerek eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerin temelinde, yargılanacak kişilerin kimlikleri belli olduktan sonra kurulan bu

²⁷² Aybars, s.175.

²⁷³ Ülker, Yargılama Usulü, s.25.

mahkemelerin söz konusu kişileri, tabi oldukları asıl mahkemelerin yargılamalarından ayırmaları yer almıştır.

Sonuç itibarıyla Milli Mücadele döneminde faaliyette bulunan İstiklal Mahkemelerinin savaşın zorlu koşulları altında, Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemelerinin ise yeni bir rejimin inşası döneminde güvenliği sağlamak üzere kuruldukları düşünülse dahi mahkemelerin kuruluş zamanları ve uyguladıkları yargılama usulleri, doğal yargıç ilkesinin gerekleri düşünüldüğünde, eleştirilere son derece açıktır.

E. 1961 Anayasası Çerçevesinde Doğal Yargıç İlkesi ve Yüksek Adalet Divanı Yargılamaları

1. 1961 Anayasası Döneminde Doğal Yargıç İlkesinin Gelişimi

1961 Anayasası, Osmanlı- Türk anayasal düzenlemeleri arasında “*liberal anayasacılık anlayışını*” kurumsallaştıran bir anayasa olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷⁴. 9 Temmuz 1961 kabul tarihli Anayasa ile “*hukuk devleti ilkesi*” belirgin kılınmaya çalışılmıştır. Ayrıca yargı bağımsızlığının temini, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması da Anayasanın temel amaçları arasında yer almıştır²⁷⁵. 1961 Anayasasının benimsediği kuvvetli temel hak ve hürriyetler rejimi uyarınca, bu hak ve hürriyetlerin korunması devletin esas görevi olarak kabul edilmiştir²⁷⁶.

²⁷⁴ Eren, s.244.

²⁷⁵ Okşar, s.55; “ 1961 Anayasası, insan hakları açısından ülkemizde çığır açan yenilikçi bir anayasa niteliği taşır. Bu anlamda klasik kişi hak ve özgürlükleri ile siyasal haklar genişletilip güçlendirilmiş; sosyal haklar ise ilk kez anayasal tanıma görmüş ve düzenlenmiştir” İba, s.63.

²⁷⁶ Bülent Tanör, **İki Anayasa**, Tıpkı 3. Basım, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1994, (İki Anayasa), s.25; “1961 Anayasası getirdiği haklar ve özgürlükler yönünden bizim anayasacılık birikimimize çok ileri ve yeni kavramlar, boyutlar kazandırmıştır. 1961 Anayasası hepimizin bildiği gibi klasik hak ve özgürlüklerle yetinmemiş ailenin korunması, mülkiyet, çalışma, sağlık, toplumsal güvenlik, ücret gibi konulara da açılarak kişinin toplumsal ve ekonomik haklarının varlığına da değinmiştir. Kişi ancak bu hakların varlığı ve bunların işler, geçerli olmasıyla özgürdür, özgür insan olarak yaşama hakkına sahip olacak; klasik özgürlükleri de bunlarla birlikte bir anlam taşıyacaktır.” Suna Kili, “Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları”, **Anayasa Yargısı Dergisi**,(Anayasa Mahkemesi’nin 22. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiri ve Yorumlar), Ankara, 1984, s.25; “1961 Anayasası “devleti” “kutsal” sayacak olan 1982 Anayasasından farklı olarak insan ve bireyi yüce bir değer saymakta, bunların ve toplumun özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini ana hedef bellemektedir. 27 Mayıs Hareketi ile bundan doğan anayasanın tarihsel misyonu 1980 askeri müdahalesinden ve 1982 Anayasasından farklı olarak devlet otoritesini pekiştirmek değil, özgürlük ve demokrasiyi kurumsallaştırmaktır.” Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.378.

1961 Anayasasının ikinci kısmında, “temel hak ve ödevler” düzenlenirken yargıya ilişkin düzenlemeler Anayasanın 132 ila 152. maddeleri arasında yer almıştır. Anayasa, “*tabii yargı yolu*” başlıklı 32. madde düzenlemesi ile diğer pek çok temel hak ve özgürlük gibi doğal yargıç ilkesine de anayasal zemin oluşturmuştur. Hatta 1961 Anayasasının “*doğal yargıç ilkesinin geniş anlamda düzenlendiği*” ilk anayasa olduğunu söylemek de mümkündür²⁷⁷. İlgili maddeye göre;

“Tabii Yargı Yolu Madde 32- Hiç kimse, *tabii hâkimden başka bir merci önüne çıkarılamaz.*

Bir kimseyi tabii hâkimden başka bir mercii önüne çıkarma sonucu doğuran olağanüstü yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz”

Aldıkaçtı’nın ifadesiyle Anayasa madde 32 düzenlemesi ile yargılama faaliyetinin, hem görev/yetkileri kanunla ve önceden belirlenen hâkimler tarafından yapılması hem de “*özel nitelikli mahkemelerin kurulmasının yasaklanması*” amaçlanmıştır. Yazara göre Anayasa madde 32 hükmünün bir diğer amacı, iktidarların yargı üzerindeki tasarruflarının önüne geçmektir. Şöyle ki;

“*Bu hakkın (doğal yargı yolu) büyük bir önemi vardır. İktidarlar, bazen belirli suçların kanunun tayin ettiği mahkemelerde yargılanmasını önlemek için kanun koyarak suçluyu özel bir mahkemede yargılatır. Bu sistemin fert ve hak hürriyetleri açısından bir teminat teşkil etmediği aşikârdır. Böyle hallerin önlenmesi için madde konmuştur*”²⁷⁸.

Anayasa madde 32 düzenlemesine ilişkin bir başka görüşe göre, açıkça “doğal yargıç” kavramına yer verilmesiyle ilkeye geniş bir çerçeve çizilmiştir. Ayrıca olağanüstü nitelikteki yargı mercilerinin yasaklanmasıyla doğal yargıç ilkesinin, bu türde mahkemelerin kurulmasına engel oluşturacağı kabul edilmiştir²⁷⁹. Kanaatimizce kanuni hâkim ilkesinin sınırlı kapsamı nedeniyle doğal yargıç ilkesinin tüm unsurlarını karşılayamaması, madde başlığının “tabii yargı yolu” olarak düzenlenmesini gerektirmiştir.

1961 Anayasasının doğal yargıç ilkesinin tanımlanması ve açıklanması çabasında, diğer anayasalara kıyasen bir adım öne çıktığı söylenebilir. Bu önemin temelinde, terminolojik tartışmaların da kaynağı olan 1971 Anayasa değişiklikleri yer alır. 20 Eylül 1971 tarihinde, “tabii yargı yolu” olan 32. maddenin başlığı “kanuni yargı yolu” olarak değiştirilmiştir²⁸⁰. Değişiklik sonucunda, geniş kapsamlı doğal

²⁷⁷ Kardaş, Demokratikleşme, s.26.

²⁷⁸ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 4. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, s.216.

²⁷⁹ Kardaş, Demokratikleşme, s.26.

²⁸⁰ Soysal, Anayasanın Anlamı, s.167.

yargıç ilkesinden daha dar kapsamlı kanuni hâkim ilkesine geçiş yapıldığından ilke özü itibarıyla zedelenmiştir²⁸¹.

Burada esasen sorulması gereken sorulardan ilki, 1961 Anayasasının ilk metninde, “tabii yargı yolu” başlığı altında geniş bir perspektifle düzenlenen ilkenin kapsamının daraltılmasının sebebinin ne olduğudur. İkincisi ise söz konusu değişikliğin mahkemelere ve yargılamalara nasıl yansdığıdır? Öncelikle ilk soruya cevap aramak gerekirse, ilkeye ilişkin anayasa değişikliğinin sebebi olarak çalışmada ayrıyeten incelenecek olan dönemin Sıkıyönetim Yasasının bazı hükümlerinin doğal yargıç ilkesinin düzenlendiği anayasaya aykırı olması gösterilmiştir²⁸². Şöyle ki;

13.05.1971 tarihinde yürürlüğe giren 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasının “askeri mahkemeler” başlıklı 11. maddesine göre;

“Sıkıyönetim bölgelerinde, 25 Ekim 1963 gün ve 353 sayılı Kanuna göre Milli Savunma Bakanlığınca, lüzum görülen yerlerde yeteri kadar askeri mahkeme kurulur. Bunlar bulundukları yerin Sıkıyönetim askeri mahkemesi olarak adlandırılır ve birden fazla olması halinde numaralandırılırlar”²⁸³.

1402 sayılı Yasa, ilgili hükümden de anlaşıldığı üzere askeri mahkeme kurma yetkisini Milli Savunma Bakanlığına tanımıştır. Yasanın kabul edildiği dönemde yürürlükte olan “tabii yargı yolu” başlıklı anayasal düzenleme ise mahkemelerin kanunla kurulacağını düzenlenmekteydi. Sıkıyönetim dönemlerinde, askeri mahkemelerde yargılanması gereken suçlar için “doğal yargı yolu” sıkıyönetim bölgelerinde kurulu olan askeri mahkemeler olmasına rağmen yeni askeri mahkemelerin kurulması ve mahkeme kurma yetkisinin MSB’ye tanınması, yargılamaya konu kişilerin tabii hâkimlerinden ayrılması sonucunu doğurmuştur²⁸⁴.

1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasının “sıkıyönetim ilanını gerektiren hallere bağlı eylemler” başlıklı 13. madde düzenlemesi de doğal yargıç ilkesi açısından oldukça tartışmalıdır. Anılan hükme göre;

“a) Sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde, sıkıyönetim ilanına neden olan olaylara ilişkin suçları; 2249 sayılı Kanunla değişik 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkındaki Kanunun 12’nci maddesinde yazılı suçları, **sıkıyönetim ilanından en çok üç ay önce işlemiş olanlarla;**

b) Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin el koyduğu herhangi bir suçla, umumi ve müşterek gaye içerisinde irtibatı bulunan suçları işleyenlerin davalarına, suç

²⁸¹ Kardaş, Demokratikleşme, s.27.

²⁸² Kardaş, Demokratikleşme, s.26.

²⁸³ 13.05.1971 Kabul Tarihli 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1402.pdf>, (28.05.2022).

²⁸⁴ Soysal, Anayasanın Anlamı, s.168.

sıkıyönetim bölgeleri dışında işlenmiş olsa dahi, **sıkıyönetim askeri mahkemelerinde bakılır.”**

Sıkıyönetim mahkemelerinin, kuruluşlarından önce işlenmiş olsa dahi “kuruluşlarına neden olan olaylara ilişkin suçları” ve 13. madde düzenlemesinde sayılan diğer suçları yargılama yetkisine sahip olması, olağan bir yargılama faaliyetinin gerekleri sebebiyle eleştirilmektedir. Çünkü sıkıyönetim kararının ilanından önce işlenmiş olan suçlar bakımından doğal yargı yolu, suçların işlendiği dönemde mevcut olan ve kanunla kurulan mahkemelerdir²⁸⁵. Sıkıyönetim Yasasıyla yargılamaya konu olaylar gerçekleştikten ve kişiler belli olduktan sonra kurulan mahkemeler, doğal yargı ilkesinin öncedenlik unsurunu zedelemiştir. Ayrıyeten söz konusu mahkemeler, kişilerin tabi oldukları doğal yargı yolundan ayrılması sonucunu doğurabileceğinden olağanüstü mahkeme kurma yasağı açısından da tartışılmaktadırlar.

1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası’nın doğal yargı ilkesine aykırı düzenlemeleri karşısında, Soysal’ın ifadesiyle “1402 sayılı Yasanın Anayasaya uygun olarak değiştirilmesi yerine, Anayasanın 1402 sayılı Yasaya uygunluğunu sağlamak yoluna gidilmiştir²⁸⁶.” 1971 Anayasa değişikliklerinin ardından 32. maddenin başlığı “kanuni yargı yolu” olarak değiştirken maddenin içeriği de aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

“Kanuni Yargı Yolu Madde 32- Hiç kimse kanunen tabii olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi kanunen tabii olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.”

Kanaatimizce 1971 Anayasa değişikliği doğal yargı ilkesini, kanuni hâkim ilkesine indirgemiş ve ilkeye uygunluk açısından, kanuna dayalı mahkemelerin varlığının yeterli görmüştür.

2. Yüksek Adalet Divanının Doğal Yargı İlkesi Temelinde Değerlendirilmesi

Öncelikle belirtmek gerekir ki Yüksek Adalet Divanına yargılama yetkisi verildiği tarihte, 1924 Anayasası yürürlüktedir. Ancak yeni bir anayasa yapım sürecinde yargılama faaliyetine başlayan ve 1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra

²⁸⁵ Kardaş, Demokratikleşme, s.27.

²⁸⁶ Soysal, Anayasanın Anlamı, s.168.

yargılamaları sonlanan Yüksek Adalet Divanını, 1961 Anayasası başlığı altında değerlendirmek kanaatimizce daha bütüncül bir yaklaşım ortaya koyacaktır.

Ülkemizde, doğal yargıç ilkesine aykırılık tartışmalarının en yoğun yaşandığı yargılama örneklerinden biri de 27 Mayıs 1960 sonrası dönemde faaliyette bulunan “Yüksek Adalet Divanı” yargılamalarıdır. Kuruluş ve yargılama usulleri ile “*adalet tarihimizin en çok tartışılan mahkemesi*” olarak yorumlanan Yüksek Adalet Divanı, 27 Mayıs darbesinin ardından kurulmuştur²⁸⁷. 12 Haziran 1960 kabul tarihli ve 1 sayılı “*1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasi’ye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun*” Milli Birlik Komitesini kurmuş ve bu kanun ile TBMM’nin tüm hak ve yetkileri MBK’ye devredilmiştir²⁸⁸.

1 sayılı Kanun, “*yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerce kanun sınırları içinde, millet adına kullanılır*” ifadelerine yer veren 5. madde düzenlemesinin hemen ardından, Yüksek Adalet Divanına yasal dayanak oluşturan 6. madde düzenlemesi ile dikkat çekmektedir. İlgili hükme göre;

“Sakıt reisicumhur ile başvekil ve vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir Yüksek Adalet Divanı kurulur.

Yüksek Adalet Divanı, Adlî, İdari ve Askerî kazaya mensup hâkimler arasından Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine, Millî Birlik Komitesi’nce seçilecek bir başkan, sekiz aslî ve altı yedek üyeden kurulur...”

Yüksek Adalet Divanının kuruluş amacıyla birlikte, Divan kararlarının kesin olduğu; temyizlerinin olmadığı, ancak idam kararlarının yerine getirilmesinin Komitenin tasdikine bağlı olduğu da 1 sayılı Kanun ile düzenlenmiştir.

Divanın kuruluş ve yargılama usulleri, doğal yargıç ilkesi ekseninde değerlendirilirken ileri sürülen görüşlerin temelinde 1 sayılı Kanunun 6. madde düzenlemesi yer almaktadır. Yüksek Adalet Divanının olağanüstü nitelik gösteren bir mahkeme olduğunu ileri süren *Tanör*’e göre yargılamaya konu olaylar gerçekleşikten ve sanıklar belli olduktan sonra kurulan Divan, dönemin anayasasının (1924

²⁸⁷ Sav, s.191.

²⁸⁸ 12.06.1960 tarih ve 10525 sayılı 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasi’ye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525.pdf>, (26.03.2022).

Anayasası) “hiç kimse kanunen bağlı olduğu mahkemeden başkası önünde yargılanamaz” düzenlemesine aykırıdır²⁸⁹.

14 Haziran 1960 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan Kanunun yürürlük tarihi, madde 26 düzenlemesiyle geri çekilmiştir²⁹⁰. Böylelikle 27 Mayıs 1960 ve 14 Haziran 1960 tarihleri arasındaki eylemlerin yargılanabilmesinin önü açılarak “suç ve cezaların kanuniliği ilkesi” doğrudan ihlal edilmiştir²⁹¹. Kanaatimizce Divanın zaman itibarıyla yargılama yetkisiyle birlikte kişi yönünden yargılama yetkisi de düşünüldüğünde, öncelikle doğal yargıç ilkesi ve Divanın kuruluş sebepleri özelinde değerlendirme yapmak gerekir. Divan, yasal dayanağında da yer aldığı üzere “sakıt reisicumhur ile başvekil ve vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri” yargılamak amacıyla kurulmuştur. Bu kişilerin, 27 Mayıs 1960 tarihinden önceki eylemlerini yargılamak üzere kurulan Yüksek Adalet Divanının başkaca kişi ve eylemlere yönelik herhangi bir yargılama faaliyeti olmamıştır²⁹². Doğal yargıç ilkesi, yargılamaya konu olaylar gerçekleştikten, kişiler belli olduktan sonra bu olay ve kişileri yargılamak üzere mahkemelerin kurulmasını yasaklamasına rağmen; Divanın aksi yöndeki kuruluş ve yargılama usulü Divan yargılamalarını bahsedildiği üzere Türk hukuk tarihinin en çok tartışılan yargılama örneklerinden biri haline getirmiştir.

²⁸⁹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.368; benzer bir yaklaşım için bkz. “Yüksek Adalet Divanı bir olağanüstü mahkemedir. Doğal yargıç ilkesine uygun olmayan bir oluşum ve görevlendirme eleştiri ve tartışmaya açıktır. 27 Mayıs 1960 günü yürürlükte olan 1924 Anayasasının 83. maddesi “yasal yargıç” ilkesini kabul etmekte idi: Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka mahkemeye celp ve sevk olunamaz.”, Sav, s.192; Bazı yazarlar ise Yüksek Adalet Divanı’nı özel mahkeme olarak nitelendirmekle yetinmişlerdir. Bu yazarlara göre, bu özel nitelikli mahkeme verdiği kararlarla kamuoyunda tartışmalara yol açtığı gibi ülkenin siyaset gündemindeki yerini de korumuştur. Mete Tuncay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, **Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.198-199.

²⁹⁰ 1 sayılı Kanun madde26 düzenlemesine göre: “Bu kanun, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren yürürlüktedir. Millî Birlik Komitesince ve Bakanlar Kurulunca 27 Mayıs 1960 gününden başlayarak bu geçici kanunun yayınlanması tarihine kadar çıkarılmış olan kararnameler ve alınmış olan karar ve tedbirler muteber ve meridir.”,

²⁹¹ “27 Mayıs 1960 ilâ 12 Haziran 1960 tarihleri arasında gerçekleştirilen yakalama, gözaltına alma ve tutuklama işlemlerini şeklen hukuka uygun kılabilmek için aynı Kanunun 26’ncı maddesinde yer alan hükümle 1 sayılı Kanunun yürürlük tarihi geriye çekilmiştir. Böylece Yüksek Adalet Divanı ile Yüksek Soruşturma Kurulu geçmişe dönük şekilde, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren hukuki varlık kazanmışlardır.” Emre Akbulut, M. Esra Yaralı, Ömer Faruk Özdemir, “Yüksek Adalet Divanı’nın Geçmişe Etkili Olarak Yürürlükten Kaldırılması-7248 Sayılı Kanun Hakkında Bir Değerlendirme”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl:12, Sayı:48, 2021, s.193.

²⁹² “Yüksek Adalet Divanı’nın kuruluşunun ve varlığının doğal hâkim prensibine aykırı olmasının yanı sıra Divanın (sonradan) doğal hâkim ilkesine aykırılık oluşturmada yaptığı herhangi bir yargılama tasarrufu da bulunmamaktadır.” Akbulut, Yaralı ve Özdemir, s.194.

Yüksek Adalet Divanına yargılamalarına yasal dayanak oluşturan 1 sayılı Kanun, 23 Haziran 2020 kabul tarihli 7248 sayılı, “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanunun Bazı Hükümlerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Neden Olunan Mağduriyetlerin Giderilmesi Hakkında Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır²⁹³.

Özetle, Yüksek Adalet Divanı; belli kişileri yargılamak üzere kurulması ve üyelerinin MBK tarafından seçiliyor olması nedenlerine bağlı olarak doğal yargıç ilkesinin “öncedenlik” ve “olağanüstü mahkeme kurma yasağı” unsurları açısından öğretide eleştirilere konu olmuştur.

F. 1982 Anayasası Çerçevesinde Doğal Yargıç İlkesi

1. Doğal Yargıç İlkesinin 1982 Anayasasına Yansıması

1961 Anayasası döneminde yaşanan krizler, siyasi sistemdeki tikanlıklar ve özellikle de 1975’ten sonraki süreçte artan şiddet olayları yeni bir anayasa yapılması gerekliliği tartışmalarının artmasına sebep olmuştur²⁹⁴. Birçok ekonomik, siyasi ve sosyal sorunun nedeni olarak 1961 Anayasası gösterilmiştir²⁹⁵. Bunun üzerine Milli Güvenlik Konseyi, 12 Eylül 1980 tarihinde, 1 numaralı Bildiri ile yönetime el koyduğunu duyurmuştur²⁹⁶. 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile 1961 Anayasasının tesis ettiği “anayasal düzen” sonlandırılmıştır²⁹⁷. Belirtmek gerekir ki 1982 Anayasası,

²⁹³ 23 Haziran 2020 Kabul Tarihli, 7248 Sayılı “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanunun Bazı Hükümlerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Neden Olunan Mağduriyetlerin Giderilmesi Hakkında Kanun” metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200701-1.htm>, (26.03.2022); 7248 sayılı Kanuna getirilen eleştiriler için bkz. Kemal Gözler, **Yürürlükte Olmayan Bir Kanun, Yürürlükten Kaldırılabilir Mi?** <https://www.anayasa.gen.tr/7248-sayili-kanun.htm>, (26.03.2022).

²⁹⁴ Gören, s.85.

²⁹⁵ Atar, s.54.

²⁹⁶ “Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.” 1 numaralı MGK bildirisinin tamamı ve diğer bildiriler için bkz. MGK Tutanak Dergisi, Cilt:1, 1. Birleşim, 1980, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf, (09.03.2022); 12.08.1980 Tarihli Genelkurmay ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Türk Milletine Açıklaması için bkz. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf, (09.03.2022).

²⁹⁷ Anayurt, Anayasa Hukuku, s.191.

varlığını sonlandırdığı 1961 Anayasasından pek çok açıdan ayrılmıştır. Siyasi iktidarın sınırlandırılması amacını taşıyan liberal anayasacılık anlayışından da ayrılan 1982 Anayasası, özgürlüklerin ve demokrasinin korunması amacından ziyade “*otoritenin ve devletin güçlendirilmesi*” esasına dayandırılmıştır²⁹⁸. Bu sebeptendir ki 1961 Anayasası otoriteye, temel hak ve özgürlükleri tesis etme ve bu hak ve özgürlüklere bağlı kalma işlevi verirken 1982 Anayasası, otoriteyi öne çıkarmış ve hak ve özgürlükleri bu önceliğe göre düzenlemiştir²⁹⁹.

1982 Anayasasının temel hak ve özgürlüklere ilişkin tutumuna yönelik genel açıklamalarımızın ardından, doğal yargıç ilkesinin Anayasadaki görünümünü ele aldığımızda anayasanın yapım sürecine ve kabul edilen nihai anayasa metnine değinmek gerekir. 1982 Anayasası bağlamında ilke ilk olarak Danışma Meclisi’nce kabul edilen anayasa metinde “*tabii ve kanuni hâkim güvencesi*” başlığı ile 36. maddede şu ifadelerle düzenlenmiştir:

“Danışma Meclisi’nin Kabul Ettiği Metin: Madde 36-Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.”

Danışma Meclisi’nin madde gerekçesinde de “tabii hâkim” ve “kanuni hâkim” kavramları ayrı ayrı ele alınmış ve gerekçe metninde kavramlara ilişkin aşağıdaki ifadelerle yer verilmiştir:

“Danışma Meclisinin Kabul Ettiği Metin Gerekçesi:

Madde başlığından da anlaşılacağı gibi bu maddede “kanuni” ve “tabii” hâkim güvencesi birlikte ifade edilmiştir.

“**Kanuni hâkim**”; kanunun gösterdiği hâkim, deyimiyse, mahkemelerin veya hâkimlerin görev ve yetkilerinin kanunla belirleneceği, yani ancak yasama tasarrufları yoluyla görev ve yetkinin saptanacağı belirtilmiştir. Suç ve cezaların kanuniliği ilkenin şekli ceza hukuku yani suç yargılaması hukukundaki mukabili olan bu ilke esasen yargı bölümünde açıkça ifade edilmiştir. Bu ilke, suç yargılaması hukukunda çok iyi bilinen yargılamada keyfiliği önlemek ve güvenilirliği sağlamak amacı güden yargılamanın kanuniliği kuralının tabii ve ilk sonucudur.

“**Tabii hâkim**” kavramı ise, yargılanacak nizanın vukuu anında yürürlükte bulunan kanunun öngördüğü yargı merci demektir. Bunlara olağan mahkemeler denir. Diğer bir deyimle, bir ceza ancak vukuu anında yürürlükte bulunan kanunun tabii kıldığı yargılama merci önüne götürülecek; bu kanuna göre hangi mahkemenin görev ve yetkisine giriyorsa o mahkeme tarafından çözüme bağlanacaktır. Bu suretle davanın olaydan sonra çıkarılacak bir kanunla yaratılan

²⁹⁸ Tanör, İki Anayasa, s.97.

²⁹⁹ Mümtaz Soysal, “Temel Nitelikleriyle 1961 ve 1982 Anayasaları (Karşılaştırılmalı)”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, (Anayasa Mahkemesi’nin 22. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiri ve Yorumlar), 1984, s.18.

bir mahkeme önüne götürülmesi yasaklanmakta yani kişiye yahut olaya göre kişiyi yahut olayı göz önünde tutarak mahkeme kurma imkânı ortadan kaldırılmaktadır. Bu ise tarafsız yargı yeri güvencesinin ilk gereğidir.

Tabii hâkim güvencesi, bu anlamıyla, ne bütün cezaların adliye mahkemeleri önüne götürülmesini zorunlu kılar ne de adliye mahkemeleri kümesi içinde veya dışında yer alacak özel mahkemelerin kurulmasına engeldir. Tek anlamı, yukarıda da açıklandığı gibi, görev ve yetki belirlemesinde “expost facto” kanunları yasaklamak, görev ve yetki belirleyen kanunların geçmişe yürümesini önlemektir; bu da tarafsız mahkemelerin ilk gereğidir.

Maddenin ikinci fıkrası, birinci fıkra hükmünün tabi sonucudur; sonradan çıkarılan bir kanunla kurulan mahkemelerin, önceki olayları yargılamasını önlemekte, aynı olağanüstü mahkemeleri yasaklamaktadır.³⁰⁰

İlkeye ilişkin anayasal süreç tamamlandığında Danışma Meclisi’nin kabul ettiği metnin 36. maddesi; “kanuni hâkim güvencesi” başlığı ile Anayasa madde 37 hükmü olarak kabul edilmiştir. Anılan anayasal düzenlemeye göre;

“Kanunu Hâkim Güvencesi Madde 37- Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.”

Danışma Meclisi’nce kabul edilen metnin başlığında, tabii hâkim ve kanuni hâkim kavramlarına ayrı ayrı yer verildiği gibi metin gerekçesinde de her iki kavram, alt unsurlarıyla birlikte ayrıca açıklanmıştır. Gerekçe metninde, kanuni hâkim ilkesine ilişkin; mahkemelerin/ hâkimlerin görev ve yetkilerinin yasama organının tasarrufu ile tayin edileceği ifade edilmiştir. Tabii (doğal) hâkim kavramı açıklanırken ise mahkemelerin kanuniliği ile birlikte, yargılamaya konu olaylardan sonra çıkarılacak kanunla kurulan mahkemelerin yasaklandığı belirtilmiştir. Metin gerekçesinde tabii (doğal) yargıç ilkesinin kanunilik, öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarına yer verilmesi ilkenin kapsamına uygun bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Burada dikkat edilmesi gereken husus Danışma Meclisince “tabii ve kanuni hâkim güvencesi” şeklinde kabul edilen metin başlığının, Anayasa Komisyonunca “kanuni hâkim güvencesi” olarak değiştirilmesidir. Madde başlığında değişikliğe gidilmesine rağmen, madde gerekçesinin aynı kalması yani gerekçede “kanuni hâkim” kavramı açıklandıktan sonra “*tabii hâkim ise*” ifadesinin kullanılması gerekçe ile madde başlığının bağdaşmamasına neden olmuştur. Bu durum, olası kavram kargaşalarının da önünü açmıştır. Kanaatimizce madde başlığında değişiklik yapma

³⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), s.212-214; gerekçe metnine ulaşmak için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/media/7465/gerekceli_anayasa_2021.pdf, (19.02.2022).

gereksinimi duyan Anayasa Komisyonunun, yaptığı değişikle aynı doğrultuda madde gerekçesinde de değişikliğe gitmesi daha isabetli olurdu.

2. Mahkemelerin Kurulması, Görev Alanları ve Görevlerine Son Verilmesi Bakımından Doğal Yargıç İlkesi

Çalışmamızın bu aşamasına kadar doğal yargıç ilkesine aykırı olarak değerlendirilen bazı uygulama ve yargılamalar, dönemin anayasal düzenlemeleri de gözetilerek açıklanmıştır. Bu çerçevede, İstiklal Mahkemesi yargılamaları; yargılamaların kapsadığı süreç de dikkate alınarak 1921 ve 1924 Anayasalarının ilgili düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirilirken Yüksek Adalet Divanı yargılamaları, 1961 Anayasası nezdinde irdelenmiştir. Ancak ülkemizde doğal yargıç ilkesine ve gereklerine aykırı olarak yorumlanan yargılama ve uygulamalar sayılanlar ile sınırlı değildir. Bu sebeple doğal yargıç ilkesini ve ilkenin koruduğu değerleri ihlal edip etmediği tartışılan diğer mahkeme ve yargılamaların, nitelikleri de gözetilerek 1982 Anayasası başlığı altında irdelenmesi gerekecektir. Sözü edilen gereklilik sebebiyle, çalışmamızın bu bölümünde 1982 Anayasası döneminde kurulan, görev alanları değiştirilen ya da görevleri son bulan mahkemeler ve doğal yargıç ilkesi ilişkisi üzerinde durulacaktır.

a. Sıkıyönetim Mahkemeleri

Olağanüstü hal rejimleri olarak da adlandırılan olağanüstü yönetim usulleri, devletin olağan hukuk düzeninin kurallarıyla üstesinden gelemeyeceği “*olağanüstü bir tehdit veya tehlike karşısında*” başvurulmuş usullerdir³⁰¹. Örneğin çatışma boyutuna ulaşan yaygın şiddet olayları, olağanüstü yönetim usullerinin varlığını gerekli kılacaktır³⁰². Bu usullerin genel olarak olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hali

³⁰¹ “Olağanüstü hal rejiminin konusu veya içeriği, ülkelere ve olağanüstü hal rejiminin çeşidine göre değişmekle beraber, bütün olağanüstü hal rejimlerinde, bu rejimin mahiyeti gereği olarak görülen özellik, idarenin yetkilerinin ve özellikle takdiri yetkilerinin normal zamanlara göre genişlemesi, kişilerin temel hak ve hürriyetlerinde de normal zamanlara oranla daha ileri ölçüde sınırlamalar yapılabilmesidir.” Özbudun, s.341; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 439-440.

³⁰² Yılmaz Aliefendioğlu, “Anayasa Yargısı Açısından Olağanüstü Yönetim Usulleri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:9, Ankara, 1992, (Olağanüstü Yönetim), s.411.

gibi çeşitleri vardır³⁰³. Sayılan usullerin ortak özelliği, yürütmenin yetkilerinin artırılarak güçlendirilmesine karşılık ileri boyutlara ulaşabilen temel hak ve özgürlük sınırlamalarıdır³⁰⁴.

Olağanüstü yönetim usullerinden biri olan sıkıyönetim, ilk kez 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinde “*idare-i örfiye*” olarak yer almıştır³⁰⁵. 1924 Anayasası ise olağanüstü yönetim usulleri ile ilgili olarak 86. maddesinde sadece sıkıyönetim halini düzenlemiş, olağanüstü hallerle ilgili başka herhangi bir düzenleme öngörmemiştir³⁰⁶. Anayasanın 86. maddesinin ortaya çıkardığı ihtiyaç üzerine, “3882 sayılı *Örfi İdare Kanunu*” kabul edilmiştir³⁰⁷.

1961 Anayasası 1924 Anayasasından farklı olarak iki çeşit olağanüstü yönetim usulü öngörmüştür; olağanüstü hal ve sıkıyönetim³⁰⁸. Ayrıca 1961 Anayasası döneminde, 13.05.1971 kabul tarihli “1402 sayılı *Sıkıyönetim Kanunu*” ile 3882 sayılı Yasa yürürlükten kaldırılmıştır³⁰⁹. 1982 Anayasasının ilk metninde ise “olağanüstü yönetim usulleri” başlığı altında “sıkıyönetim” ve “olağanüstü hal” rejimleri düzenlenmiştir. 21 Ocak 2017 tarihli 6771 sayılı “*Anayasa Değişikliği Kanunu*” ile 1982 Anayasasının ilk metninde yer alan sıkıyönetim olağanüstü yönetim usulü kaldırılmıştır³¹⁰. Son olarak 25.07.2018 kabul tarihli “7145 sayılı *Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” 3. maddesi ile 1402 sayılı Kanunu yürürlükten kaldırmıştır.

Olağanüstü yönetim usulleri ve sıkıyönetim rejimine ilişkin genel açıklamaların ardından, belirtmek gerekir ki sıkıyönetim mahkemesi yargılamalarının

³⁰³ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.1075.

³⁰⁴ Aliefendioğlu, Olağanüstü Yönetim, s.411

³⁰⁵ Gözübüyük, Türk Anayasaları, s.24.

³⁰⁶ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.440; “**Madde 86:** *Harp halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdiğinde veya ayaklanma olduğunda veyahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldüğünde Bakanlar Kurulu süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis, sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağrılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın gönderişme, dernek ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir.*”

Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın gönderişme, dernek ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlerin nasıl yürütüleceği harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.” Gözübüyük, Türk Anayasaları, s.70-71.

³⁰⁷ Mehmet Turgut Efe, **Türkiye’de Sıkıyönetim ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996,s.48.

³⁰⁸ Özbudun, ss.341-342.

³⁰⁹ 1961 Anayasası döneminde sıkıyönetim rejimi ve ilgili düzenlemeleri için bkz. Efe, s.67-85.

³¹⁰ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.1076.

doğal yargıç ilkesini ihlal edip etmediği hususu; sıkıyönetim rejiminin kaldırıldığı tarih de gözetilerek 1982 Anayasası başlığı altında ve mahkemelerin görevlerine son verilmesi bağlamında ele alınacaktır.

Sıkıyönetim mahkemelerinin, doğal yargıç ilkesinin gereklerini sağlayıp sağlamadığı tartışmalarında; 1402 sayılı Kanunun yürürlükte olduğu döneme, dönemim yargılamaya konu olaylarına, sıkıyönetim mahkemelerinin yargılama usulüne ve bu mahkemelerin olağan yargı yeri olup olmadığı hususlarına açıklık getirmek gerekir. Doğal yargıç ilkesinin tanımı meselesinden hangi mahkemelerin olağan yargı yeri sayılacağına kadar uzanan tartışmalar ve görüş ayrılıkları, sıkıyönetim mahkemelerinin ne türden mahkemeler olduğu konusunda da mevcuttur. Kunter'e göre sıkıyönetim mahkemeleri, yargılamaya konu olaylardan önce ve kanunla kurulduğundan doğal yargıç ilkesine aykırı değildir. Yazara göre sıkıyönetim mahkemeleri açısından sorun teşkil eden durum, doğal yargıç ilkesine aykırılıktan ziyade mahkemelerin bağımsızlığı meselesidir³¹¹. Sıkıyönetim mahkemelerinin yargılamaya konu suçlar işlendikten sonra kurulan mahkemeler olmadığını ileri süren Donay, belirli bir süre zarfında yargılama faaliyeti gösteren bu mahkemelerin özel nitelikli uzmanlık mahkemeleri olduğu görüşündedir³¹².

Sıkıyönetim mahkemelerinin, olağanüstü nitelik gösteren mahkemeler olduğunu, dolayısıyla da bu mahkemelerin yargılamalarıyla doğal yargıç ilkesinin ihlal edildiğini ileri süren Tanör'e göre;

“Sıkıyönetim mahkemeleri:

a) kanunla değil, Milli Savunma Bakanlığı'nca,

b) olaydan önce değil, sıkıyönetimin ilanından ve olaylardan sonra sanıkların az çok belli olmasından sonra,

c) ve sadece ilerisi için değil, kurulmalarından önce işlenen suçlara da bakmak için hatta asıl bunun için kurulur³¹³.”

Sıkıyönetim mahkemelerinin, kuruluş ve yargılama usulleri sebebiyle doğal yargıç ilkesine aykırı merciler olduğunu ileri süren öğreti görüşleri; 3882 ve 1402 sayılı yasaların irdelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 3882 sayılı Yasanın mahkemelerin kuruluşuna yer veren 5. maddesinde, örfi idare mahkemelerinin Örfi

³¹¹ Kunter, Ceza Muhakemesi, s.146.

³¹² Donay, s. 74-75; Sıkıyönetim mahkemelerinin ne gibi davalara bakacakları (1402 sayılı) kanunda ve bu davalara konu olan suçlar işlenmezden önce belirtildiği cihetle, bu mahkemelerin Anayasanın 32. maddesinin yasakladığı olağanüstü yargı organları olduğu ileri sürülemez” Sahir Erman, **Askeri Ceza Hukuku**, Genişletilmiş 6. Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974, s.339.

³¹³ Tanör, İnsan Hakları, s.223.

İdare Komutanlığı refakatinde kurulacağı düzenlenmiştir³¹⁴. 1402 sayılı Yasa ise 1961 Anayasasına ilişkin açıklamalarımızda yer verdiğimiz üzere 11. madde düzenlemesiyle sıkıyönetim askeri mahkemesi kurma yetkisini, *Milli Savunma Bakanlığına* tanımıştır. Ayrıca Yasa, sıkıyönetim ilanına neden olanlarla birlikte 13. maddede yer alan diğer suçların “*sıkıyönetim ilanından en çok üç ay önce işlenmesi koşuluyla*” sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanabilmelerinin de önüne açmıştır. Öncelikle, 13. maddedeki “*sıkıyönetim ilanına neden olan olaylara ilişkin suçlar*” ifadesinden anlaşılması gerekenin ne olduğu bilinemeyeceğinden hukuk devleti ilkesini belirlilik unsurunun ihlal edildiğini söylemek mümkündür³¹⁵. Ancak 1402 sayılı Kanunun yol açtığı ihlaller, bununla sınırlı değildir. İlgili yasa hükümleri dikkate alındığında MSB tarafından kurulan ve kuruluş tarihlerinden önceki suçları da yargılama yetkisine sahip olan sıkıyönetim mahkemeleri, bu nitelikleriyle olağan yargı organlarından ayrıldığı gibi doğal yargıç ilkesinin gereklerinden de uzaklaşmaktadırlar.

Sıkıyönetim mahkemelerinin olağanüstü nitelik gösterdiğine işaret eden bir başka düzenleme de sivil kişilerin sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanabilmesinin önünü açan madde 15 hükmüdür. Anılan hükme göre;

“Sıkıyönetim ilan edilen yerlerde aşağıdaki suçları sıkıyönetim ilanına ve faaliyetlerine ilişkin olarak işleyenler ve bunların suçlarına iştirak edenler bu Kanunun 21 inci madde hükümleri saklı kalmak şartıyla, **sıfat, meslek ve memuriyetleri ne olursa olsun** Sıkıyönetim Komutanı nezdindeki askeri mahkemelerde yargılanırlar.”

Sıkıyönetim Kanununun 13. ve 15. maddelerine vurgu yaparak sıkıyönetim mahkemelerinin, doğal yargıç ilkesine bütünüyle aykırı olduğunu yineleyen *Tanör*’e göre;

“*Sıkıyönetimin ilanından önce yani olağan zamanlarda, sivillerin işlediği suçlarla ilgili doğal ya da yasal yargı yeri; istisnalar dışında adliye mahkemelerdir, olağan mahkemelerdir. Sıkıyönetim Kanununun, sıkıyönetimin ilanına sebep olan suçlar kategorisi koyarak bunları da sıkıyönetim askeri mahkemelerinin yargı alanına katması, olağan dönemde sivil kişilerin işledikleri suçlar bakımından doğal yargı yeri ya da kanunen tabi olunan mahkeme ilkelerine aykırıdır*”³¹⁶.

³¹⁴ 3888 sayılı Örfi İdare Kanununun tam metni için bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc021/kanuntbmmc021/kanuntbmmc02103832.pdf, (29.05.2022).

³¹⁵ Tanör, İnsan Hakları, s.227; benzer yöndeki bir başka görüş için bkz. “*Sıkıyönetim, yargı rejiminin temel özellikleri değerlendirildiğinde, yargılananlara bir hukuk devletinde olması gerektiği kadar hukuk güvenliğinin sağlandığını söylemek mümkün değildir.*” Akın, s.727.

³¹⁶ Tanör, İnsan Hakları, s.231.

Kanaatimizce sözü edilen düzenlemeler, sivil kişilerin tabi oldukları mahkemelerden koparılıp başka bir merci tarafından yargılanmalarına neden olabileceğinden kendisine yasayla yargılama yetkisi tanınan her organı (burada sıkıyönetim mahkemeleri) olağan yargı yeri kabul etmek mümkün değildir.

Açıklanan sebeplerle 1961 Anayasasının ilk halinde yer alan “tabii yargı yolu” başlıklı anayasal düzenlemeyi açıkça ihlal eden sıkıyönetim mahkemelerine, anayasal bir zemin oluşturmak amacıyla 1971 yılında, Anayasa değişikliğine gidilmiştir. Anayasa değişikliği sonucu, “kanuni yargı yolu” başlığı ile yeniden düzenlenen anayasa hükmü de esasen sıkıyönetim mahkemelerini varlığını meşru hale getirememiştir. Sıkıyönetim mahkemelerinin kanuni dayanağa sahip olsa dahi sıkıyönetimin ilanından önceki suçları da yargılayabilmeleri, yargılamaya konu suçlar bakımından açıklığın olmaması, sivilleri tabi oldukları mahkemelerin yargı yetkisinden ayırabiliyor olmaları sebebiyle doğal yargıç ilkesinin öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarını karşılamadığı sonucuna varmak mümkündür.

b. Devlet Güvenlik Mahkemeleri

Doğal yargıç ilkesine aykırılık tartışmalarına yol açan bir diğer yargı merci olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM), 1961 Anayasasının “mahkemelerin kuruluşunu” düzenleyen 136. maddesine, 15 Mart 1973 tarihinde altı yeni fıkra eklenmesi sonucu kurulmuştur³¹⁷. DGM’lerin görev alanını ve kuruluşunu düzenleyen ek fıkra 2’ye göre;

“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır³¹⁸.”

Anayasaya eklenen düzenlemelerin ardından 26.06.1973 kabul tarihli 1773 sayılı “Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun” 11.07.1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir³¹⁹. Yasa, 1. maddesinde, 1961

³¹⁷ Akın, s.727.

³¹⁸ 1961 Anayasası metni için bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>, (14.03.2022).

³¹⁹ 26.06.1973 Kabul Tarihli 1773 Sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun metni için bkz.

Anayasasının madde 136/ ek fıkra 2 düzenlemesinden hareketle; DGM’lerin kuruluş esasını düzenlerken 6. madde ile mahkemeye yapılacak atamaların, Bakanlar Kurulu tarafından gösterilecek adaylar arasından gerçekleştirileceği ifade edilmiştir³²⁰. 1773 sayılı Yasanın sözü edilen hükümleri, Anayasa Mahkemesi’nin 06.05.1975 tarihli kararıyla iptal edilmiş geriye kalan hükümlerin de uygulanma olanağının kalmaması üzerine Yasa iptal edilmiştir.³²¹ 1961 Anayasasının ardından 1982 Anayasasının 143. maddesi, DGM’lerin kuruluşuna yer vermiştir. İlgili hüküm gereği 16.06.1983 tarihinde 2845 sayılı “*Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir³²². Yürürlükte olduğu dönemde kuruluş ve yargılama usulleri oldukça fazla tartışılan DGM’ler, 2004 yılında 5170 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*” un 9. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır³²³.

2004 yılında görevlerine son verilen DGM’ler; hukuki, siyasi ve ideolojik tartışmalar başta olmak üzere birçok tartışmaya konu olmuştur³²⁴. Hukuki tartışmalarda, doğal yargıç ilkesi çerçevesinde DGM’lerin olağanüstü nitelik gösterip göstermediği hususu sıklıkla irdelenmişse de bu konuda görüş birliğine varılamamıştır³²⁵. Kunter’e göre DGM’ler olağanüstü mahkeme olmamakla birlikte özel mahkeme niteliğindedirler³²⁶. Yurtcan ise Anayasanın gerekçesinde, DGM’lerin kuruluş nedeninin “*uzmanlığı gerektiren bir yargılamaya duyulan ihtiyaç, çabuk ve*

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056/kanuntbmmc05601773.pdf, (30.5.2022).

³²⁰ **1773 sayılı Yasa Madde 6/1:** “Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, Cumhuriyet savcılığı ve Cumhuriyet savcı yardımcılığı atamalarında, **Bakanlar Kurulunca** her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca, Cumhuriyet Savcısı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca, askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise, özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır.”

³²¹ AYM, 06.05.1975 Tarihli E.1974/35, K.1975/126 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1975/126?EsasNo=1974%2F35&KararNo=1975%2F126>, (31.05.2022).

³²² 18.06.1983 Kabul Tarihli 2845 Sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18081.pdf>, (01.06.2022).

³²³ 07.05.2004 Kabul Tarihli, 5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun metni için bkz. <https://www.anayasa.gen.tr/5170sk.htm>, (01.06.2022).

³²⁴ O. Kadri Keskin, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Yapısı, Görevleri ve Yargılama Usulleri, **Kazancı Hukuk Yayınları**, Ankara, 1987, s.2.

³²⁵ Tuğrul Katoğlu, “Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları”, **AÜSBFD**, Cilt:49, Sayı:3, 1994, s.258.

³²⁶ “Adalet Bakanlığınca, askeri hâkimlerin de katılmasıyla kurulan ve bu nedenle adli mahkemelerden sayılan DGM’ler de özel mahkeme niteliğindedir.” Kunter, Ceza Muhakemesi, s.147.

isabetli karara ulaşmak” olarak belirtilmesi sebebiyle bu mahkemelerin; doğal yargıç ilkesine uygun, olağan mahkemeler olduğu kanaatindedir³²⁷. Keskin de diğer yazarlara benzer şekilde, DGM’lerin muayyen işleri görmek amacıyla ihtisaslaşmış mahkemeler olduğunu ileri sürmüştür. Yazara göre DGM hâkimleri, somut dava ve sanıklar gözetilmeden atanan doğal hâkimlerdir. Dava ve sanıklar için sonradan atanan hâkimler değildir³²⁸.

Doğal yargıç ilkesi çerçevesinde DGM’lerin kuruluşu, nitelikleri, yargılama usulleri ve üye seçimi meclis çatısı altında da tartışmalara konu olmuştur. DGM’lerin kuruluş tartışmalarının yaşandığı dönemde, bu mahkemelerin olağanüstü nitelikte olup olmayacakları farklı siyasi partilerce farklı gerekçelere dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. DGM’lerin ihtisas mahkemesi olarak kurulması gerektiğine dikkat çeken görüşe göre;

“Devlet Güvenlik Mahkemeleri birer ihtisas mahkemesi olarak kurulmalıdır. Keza yine Demokratik Partinin görüşü odur ki, Devlet Güvenlik Mahkemeleri özel mahkeme veya olağanüstü mahkeme hüviyetinde olmamalıdır. Yargı yetkisine sahip, içinde teminatlı hâkim sıfatını taşımayan şahısların bulunacağı bir merci, komisyon ve heyet olmamalıdır. Böyle heyetler, böyle merciler özel heyetlerdir, özel yetkiye sahip heyetlerdir veyahut olağanüstü heyetlerdir... Yeni kurulan bir mahkemenin kanunla hangi fiillere bakacağı belli edilirse, bu mahkeme kuruluşundan sonraki tarihte vuku bulmuş fiillere bakarsa, böyle bir mahkeme olağanüstü mahkeme olamaz. Hukuk literatüründeki ana prensip budur³²⁹.”

DGM’lerin ihtisas mahkemesi niteliğinde olacağı görüşüne karşı, olağanüstü mahkemelerin/mercilerin kurulmasını yasaklayan Anayasa madde 32 düzenlemesi gereği Anayasaya fıkra eklemek suretiyle istisnai nitelikte yargılama merci kurulamayacağı görüşü ileri sürülmüştür. Anılan görüş uyarınca;

³²⁷ “1970’li yıllarda uzun süre DGM’lerin tabii yargıç ilkesine aykırı olduğu tartışılmıştı. Bu eleştirilere karşı anayasanın gerekçesinde ‘anayasamız gözden geçirildiğinde, devletin şahsiyetine karşı suçlar, hâkim ilkeye göre belli bir eylem için o eylemin işlenmesinden sonra özel bir mahkeme kurulamaz. Bu nedenle sözü geçen suçlara bakmak üzere DGM’ler anayasamızca kabul edilmiştir. Atanmalarındaki özel hükümler, önceden saptanıp eylemden evvel mahkemeler vücuda getirilmiş olduğundan, belli olaylar için, işlendikten sonra kurulmuş bir mahkeme sayılmaları mümkün değildir.” Erdener Yurtcan, **CMUK Ceza Yargılaması Hukuku 1992 Değişiklikleri**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1993, s.31. “Devlet güvenlik mahkemeleri, kanaatimizce; olağanüstü yargı mercii olmayıp olağan bir mahkemedir, ihtisas mahkemesi niteliğindedir. Muayyen işleri görmek için ihtisaslaşmış bir mahkemedir.”, Keskin, s.29.

³²⁸ Mahkemelerin kuruluş tarzını tenkit ayrı, bunların olağanüstü yargı mercii olduğunu ileri sürmek ayrıdır ve bu bakımdan değerlendirme ona göre yapılmalıdır.” Keskin, s.29.

³²⁹ Demokrat Parti Grubu Adına Cevat Önder’in konuşması, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3 Cilt:38, Toplantı:4, 126. Birleşim, 13.06.1973, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c038/mm__03038126.pdf, (05.03.2022).

“Son Anayasa değişikliğinde Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması ile ilgili olarak 136’ncı maddeye getirilen hükümlerle 1961 Anayasasının 32’nci maddesinde yer alan hükümler, birbiriyle çelişki halindedir. 136’nci maddeyi burada kabul ederken 32’nci maddeyi kaldırmanız gerekirdi... Anayasamızın 32’nci maddesinde yer alan olağanüstü mahkeme ve olağanüstü merci kurmak yasağı kaldırılmadıkça, 136’nci maddeye fıkralar eklemek suretiyle olağanüstü merciler kurulamaz³³⁰.”

Bu görüş kapsamında DGM’lerin “mahkeme” sıfatı da irdelenmiş ve “olağanüstü merci” oldukları sonucuna varılmıştır:

“Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasıyla, 1961 Anayasasının demokratik hukuk devleti kurallarına karşı bir tutum içine girilmiş olunacaktır. Gerek 136’nci maddede yapılan değişiklik ve gerekse getirilen kanun tasarılarıyla temel hak ve özgürlüklerin özü zedelenmiştir. Hükümetin kurmayı öngördüğü Devlet Güvenlik Mahkemeleri, bir ihtisas mahkemeleri değil, olağanüstü mahkeme de değil, olağanüstü mercilerdir³³¹.”

DGM’lere, görev alanları belirlenirken kullanılan “devlet güvenliğini ilgilendirme” kavramının sınırlarının çizilmemesi sebebiyle eleştiriler de getirilmiştir³³². Hangi suçların “devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlar” olduğunu belirlemek kolay değildir. Bu kavramlar, olaydan olaya değişebileceğinden mutlak bir tanım ortaya koymak, unsurlarını tespit etmek oldukça güçtür³³³. DGM’lerin görev alanının belirsizliğine, yargı bağımsızlığı eleştirileri de eklenmiştir. 1961 Anayasasına göre mahkeme başkanlarının, üyelerinin, savcılarının ve savcı yardımcılarının; Bakanlar Kurulu tarafından gösterilen adaylar arasından atanıyor olması, yargı bağımsızlığını zedelemiştir³³⁴. DGM’lere Bakanlar Kurulu tarafından üye seçimini değerlendiren Tanilli’ye göre;

³³⁰ CHP Grubu Adına Hüdaî Oral’ın konuşmasından kesitler için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3 Cilt:38, Toplantı:4, Birleşim:126 13.06.1973, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c038/mm_03038126.pdf, (05.03.2022).

³³¹ Mecliste aynı zamanda, DGM’lerin olağanüstü nitelik gösterdiği ancak doğal yargıç ilkesini ihlal etmediği de ileri sürülmüştür. Bu görüşe karşı açıklama yapan CHP Grubu’na göre şu açıklamayı yapmıştır: *Devlet Güvenlik Mahkemeleri kanun tasarısı geçici 1’nci maddesiyle, bir kimseyi önceden işlediği suçtan dolayı sonradan kurulan olağanüstü merciler önüne getirmektedir. Bilinmelidir ki, böyle bir devlete hukuk devleti, böyle bir rejime demokrasi rejimi denemez. Tabîî hâkim kuralını ihlâl etmeyen olağanüstü mahkeme anlayışını arkadaşlar savunuyorlar. Tabîî hâkim kuralını ihlâl etmeyen olağanüstü mahkeme anlayışının hukuk mantığında, hukukun üstünlüğü kuralında yeri yoktur... Anayasanın 32’nci maddesinde yer alan, “hiç kimse kanunen tâbi olduğu mahkemeden” yani suç işlediği zaman tâbi olduğu mahkemeden başka, bir merci önüne çıkarılamaz” biçimindeki hukuk devletinin bu temel ilkesi mutlaka korunmalıdır. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3 Cilt:38, Toplantı:4, Birleşim:126.*

³³² Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, İÜ Yayınları, İstanbul, 1981, s.598.

³³³ Keskin, s.54.

³³⁴ Akın, s. 727.

“Böylece hâkim ve savcılarını hükümetçe atanmış, Anayasamızın da kabul ettiği, “doğal hâkim” ilkesine ters düşen ve baktığı davalar da “siyasi nitelik” taşıyan bu yargı makamlarının, aslında siyasal ve olağanüstü mahkemeler niteliğinde oldukları kuşkusuzdur”³³⁵.

Yargı bağımsızlığının ihlal edileceği endişeleri, DGM’lerin kuruluş aşamasında Mecliste gündeme getirilmiştir. DGM’lerin niteliğine ilişkin yer verilen siyasi parti görüşlerine ilaveten, DGM’lerin ne olağan ne de olağanüstü mahkeme olduğu; kendine has bir yapısı olan “sui generis” ve ihtisaslaşmış bir mahkeme olduğu, bu durumun da mahkemelerin bağımsızlığını zedelemeyeceği ileri sürülmüştür³³⁶.

1975’te DGM’lerin kuruluşuna ilişkin 1773 sayılı Yasanın, AYM tarafından iptal edilmesiyle DGM’lerin yeniden kurulmasına ilişkin Millet Meclisi Başkanlığına kanun teklifi verilmiştir. Bunun üzerine TBB ve barolar görüş bildirmişlerdir. İstanbul Barosu tarafından sunulan raporda; DGM’lerin olağanüstü nitelik taşıdığı, mahkemelerin bağımsızlığına ve hâkimlik teminatı ilkesine aykırı olduğu, ihtisas mahkemesi olmadığı ve savunma hakkını kısıtladıkları açıklanmıştır. Raporda ayrıca DGM’lerin yeniden kurulabilmesi için Meclise sunulan tekliflerin, “Türkiye’nin de katıldığı uluslararası dokümanlara, hukukun ve anayasanın temel ilkelerine” aykırı olduğu vurgusu yapılmıştır³³⁷. Raporda kanun teklifi ile yeniden kurulması talep edilen mahkemelerin, doğal yargı ilkesinin ihlaline neden olan olağanüstü yargı merci olduğuna da dikkat çekilmiştir. Raporda yer aldığı üzere;

“Tekliflere göre, DGM’lerin görevlerini gösteren maddenin, (B) fıkrasında belirtilen suçları işlediği iddia edilen kişilerden gerekli gördüklerini yargılayacak, gerekli görmediklerinin yargılanmasını ise genel mahkemelere

³³⁵ Tanilli, s. 596.

³³⁶ “Değerli arkadaşlarım; Devlet güvenlik mahkemesinde görev alacak hâkim ve savcılarının her boş yer için Bakanlar Kurulunca iki misli olarak gösterilecek adaylar arasından Yüksek Hâkimler Kurulunca seçilmesi usulünün Anayasamızın hiçbir temel ilkesine aykırı düşmeyeceği, hâkim teminatını, mahkemelerin bağımsızlığını zedelemeyeceği...” İsmail Hakkı Birler’in konuşması, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Cilt:33, Toplantı:4, 54. Birleşim, 09.02.1973, s. 350-351; https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c033/mm__03033054.pdf, (05.03.2022). DGM’lerin olağanüstü nitelik taşımadığına ilişkin Anayasa Komisyonu Başkanı Cevdet Akçalı’nın konuşması için bkz. “Devlet Güvenlik Mahkemeleri, normal şartlarda görev yapmak üzere kurulmuş mahkemelerdir. Ne siyasî mahkeme ve ne de olağanüstü mahkemeler değildir. Ve kuruluş gayesi de normal şartlar içinde Devlet güvenliğinin korunmasında müessir ceza tedbirleri uygulayarak olağanüstü yönetim tarzı olan örfi idare ilânına ihtiyaç duyulmaması için bu mahkeme kurulmaktadır. Bu mahkeme kurulmakla Anayasamızla yazılı örfi idareye ve askerî yargıya ait hükümler ortadan, kaldırılmıştır. Bu sebeple gerek hangi suçların Devlet Güvenlik Mahkemelerinde görüleceği gerekse hangi hallerde bu suçlara bakacağı hususu kuruluş kanununda gösterilecektir”, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 33, Toplantı: 4, Birleşim: 54, 09.02.1973, s.349; https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c033/mm__03033054.pdf, (05.03.2022).

³³⁷ Devlet Güvenlik Mahkemeleri Hakkında İstanbul Barosu Raporu, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt:50, Sayı:7-8, 1976, s. 21 vd. (İstanbul Barosu Raporu)

*bırakacaktır. Nitekim iptal edilen kanunun uygulanması sırasında bu husus gözlenmiş ve DGM'nin sanıklar arasında ayrım yaptığı görülmüştür. Bu şekilde DGM'ye yargılayacağı sanığı seçme yetkisi tanınmış olacaktır. İşte bu yetkidir ki DGM'yi olağanüstü yargı mercii olarak tanımlamamızı zorunlu kılmaktadır*³³⁸.”

Rapora göre DGM'leri ihtisas mahkemesi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü ihtisas mahkemeleri, Anayasanın “*mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir*” hükmü doğrultusunda, Anayasaya hüküm konmaksızın da kurulabilecekken DGM'lerin kuruluşuna ilişkin Anayasanın 136. maddesine ek fıkralar eklenmesi yoluna gidilmiştir³³⁹.

1982 Anayasası döneminde, 2845 sayılı Yasa ile yargılama faaliyetlerine yeniden başlayan DGM'lerin niteliği ve yargılamalarına ilişkin tartışmalar yalnızca öğreti ve Meclis gündemi ile sınırlı kalmamış, ulusal ve uluslararası yargı organları önüne giden uyuşmazlıklarda da nitelik tartışmaları sürdürülmüştür. AIHM tarafından karara bağlanan *İncal & Türkiye* dosyasında, DGM yargıçlarının niteliği dikkate alınarak sivil bir bireye karşı açılan ceza davasında asker bir yargıcın yer almasının istisnai bir durum olduğu dolayısıyla da başvurucunun DGM'lerin bağımsızlığına ilişkin endişelerinin, nesnel olarak haklı görülebileceği ifade edilmiştir³⁴⁰. Divan, benzer yaklaşımla bir mahkemenin sözleşmenin 6/1 maddesinin amaçları bakımından “bağımsız” kabul edilip edilemeyeceğini belirlemek için diğer unsurların yanında üyelerinin atanma şeklinin ve görev sürelerinin dikkate alınması gerektiğini yinelemiştir. Sonuç olarak bağımsızlık bakımından görünüşlerin dahi önemli olduğundan hareketle, başvurucunun bağımsızlık ve tarafsızlık şüphelerinin meşru sebebe dayandığına dolayısıyla da Sözleşme'nin ihlal edildiğine karar verilmiştir³⁴¹.

AIHM tarafından, adil yargılanma hakkının “*bağımsız ve tarafsız mahkemece yargılanma*” unsurunun ihlali olarak değerlendirilen DGM'leri, doğal yargıç ilkesi

³³⁸ İstanbul Barosu Raporu, s.21.

³³⁹ “DGM'lerin olağanüstü mercii değil, ihtisas mahkemeleri, olduğu iddia edilmektedir. Oysa gerçek durum böyle olsaydı DGM'nin kurulmasını sağlamak için önce Anayasanın 136. maddesine 1699 sayılı yasa ile fıkralar eklenmesine gerek duyulmaz; doğrudan doğruya Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun kabul edilmekle yetinilirdi. İhtisas mahkemeleri, anayasaya hüküm konmadan, özel bir kanunla kurulabilir... DGM'ler T.C. Anayasasının benimsediği, **tabii hâkim, bağımsız mahkeme ve hâkimlik güvencesi ilkeleriyle bağdaşabilir nitelikte bir ihtisas mahkemesi olsaydı** anayasaya bu konuda hükümler konmadan sadece özel bir yasa çıkarılmakla yetinilecekti.” İstanbul Barosu Raporu, s.29.

³⁴⁰ AIHM, 09.06.1998 Tarihli, 22678/93 Başvuru Numaralı *İncal & Türkiye* Kararı, para. 64, [³⁴¹ *İncal & Türkiye*, para. 65-73.](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2222678/93%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58197%22]}, (16.03.2022).</p></div><div data-bbox=)

çerçevesinde irdelerken ilkenin alt unsurlarına ayrı ayrı değinmek gerekir. Şöyle ki hem 1773 sayılı “Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun” hem de 2845 sayılı “Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun” gereği DGM’ler doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” unsurunu karşılamaktadırlar. 11.07.1973 tarihinde yürürlüğe giren 1773 sayılı Yasa geçici 1. maddesinde “Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren işlenen ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görevine giren suçlar hakkında, bu kanun hükümleri uygulanır.” ifadelerine yer vermiştir. 2845 sayılı Yasa ise 41. madde düzenlemesinde göreve ilişkin hükümlerinin 1 Mayıs 1984, atamaya ilişkin hükümlerinin 1 Mart 1984 diğer hükümlerinin yayım tarihi itibarıyla yürürlüğe gireceğini düzenlemiştir. Kurulmalarının ardından gerçekleşen olaylar/ işlenen suçlar bakımından yargılama yetkisine sahip olan DGM’ler, doğal yargıç ilkesinin “öncedenlik” unsurunu da karşılamaktadırlar³⁴².

Doğal yargıç ilkesini karakterize eden unsurlar düşünüldüğünde mahkemelerin kanuni dayanağa sahip olması, yargılamaya konu olaylar gerçekleşmeden ve yargılanacak kişiler belli olmadan kurulması ilkeye uygun yargı yerleri açısından gereklidir ancak yeterli değildir. Kurulan ya da görevlendirilen yargı mercilerinin, olağanüstü nitelik taşıyıp taşımadığı da incelenmelidir. DGM’lerin görev alanı, üyelerinin atanma usulü, Anayasaya eklenen hükümler neticesinde kurulmaları sebebiyle DGM yargılamalarının olağan bir yargılama faaliyetinden uzaklaştığı söylenebilir³⁴³. Ayrıca devlet güvenliğini ilgilendiren suçların neler olduğu konusunda yeterli açıklığın olmaması, mahkemelerin yargılama yetkisine sahip olmadığı kişi ve olayların da yargılamalara konu edilebileceği şüphesine yol açabilecektir.

c. Askeri Mahkemeler

Askeri yargının ve askeri mahkemelerin varoluş gerekçesi, hukuk tarihimizin tartışmalı bir diğer alanıdır. Askeri yargı kolunun varlığı çok daha eskiye dayanıyor olsa da doğal yargıç ilkesi çerçevesinde, Cumhuriyet sonrası dönemi özellikle incelemek gerekir. Bu dönemin askeri yargı alanına ilişkin ilk gelişmesi, 22 Mayıs

³⁴² M. Şimşek, s.116.

³⁴³ DGM’lerin, yapısı ve yargılama usulleri sebebiyle olağanüstü nitelik taşıdığına ilişkin görüş ve açıklamalar için bkz. M. Şimşek, s.117.

1930 tarihinde kabul edilen 1632 sayılı “*Askeri Ceza Kanunu*” ve 1631 sayılı “*Askeri Muhakeme Usulü Kanunu*” olmuştur³⁴⁴. Akabinde 1961 Anayasası, madde 138 düzenlemesinde “*askeri yargının, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri*” tarafından yürütüleceğine; madde 141 düzenlemesinde ise askeri mahkemelerin karar ve hükümlerinin son inceleme yeri olarak Askeri Yargıtay’a yer vermiştir³⁴⁵. Böylelikle askeri yargı kolu ve Askeri Yargıtay, anayasal bir kurum haline gelmiştir³⁴⁶. Sonrasında 25.10.1963 tarihinde, 353 sayılı “*Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu*” ile 1631 sayılı Yasa yürürlükte kaldırılmıştır³⁴⁷.

Askeri yargının 1961 Anayasasına kıyasen daha kapsamlı düzenlendiği 1982 Anayasasında, askeri yargı kolu (madde 145), Askeri Danıştay (madde 156), Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (madde 157) düzenlenmiştir. Nihayetinde kuruluş gerekçesi ve yargılama usulleri sebebiyle uzun süre tartışılan askeri yargı teşkilatına, 21.01.2017 tarih 6771 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” un 17/e bendi ile son verilmiştir³⁴⁸. 24.06.2021 kabul tarihli 7329 sayılı “*Askeri Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” madde 18 düzenlemesiyle 353 sayılı Yasa yürürlükten kaldırılmıştır³⁴⁹.

1982 Anayasanın askeri yargıya yer veren mülga hükümleri ve yürürlüğüne son verilen 353 sayılı Yasa, askeri yargı sahasının gerekliliği ve askeri mahkemelerin doğal yargıç ilkesine uygunluğu tartışmalarının odağında yer almıştır. Bu sebeple askeri mahkemelerin doğal yargıç ilkesine uygunluğunu değerlendirmeden önce, mahkemelerin görev alanını ve kuruluş usullerini açıklamak gerekir. 1982 Anayasasının mülga madde 145 düzenlemesine göre;

³⁴⁴ Niyazi İpeksümeroğlu, “Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış”, *AÜHFD*, Cilt:8, Sayı:1-2, 1951, s.470.

³⁴⁵ **Madde 138/1:** Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri olan suçları ile bunların asker kişileri aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler. **Madde 141/1:** Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, asker kişilerin kanunla gösterilen belli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Gözübüyük, *Türk Anayasaları*, s. 157 ve s. 160.

³⁴⁶ Kardaş, *Demokratikleşme*, s.31.

³⁴⁷ 25.10.1963 Kabul Tarihli 353 Sayılı Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=353&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (02.06.2022).

³⁴⁸ 21.01.2017 Kabul Tarihli 6771 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>. (02.06.2022).

³⁴⁹ 24.06.2021 Kabul Tarihli 7329 Sayılı Askeri Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210630-1.htm>, (02.06.2022).

“Anayasa Madde 145/1-2 (mülga): Askerî yargı, askerî mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler; asker kişiler tarafından işlenen askerî suçlar ile bunların asker kişiler aleyhine veya askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidir. Devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlara ait davalar her halde adliye mahkemelerinde görülür.

Savaş hali haricinde, asker olmayan kişiler askerî mahkemelerde yargılanamaz.”

İlgili düzenlemeden de anlaşıldığı üzere askeri mahkemelerin görev alanı, yalnızca asker kişilerin askeri suçları ile sınırlı değildir. Bu mahkemeler, askeri suç niteliğinde olmasa dahi bir asker kişinin diğer asker kişiye karşı işlediği suçlar bakımından da görevliydi³⁵⁰. Bu durum, askeri mahkemelerin görev alanlarında belirsizliğe yol açtığından eleştirilere ve tartışmalara konu olmuştur. Askeri yargı sahasına ilişkin bir diğer tartışma konusu ise askeri mahkemelerin kuruluş usulüdür. Şöyle ki;

“353 sayılı Askerî Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu Madde 1: Türk Milleti adına yargı yetkisini kullanacak askeri mahkemeler, askeri birliklerin teşkilat yapıları ve bulundukları yerlerin coğrafi durumu ile mahkemelerin iş yoğunluğu göz önünde tutulmak suretiyle, Kuvvet Komutanlıklarının görüşü alınarak **Milli Savunma Bakanlığınca kurulur ve aynı yolla kaldırılır.”**

Madde 9: “Askeri mahkemeler kanunlarda aksi yazılı olmadıkça asker kişilerin askerî olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler³⁵¹.”

Söz konusu düzenlemeler öncelikle “askeri yargının varlık nedeni” sorusunun/sorununun irdelenmesini gerektirir. Genel itibarıyla askeri yargı kolunun gerekli olduğu görüşünün temelinde, “hızlı ve adil bir şekilde karar verilerek, birlik içerisinde yaşanan olumsuz olaylar nedeniyle bozulan disiplinin yeniden tesis edilmesi” düşüncesi yer alır³⁵². Askeri yargı kolunun yargı teşkilatı içinde yer alması

³⁵⁰ İsmail Volkan Şahin, “Askeri Ceza Mahkemelerinin Kapatılması Sonrası Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:4, 2019, s.265.

³⁵¹ 353 sayılı yasanın tamamı için bkz. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11541_1.pdf, (06.03.2022).

³⁵² Yüksel Metin ve Erhan Alp, “Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Askeri Mahkemeler Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **SDÜHFD**, Cilt:2 Sayı:2, 2012, s.106; Askeri yargının gerekliliğine ilişkin değerlendirme için bkz. “Askeri yargının gerekliliği konusunda tartışmalar, yerini askeri yargının görev alanının genişliği ve askeri mahkemelerin yargı bağımsızlığı ilkesine uygun işlemesine bırakmıştır. Askeri mahkemelerin de diğer mahkemeler gibi bağımsız yargı ilkesine uygun olarak işlevlerini yerine getirdikleri sürece ve askeri yargının görev alanı konuluş amacına uygun olarak sadece asker kişileri kapsayacak şekilde düzenlemesi halinde, askeri yargıya karşı olmak gereksizdir.” Özgür Çörez, **Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Askeri Yargı (Ceza) Sistemi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s.8.

gerektiğini ifade eden bu görüşün karşısında, askeri mahkemelerin görev alanlarının belirsizliğine ve yargılamaya konu suç tipleri bakımından açıklığın bulunmadığına dayalı eleştiriler yer almıştır³⁵³. Bazı şartlar ve suçlar söz konusu olduğunda sivillerin de askeri mahkemeler tarafından yargılanabilmesi, askeri mahkemelerin yargı yetkisinin genişliği sebebiyle eleştirilmesine yol açmıştır. 1961 Anayasası, 138/2 hükmünün ilk halinde, “*askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlardan dolayı yargırlarlar*” ifadeleri yer almıştır. 1971 Anayasa değişikliği sonrasında, hükmün kapsamı genişletilmiştir. Sivil kişilerin, özel kanunda gösterilen askeri suçların yanında “*kanunda gösterilen görevleri ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde, askerlere karşı işledikleri suçlar*” bakımından da askeri mahkemelerce yargılanabilmelerinin önü açılmıştır³⁵⁴.

Askeri mahkemelerin görev alanlarını ve yargılama yetkilerini değerlendiren Kardaş, aşağıda yer verilen sorulara doğal yargıç ilkesi çerçevesinde yanıt aramıştır:

“Askeri mahkemelerin kuruluş amaç ve gerekleri askeri disiplin olduğuna göre neden asker kişiler askeri disiplinle ilgili olmayan suçları nedeniyle doğal yargı yerinden koparılarak askeri yargılamaya bağlı kılınmışlardır? Ve çok daha önemlisi sivil kişiler neden doğal yargıçlarından ayrılarak bazı suçları nedeniyle askeri mahkemelerde yargılanır duruma getirilmişlerdir?”

Yazara göre adil yargılanma hakkı ve bu hak ile bağlantılı olarak doğal yargıç ilkesi, ancak mahkemelerin görev alanlarının kesin olarak belirlenmesiyle var olabilecektir³⁵⁵. Askeri yargının açıklanan görev ve yetkileri, adil yargılanma hakkının parçası olan doğal yargıç ilkesinin de aralarında olduğu evrensel hukuk ilkelerine, hukukun üstünlüğü ve yargı birliği anlayışlarına uygun düşmemektedir³⁵⁶. Şöyle ki askeri suç kavramının, Askeri Ceza Kanununda tanımlanmaması sebebiyle yoruma açık ve sınırlarının belirsiz oluşu, asker kişilerin diğer asker kişilere karşı işledikleri suçlara (askeri suç olup olmadığına bakılmaksızın) askeri mahkemelerce bakılması, söz konusu kişilerin tabi oldukları mahkemelerin yargı yetkisinden koparılmasına yol

³⁵³ Kardaş, Demokratikleşme, s.33

³⁵⁴ Anayasa madde 138 düzenlemesinin 1961 Anayasasındaki ilk ve sonraki hali için bkz. Gözübüyük, Türk Anayasaları, s. 157.

³⁵⁵ Kardaş, Demokratikleşme, s. 33; “... Askeri mahkemelerin bağımsız olmadığı ve sivilleri yargılamasının tabii hâkim ilkesine aykırı olduğu ileri sürülmüştür.” Fahrettin Demirağ, “Anayasal Bir Kurum Olarak Askeri Yargı ve Anayasa Önerileri”, **TBB Dergisi**, Sayı:75, 2008, s.211.

³⁵⁶ Fazıl H. Erdem ve Vahap Coşun, “Askeri Yargı ve Askeri Vesayet”, **Dicle Üniversitesi HFD**, Cilt:14, Sayı:20-21, 2009, s.87-88.

açacağından doğal yargıç ilkesi ihlal edilmiş olacaktır³⁵⁷. Ayrıca askeri mahkeme yargıçlarının, “*idare tarafından atanmaları, katı bir hiyerarşik yapı içinde bulunmaları, idarece denetlenmeleri, meslekteki yükselmelerinde idari sicilin etkili olması*” yargıçların tarafsızlığının ve bağımsızlığının zedelendiği şüphelerini ortaya çıkarmaktadır³⁵⁸. Bu durum da adeta adil yargılanma hakkı ihlallerine kapı aralamaktadır.

Doğal yargıç ilkesi kapsamında askeri mahkemelere getirilen eleştirilerin temelinde, 353 sayılı Yasa gereği bu mahkemelerin *Genelkurmay Başkanlığı* nezdinde *Milli Savunma Bakanlığı*’na kurulmaları/kaldırılabilmesi hususu yer almıştır³⁵⁹. *Okşar*’a göre askeri mahkemelerin kuruluşunda, idarenin iki organı olan Genel Kurmay Başkanlığının ve Milli Savunma Bakanlığının yetkili olması adil yargılanma hakkının “*bağımsız ve tarafsız mahkeme*” unsurunu tartışılır hale getirir³⁶⁰. Askeri mahkemelerin, MSB tarafından kurulmaları ve gerekli görüldüğünde yine MSB tarafından kaldırılabilmesi doğal yargıç ilkesinin gerekleriyle örtüşmemektedir. *Akkuş*’un ifadesiyle “*herhangi bir yargılama esnasında, idarenin bir organı olan MSB tarafından o mahkemenin kapatılması halinde, davanın görüleceği mahkeme oldukça kolay bir şekilde değiştirilebilecektir*”³⁶¹. Doğal yargıç ilkesinin, kişilerin tabi oldukları yargıçlardan uzaklaştırılmalarının önüne geçen niteliği gözetildiğinde, askeri mahkemelerin idari bir organca kurulması/ kaldırılabilmesi; ya da MSB tarafından

³⁵⁷ Ümit Kardaş, “Yargı Reformu Çerçevesinde Askeri Yargıya İlişkin Sorunlar”, **Yargısal Düşüm: Türkiye’de Anayasal Reforma İlişkin Değerlendirme ve Öneriler**, (Ed. Serap Yazıcı), TESEV Raporu, İstanbul, 2010, ss. 23-34.

³⁵⁸ Kardaş, *Demokratikleşme*, s.35; benzer bir yaklaşım için bkz. “Askeri ceza mahkemelerinde görev yapan hâkim üyelerin asker olan üstlerinden tamamen bağımsız olmamaları, atanma koşulları terfi ve görevde yükselmeleri bakımından askeri üstlerinin vereceği sicillere bağlı olmaları ve adli yargıda görev yapan hâkim ve savcılarının sahip olmadığı hâkimlik teminatından yoksun olmaları, bu kişilerin bağımsızlığına ve tarafsızlığına ciddi şüpheler düşürmektedir.” Ahmet Bozdağ, “Türkiye’de Askeri Ceza Yargısının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı Sorunu”, **CHD**, Cilt:5, Sayı:13, 2010, s. 89.

³⁵⁹ **353 Sayılı Yasa Madde 1:** “Türk Milleti adına yargı yetkisini kullanacak askeri mahkemeler; tümen, kolordu, ordu (Deniz ve Hava da eşiti) ve Kuvvet Komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı nezdinde **Milli Savunma Bakanlığınca** kurulur.

Kuvvet Komutanlıklarının yapacakları teklif veya Genelkurmay Başkanlığının doğrudan doğruya göstereceği lüzum üzerine, diğer kıta komutanlıkları veya askeri kurum amirlikleri nezdinde de Millî Savunma Bakanlığınca askeri mahkeme kurulabilir ve aynı yolla kaldırılabilir.”

³⁶⁰ Okşar, s.87.

³⁶¹ Mehmet Erkan Akkuş, **Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Askeri Ceza Yargısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s.115.

askeri mahkemenin kaldırılması sonucu başlamış olan yargılamanın başka bir mahkemede devam edebilecek olması ilkenin ihlali sonucunu doğuracaktır³⁶².

Askeri mahkemelerin kuruluş ve yargılama usullerine getirilen eleştiriler ve mahkemelerin doğal yargıç ilkesine aykırı olduğu görüşleri, çoğunluğu oluştursa da söz konusu mahkemelerin doğal yargıç ilkesine uygun oldukları da ifade edilmiştir. *Ferhanoğlu*'na göre;

“Askeri mahkemeler önceden kanunla kurulmuş, hâkimleri önceden atanmış, görev alanı önceden belirlenmiş mahkemeler olduklarına göre tabii hâkim ilkesi ile çelişir yönleri bulunduğunu söylemek mümkün değildir”³⁶³.

Askeri mahkemelerin doğal yargıç ilkesinin gereklerine uygun olduğuna ilişkin bir başka görüşe göre, *“ticaret mahkemeleri, bir tacir için istisnai bir mahkeme teşkil etmediği gibi askeri mahkemelerde bir asker için istisnai nitelik teşkil etmez”³⁶⁴.*

Askeri mahkemelerin doğal yargıç ilkesine uygunluğu değerlendirilirken ikili bir ayrıma gidilmesi gerektiğini ileri süren *Çıngı*'ya göre; *“asker kişilerin disiplin suçlarında askeri yarıya tabi olmaları doğal yargıç ilkesine uygundur”* ancak *“disiplin suçları dışındaki suçlarda asker kişilerin, askeri yargıya tabi olmalarını açıklamak güçleşmektedir”³⁶⁵.*

Kanaatimizce, anayasal ve yasal dayanağa sahip olan; belli olay ve kişileri yargılamak üzere sonradan kurulmayan askeri mahkemeler, doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” ve “öncedenlik” unsurlarını karşılamaktadırlar. Ancak askeri mahkemelerin, idari bir organ tarafından kurulmaları ve gerektiğinde kaldırılabilmesi sebebiyle kişileri tabi oldukları mahkemelerden uzaklaştırabilmeleri ihtimali, yargılama alanlarının belirsizliği ve yargılama yetkilerinin genişliği bu mahkemeler özelinde, “olağan yargı yeri” kavramını tartışılır hale getirmiştir.

Askeri mahkemeler, kuruluşları ve yargılamaları sebebiyle farklı tarihlerde, adil yargılanma hakkının ihlali iddialarıyla AİHM yargılamalarına da konu olmuşlardır. İlgili başvurularda AİHM, iç hukuk yargılamasına konu kişilerin statülerini gözeterek değerlendirme yapmıştır. Örneğin AİHM *Önen & Türkiye* kararında, asker olan başvurucunun askeri mahkemece yargılanmasının adil

³⁶² Okşar, s.87.

³⁶³ Ferhat Ferhanoğlu, “Türk Askeri Yargı Sistemi (Ceza Yargısı)”, **Prof. Dr. Faruk Erem Armağanı**, TBB Yayını, Ankara, 1999, s. 295.

³⁶⁴ Vasfi Raşid Seviğ, “Askeri Adalet”, **AÜHFD**, Cilt:9, Sayı:12, 1952, s.238.

³⁶⁵ Mehmet Çıngı, **Doğal Yargıç İlkesi Işığında Askeri Mahkemelerin Görev Alanı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 1998, s. 98.

yargılanma hakkının bağımsızlık ve tarafsızlık unsurlarını ihlal etmeyeceğine karar vermiştir³⁶⁶. İçen & Türkiye başvurusunda ise TSK bünyesinde sivil memur olarak çalışan başvuru, “sivil statüsüne rağmen askeri mahkemece yargılanmasının ve mahkûm edilmesinin” AİHS madde 6/1 hükmünü ihlal ettiğini ileri sürmüştür³⁶⁷. İhlal iddialarını değerlendiren AİHM, sivillerin askeri mahkemelerce yargılanmasını haklı kılacak “özel nitelikli mücbir bir sebep” olmadığı sonucuna varmıştır. Mahkeme, ulusal mevzuatta öngörülmüş olsa da askeri mahkemelerin sivilleri yargılayabilmesinin AİHS madde 6/1 düzenlemesine aykırı olduğu kanaatinde dir³⁶⁸.

AIHM, iç hukuktaki bu gelişmenin ardından “*ordu hizmetinde çalışan, askeri disipline sahip olan ve diğer iki üyenin sahip olduğu anayasal güvencelerden faydalanamayan*” subay üyenin AIHS madde 6/1 uyarınca bağımsız ve tarafsız görülemeyeceğine karar vermiştir³⁷¹.

d. Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri

2004 yılında DGM’lerin varlığına son verilmesi üzerine, bu mahkemelerin görev ve yetki alanına giren konularda yargılama faaliyeti yerine getirmek üzere 5190 sayılı “*Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun*” ile özel görevli ağır ceza mahkemeleri kurulmuştur³⁷². 5190 sayılı Yasadan anlaşıldığı üzere DGM’lerin görev alanına giren suçlarda yargılama yetkisi, genel mahkemelere bırakılmamış o dönem yürürlükte olan CMUK’a “*bazı suçlara ilişkin muhakeme usulü*” başlığı ile hüküm eklenerek ceza hukuku sahasına yeni bir muhakeme usulü getirilmiştir³⁷³. Özel görevli ağır ceza mahkemeleri, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda ise madde 250 ve devamında düzenlenmiştir. CMK madde 250 ile sayılan suçların yargılamasının “*Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca yargı çevresi birden çok ili kapsayacak şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek ağır ceza mahkemelerinde*” yapılacağı hüküm altına alınmıştır.

CMK madde 250 uyarınca özel görevli ağır ceza mahkemeleri, “*devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine, milli savunmaya, devlet sırlarına karşı işlenen suçlar*”, “*Terörle Mücadele Kanunu*” kapsamındaki suçlar ile örgüt faaliyeti kapsamında işlenen bazı suçları yargılamak üzere kurulmuşlardır³⁷⁴. Burada dikkat edilmesi gereken nokta yargılamaya konu suçların, 5190 sayılı Yasa ile

³⁷¹ Gürkan & Türkiye, para. 19.

³⁷² 16.06.2004 Kabul Tarihli 5190 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5190.pdf>. (04.06.2022).

³⁷³ Fehmi Öztürk, **Özel Ağır Ceza Mahkemeleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010, s.24-25.

³⁷⁴ Muhammed Emre Tulay, “Türk Hukuk Siteminde Özel yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri”, **SDÜHFD**, Cilt: 2, Sayı:1, s.155-156.

kaldırılan DGM'lerin görev alanına giren suçlarla neredeyse aynı olmasıdır³⁷⁵. Bu benzerliğin tespiti, doğal yargıç ilkesine ilişkin değerlendirmeler açısından oldukça önemlidir. Çünkü özel görevli ağır ceza mahkemeleri, ekseriyetle DGM'lerin devamı olduğu ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği tartışmalarına konu olmuştur³⁷⁶. Özel görevli ağır ceza mahkemelerinin olağan mahkemeler olmadığını, adil yargılanma hakkını büyük ölçüde ihlal ettiğini dolayısıyla da kaldırılması gerektiğini ifade eden Katoğlu'na göre;

“Gerek kimi özel usul kurallarındaki koşutluklar, uygulamada yaşananlar dolayısıyla özel yetkili ağır ceza mahkemelerinin DGM'nin devamı olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, özel yetkili mahkemelerin kaldırılmasının temel hak ve özgürlükler bakımından olumlu etkiler doğuracağı beklenebilir”³⁷⁷.

İzmir Barosu tarafından hazırlanan 2011 tarihli Rapor'da ise özel görevli ağır ceza mahkemelerinin hem DGM'lerin devamı olduğuna hem de öncedenlik unsurunu sağlamamaları sebebiyle, doğal yargıç ilkesini ihlal ettiğine vurgu yapılmıştır. İlgili rapora göre;

³⁷⁵ Faruk Turhan, Meliha Akgül Altıkat, Abdürrahim Altıkat, Tarık Söylemiş, “6352 Sayılı Kanunla Kurulan Özel Yetkili Bölge Ağır Ceza Mahkemelerinin Yapısı, Yetkileri ve Uygulanacak Olan Soruşturma Ve Kovuşturma Usulleri”, **SDÜHFD**, Cilt:2, Sayı:1, 2012, s.7

³⁷⁶ Özel görevli ağır ceza mahkemelerin, DGM'lerin devamı olup olmadığı; kuruluş ve yargılamalarının adil yargılanma hakkının ihlaline neden olup olmadığına ilişkin bazı açıklamalar için bkz. “Tabii çağdaş bir ceza yargılaması yasası varsa orada uygarlık var demektir. Yani kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, özel eşyanın gizliliği, masumiyet ilkesi dosyaya erişim hakkı, silahların eşitliği gibi temel ilkelere uygun kurallarımız varsa ve o kurallar uygulanıyorsa, orada adil yargılanma hakkı var demektir... Bir kere özel yetkili mahkemeleri, yine bir önceki oturuma sunulurken söylendi, Adalet Bakanlığı'nın teklifi üzerine kurulur, 251/1. Referandum öncesi durumla, referandum sonra oluşturulan HSYK dikkate alınır, özel yetkili mahkemelerin savcı ve yargıçları siyasal iktidarın belirleyeceği kişilerden oluşacaktır, başka yolu yoktur...” Turgut Kazan, “Özel Yetkili Mahkemeler ve Adil Yargılanma Hakkı”, **TBB Özel Yetkili Mahkemeler Paneli**, Ankara, 2010, s.98-99; “DGM'ler ismen kaldırılarak özel yetkili ağır ceza mahkemeleri olarak değiştirildi. İsmen değiştirildi çünkü DGM'de görülen davalar, aynı heyetle görülmeye devam etti.” Gülizar Tuncer, “Bugünden ‘Özel’ ”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Temmuz 2010, s.19; “Acaba yargı sistemi içerisinde sadece ve sadece belirli suçlara bakmakla görevli mahkemelerin kurulması uygun mudur? CMK 250-252 maddeleri olağan ve demokratik sistem içerisinde olağan dışı ve hukuku zorlayıcı kuralları ile yargı birliği ve bütünlüğünü bozmakta mıdır? Yaşanan somut olaylar ve sorunlar bizi bu sorularla karşı karşıya bırakmaktadır... Son iki yılda, çok önemli nitelikteki suçlar karşısında özel görevli ağır ceza mahkemelerinin işlemleri soruşturma ve kovuşturma biçimleri tıpkı DGM döneminde olduğu gibi tartışmalara ve eleştirilere neden olmaktadır. Yaşanan görev ve yetki anlaşmazlıkları, dava dosyaları hakkında verilen gizlilik kararları CMK 251 ve 252. Maddelere sık sık yerindelik kuralının zırhına bürünülerek tam olarak uyulmaması tartışmaları ve açık söyleyeyim tepkileri yoğunlaştırmaktadır.”, Köksal Bayraktar, “Kamuoyunda Tartışılan Konu Özel Ağır Ceza Mahkemeleri”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Mayıs 2010, s.7.

³⁷⁷ “Bununla birlikte, tek sorun bu mahkemelerin kaldırılması değildir. Bu mahkemeler için öngörülen özel usul hükümleri ile bu mahkemeler ve bu mahkemelerin nezdinde faaliyet gösteren savcılarının da uymakla yükümlü oldukları genel muhakeme normlarına aykırı uygulamalar sorunun temel bir başka boyutunu oluşturmaktadır.” Tuğrul Katoğlu, “Özel Yetkili Mahkemelerde Özel Usuller”, **TBB Özel Yetkili Mahkemeler Paneli**, Ankara, 2010, s.51

“Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin ardılı oldukları, yalnız bu mahkemelere eleştiri getirenler tarafından ifade olunmamaktadır. Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemelerini düzenleyen 5271 Sayılı CMK'nin Resmi Gazetede yayımlandığı tarih olan 17.12.2004 tarihinden önce işlendiği iddia olunan suçları yargılamasının kanuni hâkim güvencesine aykırı olduğu yolundaki bir itirazı İstanbul 10. Ağır Ceza Mahkemesi 'atılı suç tarihinde DGM'ler mevcut idi. Biz DGM'lerin devamımız' şeklinde karara bağlamıştır³⁷⁸.”

Özel görevli ağır ceza mahkemelerinin yargılama alanlarının DGM'ler ile neredeyse aynı olması, DGM'lerin varlığına son veren 5190 sayılı Yasanın aynı zamanda özel görevli ağır ceza mahkemelerini kurması; bu mahkemelerin DGM'lerin yerine kurulduğu, DGM'lerin devamı olduğu görüşlerini desteklemektedir. Özel görevli ağır ceza mahkemelerinin, DGM'lerin devamı olduğu kabul edildiği takdirde; yukarıda da değinilen olağanüstü mahkeme kurma yasağı ve doğal yargıç ilkesine aykırılık tartışmaları yeniden karşımıza çıkacaktır.

DGM'lere benzer şekilde, özel görevli ağır ceza mahkemelerinin niteliği konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bir görüşe göre; DGM'lerden farklı olarak HSYK (günümüzde HSK) tarafından atanan sivil hâkim ve savcılardan oluşan özel görevli ağır ceza mahkemeleri, kanunla kurulmaları ve kuruluşlarından sonra işlenen suçları yargılamaları sebebiyle doğal yargıç ilkesinin kanunilik ve öncedenlik unsurlarını karşılamaktadır³⁷⁹. Bununla birlikte, doğal yargıç ilkesinin, kanunilik ve öncedenlik unsurlarına indirgenemeyeceğine dikkat çeken İzmir Barosu Raporunda mahkemelerin niteliğine ilişkin aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

“Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri, tıpkı öncülü DGM'ler gibi, kanunî hâkim güvencesini ihlâl etmektedirler. Bu güvence, şekilsel olarak mahkemenin “kanunla” ve “suç tarihinden evvel” kurulması koşullarını yeterli saymamaktadır. Kavramın özü; sanığın ceza yargılaması usul hukukunda bir hak süjesi olması ve sanık haklarının korunması esasına dayanır ki;
-Kişilerin hangi mahkeme önünde yargılanacaklarının kesin olarak bilinmesini mümkün kılmak,
-Tarafsız ve bağımsız mahkemeler önünde yargılanmalarını güvence altına almak,
-Yargıya güveni sağlamak,
-Yürütmenin yargı üzerindeki etkisini önlemek unsurlarını zorunlu kılar³⁸⁰.”

³⁷⁸ İzmir Barosu CMK Özel Yetkili Mahkemeler Konulu Atölye Çalışması Özet Raporu, İzmir, 2011, (İzmir Barosu Raporu), <https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk-m-250-atolye-on-raporu.pdf>, (18.03.2022).

³⁷⁹ M. Şimşek, s.163.

³⁸⁰ İzmir Barosu Raporu, <https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk-m-250-atolye-on-raporu.pdf>, (18.03.2022); özel görevli ağır ceza mahkemelerini başta savunma hakkı olmak üzere sanık hakları çerçevesinde değerlendiren başka bir yaklaşım için bkz. “Siyasi nitelikli suçlar için “özel yetkili mahkeme” kurmak, güvenlik mahkemesi kurmaktan daha tehlikelidir. Çünkü bu özel ad ve yetkiyle siyasal suçlarda farklı yargılama kuralları kabul edilerek, adil yargılanma ve savunma haklarının içi boşaltılmıştır... Hemen belirtelim ki özel yetkili mahkemelerin görev alanına giren suçlar

İzmir Barosu Raporu’ndan hareketle özel görevli ağır ceza mahkemeleri, sanık hakları açısından değerlendirildiğinde o dönem yürürlükte olan CMK 251/5 düzenlemesi dikkat çekmektedir. İlgili düzenleme “250’nci madde kapsamına giren suçlarda, yakalananlar için 91’inci maddenin birinci fıkrasındaki yirmi dört saatlik süre kırk sekiz saat olarak uygulanır” hükmü ile özel görevli ağır ceza mahkemelerinin yargılamalarında, olağan yargılama için öngörülen gözaltı süresinden çok daha uzun bir süre kabul etmiştir. Benzer şekilde özel görevli ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren bazı suçlarda, olağan tutukluluk süresinin iki kat uygulanması (CMK 252/2) da temel sanık haklarının korunması gerekliliğinden uzaklaşıldığını göstermektedir³⁸¹. Görev alanları ve uyguladıkları yargılama usulleri ile diğer yargı organlarından ayrılan özel görevli ağır ceza mahkemelerini, olağan mahkeme olarak nitelendirmek mümkün değildir.

DGM’lerin devamı niteliğinde görülen özel görevli ağır ceza mahkemeleri, 6352 sayılı Yasanın madde 105/6 düzenlemesiyle kaldırılmıştır³⁸². 6352 sayılı Yasanın madde 75 düzenlemesiyle, 3713 sayılı “Terörle Mücadele Kanunu” (TMK) madde 10 düzenlemesinde değişiklikler öngörülmüştür. Bu doğrultuda, yürürlüğüne son verilen CMK madde 250’de yer alan suçların da yer aldığı 3713 sayılı Kanun kapsamına giren suçların; “yargı çevresi birden çok ili kapsayabilecek şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek ağır ceza mahkemelerinde” görüleceği düzenlenmiştir³⁸³. Görüldüğü üzere özel nitelik gösteren ağır ceza mahkemeleri esasen kaldırılmamış, bu sefer de TMK kapsamında, yasal dayanağa kavuşmuşlardır. Çalışma konumuz açısından önemli olan husus 6352 sayılı Yasanın geçici madde 2/4 düzenlemesinde

kesinlikle uzmanlığı gerektirmez. TCK’nın ikinci kitap, dördüncü kısım; dört, beş, altı ve yedinci bölümlerinde tanımlanan bütün suçları, her ağır ceza mahkemesi anlayıp yargılayabilir. Ve siyasi nitelikli bu suçları siyasi iktidarın belirlediği özel yetkili mahkemeler değil, hangisi sıradaysa o ağır ceza mahkemesi yargılar. Böylece siyasal nitelikli suçları, siyasal iktidarın belirlediği mahkemelerde yargılama yolu kapatılmış ve adil yargılanma hakkı korunmuş olur. Bütün bu nedenlerle 250. Maddenin 1. fıkrası (c) bendi, anayasanın yargı bağımsızlığı ile ilgili 138/2, 140/2, 3 madde ve fıkralarına aykırıdır.”, Turgut Kazan, “Özel Yetkili Mahkemeler Kaldırılmalıdır”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Temmuz 2010, s.24.

³⁸¹ Özel görevli ağır ceza mahkemelerinin farklılık gösteren nitelikleri ve yargılama usulleri için bkz. Tulay, s. 156.

³⁸² 02.07.2012 Kabul Tarihli, 6352 Sayılı Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava Ve Cezaların Ertelenmesi Hakkında Kanun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6352.pdf>, (05.06.2022)

³⁸³ 6352 sayılı Yasa gereği yeniden düzenlenen 3713 sayılı TMK metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/yargi-hizmetlerinin-etkinlestirilmesi-amaciyla-bazi-kanunlarda-degisiklik-yapilmasi-ve-basin-yayin>, (05.06.2022).

yer alan ve bu Yasa yürürlüğe girmeden önce işlenen ancak soruşturması tamamlanmamış olan suçlara ilişkin davaların, soruşturma aşaması tamamlandıktan sonra TMK madde 10 gereği ağır ceza mahkemelerince bakılacağına yer veren hükümdür. Bu düzenleme, yargılamaya konu suçlar işlendikten sonra kurulan mahkemelerin söz konusu suçları yargılayabilmesinin önünü açtığından doğal yargıç ilkesinin ihlaline neden olmuştur³⁸⁴. Nihayetinde kuruluş gerekçeleri, yargılama usulleri ve yetkileri yıllarca tartışılan özel görevli ağır ceza mahkemelerinin varlığına, 21.02.2014 kabul tarihli 6526 sayılı Kanunun madde 19/b hükmü ile son verilmiştir³⁸⁵.

e. Yüce Divan Yargılaması

İlk kez 1876 Anayasasının 92. maddesinde “*Divan-ı Ali*” başlığı altında düzenlenen Yüce Divan yargılaması, Anayasanın 31. maddesinin gerektirdiği hallerde ve padişah iradesi üzerine, mahkemenin toplanıp yargılama yapmasını öngörmekteydi³⁸⁶. Akabinde 1924 Anayasası da 1876 Anayasasına benzer bir Yüce Divan sistemini benimsemiştir³⁸⁷. Anayasanın 61. maddesinde, “*bakanları, Danıştay ve Yargıtay başkanlarını ve üyelerini ve Cumhuriyet Başsavcısını, görevlerinden doğacak işlerden dolayı yargılamak için Yüce Divan kurulur*” hükmü ile yargılamaya konu kişiler ve yargılama sebepleri açıklanmıştır³⁸⁸. 1961 Anayasası ise 1921 ve 1924 Anayasalarından farklı olarak Yüce Divan sıfatıyla yargılama yetkisini, Anayasa Mahkemesine vermiştir³⁸⁹. AYM’nin görev ve yetkilerini düzenleyen Anayasa madde 147/2 hükmüne göre, fıkra da belirtilen kişiler “*görevleriyle ilgili suçlardan dolayı*”

³⁸⁴ Turhan ve diğerleri, s.10.

³⁸⁵ 21.02. 2014 Kabul Tarihli 6526 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140306m1-1.htm>, (05.06.2022).

³⁸⁶ Ersan Şen ve Bilgehan Özdemir “Yüce Divan Yargılaması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 2012/1, Ankara, 2012, s. 179; 1876 Anayasasının 31. ve 92. madde düzenlemeleri için bkz. Gözübüyük Türk Anayasaları, ss. 14,21.

³⁸⁷ Berkan Hamdemir, “Türkiye’de Yüce Divan: Eleştiriler ve Çözüm Önerileri”, **EBYÜHFD**, Cilt: 24, Sayı:1-4, 2020, s.2.

³⁸⁸ Yüce Divan yargılaması 1924 Anayasasının 61 ila 67. maddeleri arasında düzenlenmiştir. 61 madde düzenlemesi, Divan yargılamasına tabi kimselere ve yargılama sebeplerine yer verirken devamı maddelerinde Divanın yapısı (madde 62), Divan üyeliği (madde 63), Divan savcılık görevi (madde 64), kararların kesinliği (madde 65), yargılama ve karar usulü (madde 66) ve Divanın kuruluş usulü (madde 67) düzenlenmiştir. Gözübüyük, Türk Anayasaları, s.66.

³⁸⁹ Hamdemir, s.2

AYM tarafından Yüce Divan sıfatıyla yargılanacaklardır³⁹⁰. AYM'nin Yüce Divan sıfatıyla yargılama yetkisinin sürdürüldüğü 1982 Anayasasının son şekline göre;

“Anayasa Mahkemesi; Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanını, Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay Başkan ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcı vekilini, Hâkimler ve Savcılar Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar. Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanırlar.”

1961 Anayasasından itibaren AYM'nin görev ve yetki alanına dâhil olan Yüce Divan yargılamasının, hangi makam tarafından gerçekleştirileceği ve Divanın oluşturulma usulü ülkemizde yıllardır tartışılan meselelerdendir³⁹¹. Özellikle “yeni anayasa yapımı” tartışmalarının ortaya çıktığı dönemlerde, Yüce Divan kurumu da tartışılmakta ve kurumun yeni anayasa ile nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda görüşler ileri sürülmektedir. *Eminağaoğlu*'nun da ifade ettiği üzere, bu görüşlerin çoğunda Yüce Divan sıfatıyla yargılama yetkisinin Anayasa Mahkemesinden alınıp Yargıtay'a verilmesi gerektiği ifade edilmektedir³⁹².

Yüce Divanın varlığına ve yargılama usulüne getirilen eleştiriler bakımından, öncelikle Divanın kuruluş amacının irdelenmesi gerekir. Şöyle ki Yüce Divan yargılaması, geçmişten günümüze değin yukarıda da değindiğimiz anayasa metinlerinde; “*idarenin ve yargının yüksek kademelerinde bulunan belirli kişileri, görevleri sebebiyle işlediği suçlardan dolayı; yargılamak için görev ve yetkilendirilen mahkeme*” olarak faaliyet göstermiştir³⁹³. *Hamdemir*' e göre söz konusu üst düzey kamu görevlilerine ilişkin görev suçu iddialarında, “*kişi bakımından yetki bağlamında*” genel görev ve yetki kurallarının dışında, Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatıyla yargılamasına ihtiyaç duyulmuştur³⁹⁴. Bu ihtiyaca ilişkin ileri sürülen gerekçelerden biri, Yüce Divan yargılamasına tabi kişilerin genel görev ve yetki kuralları çerçevesinde yargılanmaları halinde “siyasi hesaplaşma” vb. sebeplerle haksızlığa uğrayabilmeleri ya da tam aksine yargılamaya konu kişilerin öne çıkan

³⁹⁰ Anayasa madde 147/2 uyarınca, Anayasa Mahkemesi; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanın sözcüsünü, Askeri Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılayacaktır. Gözübüyük, Türk Anayasaları, s. 164.

³⁹¹ Ömer Faruk Eminağaoğlu, “Yüce Divan ve Sorunlar”, **TBB Dergisi**, Sayı:59, 2005, s.210.

³⁹² Hamdemir, s. 2-3

³⁹³ Şen ve Özdemir, s. 180; benzer yönde bkz. B. Öztürk, s.60

³⁹⁴ Hamdemir, s.4-5

nüfuzları neticesinde, “kayrılmaları” endişesidir³⁹⁵. Başka bir ifade ile yürütme ve yargı yetkilerini kullanan bazı kişilerin genel mahkemeler yerine, Yüce Divan sıfatıyla AYM tarafından yargılanmalarındaki amaç; kayrılmalarının ya da haksızlığı uğramalarının önüne geçerek adil bir yargılama faaliyeti sağlamaktır³⁹⁶. Bazı yazarlara göre ise anılan gerekçeler, “kişi bakımından yetkili” mahkeme kurulabilmesi için yeterli dayanak oluşturmadığı gibi farklı nitelik arz eden mahkeme sayılarının artması “haksızlığa uğrayabilme” ya da “kayrılma” endişelerini azaltmanın aksine arttırmaktadır³⁹⁷.

Yüce Divan yargılamasına ilişkin kişi bakımından yetkili mahkeme hususunun ardından, doğal yargıç ilkesine uygunluk değerlendirmesindeki önemi sebebiyle Divan yani AYM üyelerinin seçim usulünü de incelemek gerekir. AYM’nin kuruluşunu düzenleyen Anayasa madde 146 hükmüne göre, on beş üyeden oluşan Mahkemenin yalnızca üç üyesi TBMM tarafından seçilirken geriye kalan on iki üye, Cumhurbaşkanı tarafından farklı kurum ve kuruluşlarca gösterilen adaylar arasından seçilmektedir³⁹⁸. Ayrıyeten Yüce Divan sıfatıyla ceza yargılaması görevi yürüten AYM üyelerinin “ceza hukukçusu” ya da “ceza mahkemesi yargıcı” olması şartı bulunmadığı gibi

³⁹⁵ “Yürütme ve yargının en üst düzeydeki makamlarında görev yapan kimselerin içinde yer aldığı ilişkiler, onları nüfuz alanı geniş kimseler haline getirmiştir. Bu kimselerin herkesin tabi olduğu makamlarca yargılanması ister istemez bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu kimselerin siyasi veya salt nüfuz dayalı bazı kayrılmalarla karşılaşması olasılığı yüksektir. Öncelikle bu olasılığı bertaraf etmek için, nüfuz etkilerinden olabildiğince uzak ayrı bir yargı oluşumu düşünülmüştür. Diğer yandan, durum bazen tam aksi bir hal alabilmektedir. Siyasi hesaplaşma veya benzeri düşüncelerle, bu kişilerin herkesin tabi olduğu mahkemelerde haksızlığa uğrayabileceği düşüncesi de ciddiye alınmalıdır. Sadece siyasi karalama ve hesaplaşma amacıyla dahi bir kişinin görev suçu ile itham edilmesi mümkündür” M. Yasin Aslan, “Yüce Divan Olarak Anayasa Mahkemesi”, **TBB Dergisi**, Sayı:82, 2009,s.3; B. Öztürk, Yüce Divan, s.60.

³⁹⁶ Osman Korkut Kanadoğlu ve Ahmet Mert Duygun, **Anayasa Hukuku Genel Esasları**, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021, s.472.

³⁹⁷ Şen ve Özdemir, s.180.

³⁹⁸ “**Madde 146:** Anayasa Mahkemesi on beş üyeden kurulur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi; iki üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun kendi başkan ve üyeleri arasından, her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden, bir üyeyi ise baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday içinden yapacağı gizli oylamayla seçer. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılacak bu seçimde, her boş üyelik için ilk oylamada üye tam sayısının üçte iki ve ikinci oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. İkinci oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için üçüncü oylama yapılır; üçüncü oylamada en fazla oy alan aday üye seçilmiş olur. Cumhurbaşkanı; üç üyeyi Yargıtay, iki üyeyi Danıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleri arasından her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; en az ikisi hukukçu olmak üzere üç üyeyi Yükseköğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında görev yapan öğretim üyeleri arasından göstereceği üçer aday içinden; dört üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçer.”

üyelerin tamamının hukuk eğitimi almış olması da gerekmemektedir³⁹⁹. Yüce Divan yargılamasının doğal yargıç ilkesine aykırı olduğuna ilişkin öğreti görüşlerinde de esasen, üyelerin seçim usulü ve Divanın üye yapısı gerekçe gösterilmektedir. Hamdemir'e göre, “ *hâkim unvanı taşımayan, hukuk öğrenimi almamış kimselerin mahkemeye üye seçilmesi ve bu seçimde siyasi mülahazaların öne çıkması*” doğal yargıç ilkesinin ihlali sonucunu doğurmaktadır⁴⁰⁰. Doğal yargıç ilkesinden “tabii hâkim” olarak bahseden Öztürk, uyuşmazlık ortaya çıkmadan kanunla kurulmuş hâkim tanımında; “hâkimin hukuk bilgisi ile donatılmış olması” gerekliliğine ayrıca değinmenin “abesle iştigal” olacağından hareketle Anayasa Mahkemesine üye seçim usulünde doğal yargıç ilkesinin yeterince gözetilmediği görüşündedir⁴⁰¹.

Yüce Divan yargılamasının AYM'nin mahiyeti ile bağdaşmadığını ileri süren Erem'e göre, gerekli durumlarda ilgili kişileri yargılamak üzere ayrı bir Divan kurulması dahi doğal yargıç ilkesini ihlal edecektir⁴⁰². Benzer bir yaklaşımla Yüce, Divanın yargılamaya konu uyuşmazlıklar ortaya çıkmadan önce ve kanunla kurulmasına rağmen üyelerin seçim usulü bakımından doğal yargıç ilkesiyle bağdaşmadığını ifade etmiştir⁴⁰³. Şöyle ki AYM üyelerinin çok büyük bir kısmının doğrudan ya dolaylı bir şekilde cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi, yargılama faaliyetinin “tarafsız ve bağımsız” olma koşuluna şüphe getirdiğinden kanunilik ve öncedenlik unsurlarının varlığına rağmen Yüce Divan yargılaması, doğal yargıç ilkesine uygun değildir⁴⁰⁴.

Öğretide, Yüce Divan yargılamasının doğal yargıç ilkesinin özü ve gerekleriyle örtüşmediği görüşleriyle birlikte AYM'nin belirli kişileri Yüce Divan sıfatıyla yargılayabilmesinin, doğal yargıç ilkesini ihlal etmeyeceği görüşü de ileri sürülmüştür. Aslan'a göre;

³⁹⁹ Geçmişten günümüze AYM üyelerine ilişkin bazı tespitler ve sayısal veriler için bkz. Hamdemir, s.27-28.

⁴⁰⁰ Hamdemir, s.28.

⁴⁰¹ B. Öztürk, Yüce Divan, s.75.

⁴⁰² “*Anayasa Mahkemesi'nin Yüce Divan sıfatıyla görevlendirilmiş olmasında isabet yoktur. Hatta eski anayasalarımızdaki gibi gerektiği zaman ayrı bir Yüce Divan teşkili dahi mahzurludur. Zira bu usullerden birincisi Anayasa Mahkemesine mahiyeti ile bağdaşamayan bir görev vermiş; ikinci usul de ne olursa olsun tabii hâkim kavramı ile kanun önünde eşitlik kaidesiyle zor bağdaşabilmiştir.*” Faruk Erem, **Anayasa Mahkemesi'nin Yüce Divan Olarak İncelenmesi**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1963, s. 5.

⁴⁰³ B. Öztürk, Yüce Divan, s.74

⁴⁰⁴ Bayındır, s.98.

“AYM, Yüce Divan olarak çocuk mahkemeleri ve askeri mahkemeler gibi, doğrudan doğruya özel (ihtisas) ceza mahkemesi olarak, ceza muhakemesindeki yerini almaktadır. AYM, tabii hâkim ilkesine uygun olarak kanunla kurulduğu için, olağanüstü mahkeme olarak değerlendirilemez⁴⁰⁵.”

Bir başka görüşe göre, Anayasa metninde sayılan belirli kişileri; görev suçlarından dolayı Yüce Divan sıfatıyla ve belirli usul hükümleri çerçevesinde yargılama yetkisine sahip AYM, özel nitelikli bir ihtisas mahkemesidir⁴⁰⁶.

Açıklamalarımızda yer verdiğimiz üzere, AYM’nin Yüce Divan sıfatıyla yaptığı yargılamaların doğal yargıç ilkesine uygun olup olmadığı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Yüce Divan yargılamasına konu kişilerin kimlikleri düşünüldüğünde, bu kişilerin görevleri sebebiyle tabi oldukları yargılamaların ayrı bir organ tarafından ve yerel mahkemelerin yargılama usulünden farklı bir usulle yapılmasında herhangi bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz. İlgili kişilere ilişkin yargılamaların, yerel mahkemeler tarafından yerine getirilmesi halinde yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının tesisine yönelik endişeler de ortaya çıkabilecektir. Ancak Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi de bağımsızlık ve tarafsızlığa ilişkin endişeleri, tamamen ortadan kaldırılabilmiş değildir.

AYM üyelerinin beşte dördünün cumhurbaşkanınca seçilmesi, aynı zamanda Yüce Divan savcılık görevinin Anayasanın 148/8 düzenlemesi uyarınca; Yargıtay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından belirleyeceği adaylar arasından Cumhurbaşkanınca seçilen Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı veya Cumhuriyet Başsavcı Vekili tarafından yerine getiriliyor oluşu yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından eleştirilere açık noktalar. Özetle, Yüce Divan yargılamalarının doğal yargıç ilkesine uygun olup olmadığı tartışmalarının Divana üyelik paydasında toplandığını söylemek mümkündür.

f. Sulh Ceza Hâkimlikleri

1982 Anayasası döneminde hukuk sistemimize giren ve doğal yargıç ilkesine uygunluk tartışmalarına konu olan bir diğer yargı merci sulh ceza hâkimlikleridir. 1985 öncesinde soruşturma evresinde, delilleri toplama yetkisiyle birlikte Cumhuriyet savcısına ait bazı yetkilere de sahip olan “sorgu hâkimliği” dışında “soruşturma

⁴⁰⁵ Aslan, s.5.

⁴⁰⁶ Kanadoğlu ve Duygun, s.478.

evresine özgü olan ve kovuşturmada görev yapmayan hâkimlik makamı” hukukumuzda 3713 sayılı TMK ile girmiştir⁴⁰⁷. TMK madde 10/3-c düzenlemesinde “*yürütülen soruşturmalarda hâkim tarafından verilmesi gerekli kararları almak, bu kararlara karşı yapılan itirazları incelemek ve sadece bu işlere bakmak üzere yeteri kadar hâkim görevlendirilir*” ifadeleriyle görev ve yetkileri soruşturma evresine özgülenen bir makam ortaya çıkmıştır.

Sulh ceza mahkemeleri ise ilk olarak 1412 sayılı CMUK ile kurulmuş sonrasında 5271 sayılı CMK ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. 18.06.2014 kabul tarihli 6545 sayılı “*Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” ile sulh ceza mahkemeleri kaldırılmış, yerlerine sulh ceza hâkimlikleri kurulmuştur⁴⁰⁸. Esasen, 6545 sayılı Yasa öncesinde de sulh ceza hâkimlikleri soruşturma evresinde faaliyet göstermekteydi. *Taner*’e göre 6545 sayılı Yasa ile yapılan, “*sulh cezada hem hâkimlik hem de mahkeme makamını işgal eden hâkimlerin önemli bir kısmının başka bir göreve atanması ve sulh ceza hâkimliği görevini yapmak üzere çok sayıda yeni hâkimin görevlendirilmesidir*”⁴⁰⁹. Bu Yasa uyarınca varlığına son verilen sulh ceza mahkemelerinin, “yargılamaya ilişkin görevlerinin” asliye ceza mahkemelerince; “arama, yakalama, tutuklama kararı verme gibi soruşturma işlemlerine ilişkin diğer görev ve yetkilerinin” ise yeni kurulan sulh ceza hâkimliklerince yerine getirilmesi öngörülmüştür⁴¹⁰.

Sulh ceza mahkemesi sistematüğinden sulh ceza hâkimliklerine geçiş, yargılama pratiğine etkileri kadar doğal yargıç ilkesi bakımından da tartışmalarda yer edinmiştir. Yargılama pratiği açısından birçok dosyanın bulunduğu büyükşehirlerde, yargılama hukuku alanında yapılan bu değişikliğin kargaşalara yol açacağı ileri sürülmüştür⁴¹¹. Sulh ceza mahkemelerinin, sulh ceza hâkimliklerine kıyasen doğal

⁴⁰⁷ Fahri Gökçen *Taner*, “Terörle Mücadele Kanunu’ndan 6545 Sayılı Kanun Sonrası Sulh Ceza Hâkimliğine- Soruşturma Evresine Özgülenmiş Hâkimlik Kavramı”, **Prof. Dr. Nevzat Toroslu’ ya Armağan**, Cilt:2, Ankara, 2015, s.1071.

⁴⁰⁸ 18.06.2014 Kabul Tarihli 6545 Sayılı Türk Ceza Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/RG801Y2014N29044K6545/1/madde-64#>, (05.06.2022).

⁴⁰⁹ *Taner*, s.1071.

⁴¹⁰ Kemal Gözler, “Sulh Ceza Hâkimlikleri ve Tabii Hâkim İlkesi: Sahur Operasyonu Hakkında Bir Açıklama”, **Türk Anayasa Hukuku Sitesi**, Ağustos, 2014, (Sulh Ceza Hâkimlikleri), <https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm>, (21.03.2022).

⁴¹¹ “Doğaldır ki bir mahkemenin ortadan kaldırılması ve onun yerine hâkimliğin kurulması İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde on binlerce dosyanın görevli mahkemelere aktarılmasına, günler boyunca sürececek işlemlerin yerine getirilmesine ve aylar boyunca sürecektir zamanın harcanmasına sebep

yargıç ilkesinin gereklerine daha uygun olduğunu ve soruşturma evresinde kişilere yargısal bir güvence sağlandığını ileri süren *Gözler*⁴¹² göre;

“Arama, yakalama, tutuklama gibi kararların sulh ceza mahkemesi hâkimleri tarafından verilmesi ile sulh ceza hâkimlikleri tarafından verilmesi arasında şöyle bir fark vardır: Büyük illerde pek çok sulh ceza mahkemesi vardı. Yürütülen soruşturmada arama, yakalama, tutuklama gibi kararların o gün nöbetçi olan sulh ceza mahkemesinden talep edilmesi gerekliydi. O gün nöbetçi olan sulh ceza mahkemesindeki hâkim ise, o olay için atanmış veya nöbet görevi o olay için belirlenmiş bir hâkim değildir. Bu hâkimin önüne sunulan dosyada inandırıcı deliller var ise hâkim, arama, yakalama, tutuklama gibi kararlar verecek; delilleri inandırıcı bulmuyor ise bu yöndeki talepleri reddedecektir. Bu hâkim önceden “ayarlanmış” bir hâkim değildir. Bu hâkim bir tabii hâkimdir⁴¹².”

Sulh ceza hâkimliklerinin ve dolayısıyla da hâkimlerinin sayısının oldukça az olması ve soruşturma aşamasındaki ilgili kararların bu hâkimlerde tarafından alınması, yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının ihlal edilebileceği şüphesini beraberinde getirmiştir. Sulh ceza hâkimliklerinin, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile birlikte doğal yargıç ilkesini de ihlal ettikleri iddiasına dayanan bir başvuruda AYM bu hâkimliklerin, soruşturma evresinde faaliyet gösteren uzmanlık mercileri olduğu ve belirli olay ve kişiler nazara alınarak kurulmadıklarından bahisle, doğal yargıç ilkesine aykırı olmadıklarına karar vermiştir⁴¹³.

AYM’nin sulh ceza hâkimliklerini ihtisas mahkemesi olarak değerlendiren bu yaklaşımına karşı öğretilerde, yeni kurulan sulh ceza hâkimliklerine yapılan hâkim atamalarının, soruşturma evresindeki uzmanlaşma ihtiyacını karşılama amacıyla örtüşmediği ileri sürülmüştür. Bu görüşün temelinde sulh ceza hâkimliklerine, mevcut sulh ceza hâkimleriyle birlikte ağır ceza mahkemesi başkan ve üyelerinin hatta hukuk mahkemelerinde görevli hâkimlerin de atanmış olması yer almıştır⁴¹⁴. Ayrıca sulh ceza hâkimliği kararlarına ilişkin itirazların, bir başka sulh ceza hâkimliği tarafından incelenmesi de “*kapalı devre bir hâkimlik sistemi*” olarak eleştirilmiştir.

olacaktır. Kısaca adli yargı içinde yeni kargaşalar doğacaktır.”, Köksal Bayraktar, “Adli Yargıda Değişen Yapı”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Ağustos, 2014, s.7.

⁴¹² Gözler, Sulh Ceza Hâkimlikleri, <https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm>, (21.03.2022).

⁴¹³ “Soruşturma safhasında hâkim tarafından verilmesi gereken kararların bu konularda uzman hâkimlerce verilmesini sağlama amacına yönelik olarak sulh ceza hâkimliklerinin kurulmasını ve soruşturma sırasında hâkim tarafından verilmesi gereken kararları almakla görevli ve yetkili kılınmasını öngören itiraz konusu kural, belirli bir suçun işlenmesinden sonra buna ilişkin davayı görececek yargı yerini belirlemeyi amaçlamadığı gibi kuralın, yürürlüğe girmesini müteakip kapsamına giren tüm davalara uygulanması nedeniyle kanuni hâkim güvencesine aykırı bir yönü bulunmamaktadır.” AYM, 14.01.2015 Tarihli, E. 2014/164, K. 2015/12 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2015/12?KararNo=2015>, (21.03.2022).

⁴¹⁴ Taner, s.1080-1081.

“ Şüphelinin soruşturma evresinde hakkında verilen kararlar ve bu kararların denetimi bakımından hâkim güvencesine ihtiyacı vardır. Bu güvenceyi soruşturma evresine özgü uzman bir hâkimle sağlama düşüncesi de son derece yerindedir. Fakat bu hâkimlerin sayısının, son derece az olması ve söz konusu hâkimler tarafından verilen kararların itiraz kanun yolunda yine bu hâkimler tarafından değerlendirilmesi, sonunda bir kısır döngüye ve verilen kararların hukuka uygunluğunun daha baştan sorgulanmasına yol açacaktır⁴¹⁵. ”

Sulh ceza hâkimliklerinin yapısını değerlendiren Venedik Komisyonunun 2017 tarihli görüşünde, sulh ceza hâkimlerinin yasalara uygun olarak atandıkları ancak sahip oldukları yetkileri sebebiyle endişelere sebebiyet verdikleri ifade edilmiştir⁴¹⁶. Komisyon ayrıca “uzmanlaşma ihtiyacının” sulh ceza hâkimliklerinin kurulması için yeterli bir neden olmadığını ifade etmiştir⁴¹⁷.

Sulh ceza hâkimliklerine; tarafsızlık, bağımsızlık ve uzmanlaşma ihtiyacına cevap olamamaları sebebiyle getirilen eleştirilere, mahkemelerin kuruldukları dönemin yargıya taşınan bazı olayları sebebiyle, doğal yargıç ilkesine aykırılık eleştirileri de eklenmiştir. Bu hâkimliklerin belli olay ve kişilere ilişkin yargılamaları yürütmek amacıyla kuruldukları, hâkimlerinin de yine bu amaçla atandığı/ görevlendirildiği iddiaları, yakın tarihimizde doğal yargıç ilkesinin derinlemesine tartışılmasına yol açmıştır. Sulh ceza hâkimliklerinin kuruluşuna ilişkin bu iddiaların kabulü halinde, doğal yargıç ilkesinin ihlal edilmiş olacağını ifade eden *Gözler*’e göre; “2014 yılında kurulan sulh ceza hâkimliklerinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında çalışan *İstiklal Mahkemelerinden* ve 27 Mayıs 1960 Hükûmet darbesinden sonra *Yassıada*’da faaliyet gösteren “Yüksek Adalet Divanından bir farkı yoktur⁴¹⁸. ”

⁴¹⁵ Taner, s.1081,1089.

⁴¹⁶ Sulh ceza hâkimliklerinin kuruluş amacına ve yetkilerine ilişkin değerlendirmeler için bkz. “Sulh ceza hâkimliklerinin kurulmasındaki resmi amaç, sulh ceza hâkimlerinin insan haklarına duyarlı konularda gerekçelerin hazırlanmasına yeterince vakit ayırabilmelerini sağlamaktır. Ancak bu amaç layıkıyla yerine getirilmemiş ve sulh ceza hâkimleri, ‘koruma tedbirleriyle’ ilgisi olmayan işleri yapma külfeti altına girmişlerdir. Sulh ceza hâkimliklerinin kurulmasındaki diğer bir resmi amaç da aynı hâkimin, önce koruma tedbirleri, sonra da dava esasları hakkında karar almasını engellemektir. Bu sebepten kovuşturma (duruşma) evresinde aynı hâkim, koruyucu tedbirler alıp sonra da etki altında kalmadan davanın esasları hakkında karar alabiliyorken neden soruşturma evresinde sulh ceza hâkimliklerine ihtiyaç duyulduğunu anlamak oldukça güçtür.” Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi (Venedik) Komisyonu, Sulh Ceza Hâkimliklerinin Yetki, Görev ve İşleyişleri Hakkında Görüş, Görüş No:852/2016, 2017, (Venedik Komisyonu Görüşü), s.20-21, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)004-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)004-tur), (21.03.2022).

⁴¹⁷ Sulh ceza hâkimlikleri ve uzmanlaşma ihtiyacı konusundaki detaylı açıklamalar için bkz. Venedik Komisyonu Görüşü, s. 10-13.

⁴¹⁸ *Gözler*, Sulh Ceza Hâkimlikleri, <https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm>, (21.03.2022).

Daha sonra üzerinde duracağımız ihtisas mahkemelerinde olduğu gibi yargı reformları ile yargı sisteminde değişikliklerin yapılması, ihtiyaçları karşılamak üzere yeni mahkemelerin kurulması olağandır. Aksinin kabulü halinde, yargı erki bir nevi durağanlaşmaya ve gelişim ve değişimlerden etkilenmemeye zorlanmış olur. Doğal yargıç ilkesi, yeni mahkemelerin kurulması ya da yargı reformlarının gerçekleştirilmesi önünde bir engel değildir. Burada önemli olan husus ilkenin gereklerinin sağlanmasıdır. Doğal yargıç ilkesi çerçevesinde, mahkemelerin kanunla ve yargılamaya konu olaylardan önce kurulup kurulmadığını belirlemek gerekir. Bu belirlemelerle birlikte, sulh ceza hâkimliklerinde olduğu gibi, mahkemeleri kuran kanun koyucunun “güttüğü amaç” da irdelenmelidir⁴¹⁹. Sulh ceza hâkimliklerinin, belli kişilere ilişkin soruşturma faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurulduğu kabul edilirse; soruşturmaya konu kişiler, tabi oldukları mahkemeden uzaklaştırılmış olacaktır.

g. İhtisas (Uzmanlık) Mahkemeleri

Değişim olgusunun ülkemizde ve dünyada süreklilik gösteren niteliği, hukuk alanına da yansımıştır. Gelişmelerle birlikte değişen hukuk sistemlerinde, ortaya çıkan yeni ve özel nitelikli uyuşmazlıklara etkili çözümler bulma ihtiyacı da sürekli artmaktadır. Mevcut ve genel nitelikli yöntemlerin sağladığı bilgi ve tecrübenin, özellik gösteren ve genelden ayrılan yargısal uyuşmazlıkları ve sorunları çözmekte yetersiz kalması, bunlara ilişkin sorulara yeterli yanıt verememesi alanına özgü

⁴¹⁹ “Bir ülkenin adliye sisteminde kaçınılmaz olarak yeni mahkemelerin kurulabileceği, bu kurmanın kanunla olması kaydıyla, bunun “tabii hâkim ilkesine aykırı olmayacağı ileri sürülebilir. Doğrudur: Bir ülkenin yargı örgütü sisteminin değişmeden sonsuza kadar sürmesi beklenemeyeceğine göre, yargı örgütünde şu ya da bu tarihte bir değişiklik yapılması, mevcut bir mahkeme türünün kaldırılması, yerine yeni bir mahkeme türü kurulması haliyle mümkündür. Böyle bir durumda da yeni kurulan mahkeme, kaçınılmaz olarak olaydan sonra kurulmuş bir mahkeme olur; ama yine de bu mahkeme tabii hâkim ilkesine aykırı olarak görülmez. Çünkü bu tür bir mahkemenin kuruluş nedeni, belirli bir olayı veya belirli kişileri yargılamak değil, ülkenin yargı sisteminde reform yapmaktır. Diğer bir ifadeyle yeni mahkeme kurulmasının amacı, adalet kamu hizmetinin daha iyi ve daha etkili bir şekilde çalışmasını sağlamaktır. Amaç belirli kişileri mahkûm ettirmek değil, yargı sisteminde reform yapmak ise, kanunla yeni kurulan mahkeme tabii hâkim ilkesine aykırı olarak görülemez. Çünkü sırf belirli bir olaya veya sırf belirli kişilere yönelik olarak kurulmamıştır. Görüldüğü gibi tabii hâkim ilkesini değerlendirirken, mahkemeyi kuran kanun koyucunun bu mahkemeyi kurmakla güttüğü amaç kaçınılmaz olarak devreye girmektedir.” Gözler, Sulh Ceza Hâkimlikleri, <https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm>, (21.03.2022).

uyuşmazlıklarda faaliyette bulunacak ihtisas (uzmanlık) mahkemelerini ortaya çıkarmıştır⁴²⁰.

Uzmanlık bilgisi gerektiren uyuşmazlıkların çözümlenebilmesi amacıyla kurulan ihtisas mahkemelerine, çalışmamızda yer verdiğimiz diğer mahkemeler gibi yargılama sistematığı ve doğal yargıç ilkesine aykırılık sebepleriyle eleştiriler getirilmiştir. Belgesay, ihtisas mahkemelerinin sayısının artmasıyla görev uyuşmazlıklarının sayısının da artacağı, bu durumun da “adaletin yürüyüşünün yavaşlamasına sebep olacağı” görüşündedir⁴²¹. Benzer bir yaklaşıma göre de sayısı artan özel nitelikli ihtisas mahkemeleri, “genelin gözden kaçırılmasına” ve “yargıda bütünlüğün bozulmasına” yol açabilecektir⁴²².

İhtisas mahkemelerinin yargılama pratiği açısından değerlendirilmesinin ardından, bu mahkemelerin istisnai nitelik taşıyıp taşımadığı dolayısıyla da doğal yargıç ilkesine aykırı olup olmadığı sorularına cevap aramak gerekirse öncelikle ihtisas mahkemelerinin kuruluşunu irdelemek gerekir. İhtisas mahkemelerinin yasal dayanağını, 5235 sayılı “Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun” oluşturmaktadır⁴²³. Kanunun madde 4 düzenlemesi ile hukuk yargısı alanında, madde 8 düzenlemesi ile de ceza yargısı alanında ihtisas mahkemelerinin kurulabileceği düzenlenmiştir. İlgili düzenlemeler uyarınca;

“**Madde 4:**Hukuk mahkemeleri, sulh hukuk ve asliye hukuk mahkemeleri ile özel kanunlarla kurulan diğer hukuk mahkemeleridir.”

“**Madde 8:**Ceza mahkemeleri, asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleri ile özel kanunlarla kurulan diğer ceza mahkemeleridir.”

Hukuk sistemimizde, yargılama işlevi yerine getiren ihtisas mahkemeleri, Anayasa madde 142 “mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir” düzenlemesi gereği, 5235 sayılı Yasanın da atfıyla

⁴²⁰ Süha Tanrıver, “Hukuk Yargısının Temel Sorunları ve Bu Bağlamda Alınması Gereken Önlemler” (Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi Belgesi Gölgesinde Yargı Reformu Sempozyumu), Ankara 2008, (Temel Sorunlar), s.205, <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/yargi-reformu.pdf>, (06.06.2022).

⁴²¹ Mustafa Belgesay, “İhtisas Mahkemeleri ve Mahkemeler Arasındaki Vazife İhtilafları”, **İÜHFİM**, Cilt:9, Sayı:1-2, 1943, s.251.

⁴²² Tanrıver, Temel Sorunlar, s. 205.

⁴²³ 26.09.2004 Kabul Tarihli 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5235.pdf>.

kuruluşlarına yer veren özel kanunlar ile kurulmuşlardır⁴²⁴. Bu doğrultuda, ihtisas mahkemeleri doğal yargıç ilkesinin “kanunilik” unsuru karşılamaktadırlar⁴²⁵. İhtisas mahkemeleri, doğal yargıç ilkesinin ayırt edici unsuru olan “olağanüstü mahkeme kurma yasağı” açısından değerlendirildiğinde; bu yasağın ayrı uzmanlık bilgisi gerektiren konularda, “önceden” çıkarılacak “kanunla” mahkeme kurulmasına engel olmadığını vurgulamak gerekir⁴²⁶. Olağanüstü mahkeme kurma yasağının amacı, belirli olayları ve kişileri yargılamak üzere mahkeme kurulmasının önüne geçmektir. Uzmanlık bilgisi gerektiren belli türdeki davalara bakmak üzere mahkemelerin kurulması, bu yasak kapsamında değildir⁴²⁷. İhtisas mahkemelerinin niteliği değerlendiren AÜHF Ceza Hukuku Kürsüsü, ceza yargılaması alanındaki uzmanlık mahkemelerinin kuruluş amacının, “*yargılanacak konunun özelliği itibarıyla, bu alanda deney ve ihtisas sahibi, yargı yerleri kurarak adaleti daha iyi bir biçimde dağıtabilmek gereksinimini karşılamak*” olduğu kanaatindedir⁴²⁸. Kürsü görüşüne göre;

“Ceza yargılaması alanındaki ihtisas mahkemeleri, doğmuş ve geliştirilmiş bulunan yargılama makamlarıdır. Bu anlamda ihtisas mahkemeleri özel mahkemelerden (olağanüstü mahkemelerde) tamamen farklıdır. Bu farklılık, ihtisas mahkemelerinin, kuruluş, işleyiş güvence ve yargılama usulleri bakımından genel mahkemeler için öngörülmüş bulunan temel kurallara istisna teşkil etmemelerinden ileri gelmektedir.

Tabii yargıç kavramının görev, vazife ve salahiyet kuralları ile bir ilgisi olduğu açıktır. Ancak anılan usul ve esaslara uygun olarak kurulacak ihtisas mahkemelerini görev ve vazife kurallarına herhangi bir değişiklik ya da istisna getirmede açıkça görülmektedir⁴²⁹.”

⁴²⁴ Bazı ihtisas mahkemelerinin kuruluşuna yer veren kanuni düzenlemelere değinilmesi gerekirse, iş mahkemelerinin kuruluşu, 12.10.2017 Kabul Tarihli 7036 Sayılı İş Mahkemeleri Kanunu (madde 2) ile aile mahkemelerinin kuruluşu 09.01.2003 Kabul Tarihli Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun (madde 2) ile düzenlenmiştir. Kadastro mahkemelerinin kuruluşu verilen iki örnekten farklı olarak 21.06.1987 Kabul Tarihli 3402 Sayılı Kadastro Kanunu’nun “uyuşmazlıkların kadastro mahkemelerinde çözümlenmesi” başlığı ile düzenlenirken tüketici mahkemelerin kuruluşu da benzer şekilde 07.11.2013 Kabul Tarihli 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun kapsamında düzenlenmiştir.

⁴²⁵ “Anayasamızın 142. Maddesine göre, özel mahkemelerin kuruluşu mutlaka özel bir kanun hükmüyle düzenlenir. Böylece bu mahkemelerin kuruluşu, Anayasamızın 37. Maddesinde ve AİHS’in 6. maddesinde yer alan kanuni hâkim güvencesine uygun olur.”Abdurrahim Karslı, **Medeni Muhakeme Hukuku Ders Kitabı**, Alternatif Yayınevi, İstanbul, 2011, s.120; benzer açıklamalar için bkz. Süha Tanrıver, “Madencilik Alanında Bir İhtisas Mahkemesinin Oluşturulmasına Gerek Olup Olmadığı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:4, 2010, (İhtisas), s.201.

⁴²⁶ Bilge, s.576

⁴²⁷ Baki Kuru, Ramazan Arslan ve Ejder Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, 22. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s.85-86.

⁴²⁸ Keyman, Özgen ve Toroslu, s.817.

⁴²⁹ Keyman, Özgen ve Toroslu, s.816- 818.

Belirli bir alana özgü uyuşmazlıkları çözme ve yargılamaları yürütme amaçlarıyla genel görevli mahkemelerden ayrılan uzmanlık mahkemelerinin, yalnızca bu nitelikleri sebebiyle “olağanüstü” ya da “istisnai” mahkeme olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindeyiz. Kanunilik ve öncedenlik unsurlarını da evleviyetle sağlayan bu mahkemelerin, doğal yargıç ilkesinin gereklerini karşıladığını söylemek mümkündür.

Ayrıca belirtmek gerekir ki doğal yargıç ilkesi, uzmanlık mahkemeleri ve istisnai mahkemeler arasındaki ayrımın açık bir şekilde belirlenmesini de gerekli kılar. Şöyle ki doğal yargıç ilkesine aykırılık tartışmalarıyla gündeme gelen DGM’lerin, askeri mahkemelerin, Yüce Divan yargılamasının, sulh ceza hâkimliklerinin ilkeye aykırı olmadığı yönündeki görüşlerin pek çoğunda; bu mahkemelerin özel bir alanda faaliyette bulunmak üzere kurulan uzmanlık mahkemeleri olduğu ifade edilmiştir. Bu gerekçeden yola çıkarak uzmanlık mahkemeleri ile olağanüstü nitelik gösteren istisnai yargı yerleri arasındaki ayrımın, oldukça önemli olduğu açıktır. Belirli bir alana ilişkin uzmanlık bilgisi gerektiren yargılamaların yürütüldüğü mahkemeler, uzmanlık mahkemeleriyle belli olay ve kişilere ilişkin yargılamaları, öngörülen genel yargılama usullerinden farklı şekilde yürüten ve çoğu zaman yargılama öncesi sahip olunan kanaat doğrultusunda hüküm kurulan mahkemeler ise istisnai mahkemelerdir. Uzmanlık mahkemeleri, kişilerin ve olayların tabi oldukları mahkemelerden ayrılmaları sonucunu doğurmazken istisnai mahkemelerde tam tersi bir netice ile karşılaşılır.

Genel itibarıyla ihtisas mahkemeleri, sayılan özellikleri sebebiyle doğal yargıç ilkesine uygun olarak değerlendirilmekle birlikte Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemeleri (FSHHM) diğer ihtisas mahkemelerinden bazı yönlerden ayrılmaktadır. FSHHM’lerin kuruluşu, 4630 sayılı “*Fikir ve Sanat Eserlerini Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanunun*” 30. maddesi ile değiştirilen 5846 sayılı “*Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu*” (FSEK) madde 76 düzenlemesiyle öngörülmüştür⁴³⁰. Bu çerçevede FSEK’ten kaynaklanan uyuşmazlıkların, FSHHM’ler tarafından görülmesi ve karara bağlanması doğal yargıç ilkesine uygundur⁴³¹. Burada

⁴³⁰ Sezin Aktepe Artık, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s.180.

⁴³¹ Aktepe Artık, s.180.

tartışılan ve eleştirilen husus FSHHM’lerin bir dönem FSEK’ten kaynaklanan davalara ilaveten bazı kanun hükmünde kararnamelerin öngördüğü davalara bakmakla görevlendirilmesi olmuştur⁴³². Örneğin, 22.12.2016 tarihinde yürürlükten kaldırılan 551 sayılı “*Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*”, madde 146’da “*Bu Kanun Hükmünde Kararnamede öngörülen davalarda, görevli mahkeme ihtisas mahkemeleridir*” ifadelerine yer vermiştir. Düzenlemeden anlaşıldığı üzere, idarenin düzenleyici işlemlerinden biri olan kanun hükmünde kararname ile ilgili uyuşmazlıklara bakmak üzere mahkeme görevlendirilmiştir. Bu durum mahkemelerin ancak kanunla kurulabileceğine/ görevlendirileceğine işaret eden doğal yargıç ilkesini ihlal etmiştir⁴³³. 6769 sayılı “Sınai Mülkiyet Kanunu” (madde 156) ile verilen örneğe konu patent hakkı da dâhil olmak üzere diğer sınai mülkiyet haklarına ilişkin yargılamalarda, FSHHM’lerin görevli olduğu düzenlenmiş; doğal yargıç ilkesine aykırılık halini sona erdirmiştir.

II. TÜRK ANAYASA MAHKEMESİNİN DOĞAL YARGIÇ İLKESİ YORUMU

Doğal yargıç ilkesini tanımlamak üzere, öğretide kullanılan farklı kavramlara ve bu kavramların her birinin ilkenin özünü ortaya koyabilme açısından yeterli olup olmadığı tartışmalarına çalışmamızın ilk bölümünde değinmiştik. Doğal yargıç ilkesine ilişkin açıklamalarımızı Türkiye özelinde derinleştirdiğimiz çalışmanın bu aşamasında, ilkenin AYM kararlarına nasıl yansıdığı irdelenecektir. Mahkeme kararlarının öğretiyeye, öğretideki tartışma ve açıklamaların da mahkeme kararlarına ışık tuttuğu düşünüldüğünde AYM’nin doğal yargıç ilkesi yorumuna değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁴³² Hakan Hasırcı, **Medenî Usul Hukuku Bağlamında Tabî Hâkim İlkesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.82-83; Aktepe Artık, s.180-181.

⁴³³ Süha Tanrıver, “Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı”, **TBB Dergisi**, Sayı:53, 2004, (Medeni Yargı), s.195.

A. Anayasa Mahkemesinin Doğal Yargıç ve Kanuni/ Yasal Yargıç Değerlendirmesi

Sıklıkla yinelenildiği üzere öğretide ekseriyetle doğal yargıç ilkesinin kanunilik unsurunun yanında, öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarını da içermesi sebebiyle, yasal yargıç ilkesinden ayrıldığı ileri sürülmüştür. Buna karşılık hukuk devleti ilkesi gereği, kanuni hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak yorumlanmasının daha doğru olacağı da öğretide ileri sürülen bir diğer görüştür. AYM kararlarına bakıldığında, ihlal iddiaları değerlendirilirken hem doğal yargıç (hâkim) hem de kanuni hâkim ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin yakın tarihli bir kararında, başvuruçuların “doğal hâkim” ilkesinin ihlal edildiği iddialarını değerlendiren AYM, açıklamalarında “kanuni hâkim” ifadesini kullanmıştır⁴³⁴. AYM başka bir kararında ise “*tabii veya kanuni hâkim*” ifadesini kullanmış, kavramların esasen aynı anlama sahip olduğunu vurgulamıştır⁴³⁵. AYM 1990 tarihli bir kararında ise öğretideki görüşlere benzer şekilde, hukuk devleti ilkesi vurgusuyla kanuni/ yasal hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bahsedilen karara göre:

“37. maddenin gerekçesinde, ‘Kanuni hâkim (kanunun gösterdiği hâkim) deyimiyle, mahkemelerin veya hâkimlerin görev ve yetkilerinin kanunla belirleneceği; yani ancak yasama tasarrufları yoluyla görev ve yetkinin saptanacağı belirtilmiştir.’ denilmektedir. Ancak, hukuk devletinde, yasal yargıç (kanuni hâkim), doğal yargıç (tabii hâkim) olarak anlaşılmalıdır⁴³⁶.”

Doğal yargıç ilkesinin tanımlanması meselesinde, öğreti tartışmalarında da yer aldığı üzere, AYM bu yorumu ile esasen doğal yargıç ilkesini kanuni hâkim ilkesinden ayırık tutmaktadır. Ülkemizde farklı tarihlerde doğal yargıç ilkesine aykırılığı tartışılan yargılama ve uygulamalar, bir nevi kanuni hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak

⁴³⁴ AYM 24.03.2021 Tarihli, 2017/18047 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/18047>, (11.06.2022).

⁴³⁵ “Anayasanın 20/9/1971 günlü, 1488 sayılı Yasa ile değişik 32. maddesinin birinci fıkrasında; “Hiç kimse kanunen tabii olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz.” kuralı yer almaktadır. Bu da hukuk devleti kavramının kapsadığı bir kuraldır. Bu kurala göre tabii veya kanuni hâkim kavramı, bir suçun işlenmesinden önce yasa ile kurulmuş ve o suçlara ilişkin davalara bakmakla görevli ve yetkili kılınmış mahkemeler anlamını ifade eder.” AYM, 03.11.1977 Tarihli, E. 1977/36, K. 1977/130 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1977/130?EsasNo=1977%2F36&KararNo=1977%2F130>, (11.06.2022).

⁴³⁶ AYM, 20.11.1990 Tarihli, E. 1990/13, K. 1990/30 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1990/30?KararNo=1990%2F30>, (19.02.2022).

yorumlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Aksi halde ilkeye uygunluk değerlendirmelerinde, kanuni dayanağa sahip mahkemelerin varlığı ile yetinilecek; görev ve yetkileri kanunla tayin edilen mahkemelerin, başka değerlendirmelere tabi olmaksızın ilkenin gereklerine uygun olduğu kabul edilecektir.

AYM yukarıda sözü edilen son kararında, doğal yargıç ilkesinin kapsamına da değinmiş ve yasayla ve suçun işlenmesinden önce kurulan mahkemelerin dar anlamda doğal yargıç ilkesini karşıladığını ifade etmiştir. AYM'ye göre;

“Doğal yargıç kavramı ise dar anlamda, suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görecektir yargı yerini yasanın belirlemesi diye tanımlanmaktadır. Başka bir anlatımla doğal yargıç ilkesi yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra kurulmasına veya yargıçların atanmasına engel oluşturur; sanığa veya davanın yanlarına göre yargıç atanmasına olanak vermez.”⁴³⁷

AYM, hukuk devleti ilkesinin gereklerine dayalı doğal yargıç ilkesi yaklaşımını, 2004 tarihli kararında da sürdürmüştür. Mahkemeye göre her ne kadar Anayasa madde 37 hükmü yasal yargıç ilkesini düzenlemişse de hukuk devletinde, yasal yargıç ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak anlaşılması gerekir⁴³⁸. Bu karara karşılık AYM 2016 tarihli bir başka kararında ise “Anayasanın 37’nci maddesinde düzenlenen doğal yargıç ilkesi, yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra kurulmasına ya da yargıcın atanmasına engel oluşturur (...)” ifadesiyle söz konusu Anayasa hükmünü, doğrudan doğal yargıç ilkesi olarak açıklamıştır⁴³⁹.

AYM daha yakın tarihli bireysel başvuru kararında, norm denetimi kararındaki yaklaşımını devam ettirmiştir. Kanuni hâkim ilkesinin, doğal hâkim ilkesi olarak anlaşılması gerektiğinden hareketle ilkenin, suçun işlenmesinin ya da çekişmenin meydana gelmesinin ardından mahkemelerin kurulmasına, hâkimlerin atanmasına

⁴³⁷ AYM, 20.11.1990 Tarihli, E. 1990/13, K. 1990/30 Sayılı Norm Denetimi Kararı.

⁴³⁸ “Hukuk devletinde yasal yargıç, doğal yargıç (tabii hâkim) olarak anlaşılmalıdır. Anayasa Mahkemesi'nin daha önceki kararlarında da belirtildiği gibi, doğal yargıç kavramı suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görecektir yargı yerini yasanın belirlemesi diye tanımlanmaktadır. Başka bir anlatımla doğal yargıç ilkesi yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra kurulmasına veya yargıcın atanmasına engel oluşturur; sanığın veya davanın yanlarına göre yargıç atanmasına olanak vermez.” AYM, 05.05.2004 Tarihli, E. 2002/170 K. 2004/54 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2016/26?EsasNo=2015%2F53&KararNo=2016%2F26>, (19.02.2022).

⁴³⁹ AYM, 07.04.2016 Tarihli, E.2015/53, K. 2016/26, Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2016/26?EsasNo=2015%2F53&KararNo=2016%2F26>, (19.02.2022).

engel olduğunu ifade etmiştir⁴⁴⁰. AYM başka bir kararında, doğal yargıç ilkesine uygunluğun sağlanması için yalnızca mahkemelerin kuruluşunun değil görevlerinin, işleyiş ve yargılama usullerinin de kanunla ve uyumsuzluğun meydana gelmesinden önce belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir⁴⁴¹.

AYM'nin doğal yargıç ilkesi yorumunu bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyabilmek için Mahkeme'nin 2020 tarihli kararına ayrıca değinmek gerekir. AYM bu kararında, doğal yargıç ilkesinin gereklerini ve amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:

“Anayasanın anılan maddesinde düzenlenen doğal yargıç ilkesi, yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra kurulmasına ya da yargıcın atanmasına engel oluşturur; sanığın veya davanın taraflarına göre yargıç atanmasına imkân vermez. Söz konusu ilkeyle suçun işlenmesinden sonra çıkarılacak bir kanun ile oluşturulacak mahkeme önüne davanın götürülmesi ve böylece kişiye ya da olaya özgü mahkeme kurulması yasaklanmıştır⁴⁴².”

Sonuç olarak AYM kararlarında, kavramların bütünüyle birbirinden ayrıldığı ya da kanuni hâkim ilkesinin tek unsuru olan kanunilik unsurunun doğal yargıç ilkesi açısından gerekli ancak yeterli olup olmadığı tartışmalarına yer verilmemiştir. Aksine her iki ilkeyi de birlikte kullanmayı tercih eden AYM, bu tutumunu uzunca süredir devam ettirmektedir.

B. Anayasa Mahkemesinin Adil Yargılanma Hakkı ve Doğal Yargıç İlkesi İlişkisine Dair Yorumu

Çalışmamızın ilk bölümünde, doğal yargıç ilkesinin adil yargılanma hakkı özellikle de bu hakkın “kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme unsuru” ile yakından ilişkili olduğunu açıklanmıştı. Bu ilişki sebebiyle ulusal ve uluslararası yargı mercilerine yapılan doğal yargıç ilkesine aykırılık iddialarının pek çoğu, adil

⁴⁴⁰ AYM, 18.09.2013 Tarihli, 2013/1586 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1586>, (19.02.2022).

⁴⁴¹ “Bir yargı yerinin, kuruluş, görev, işleyiş ve izleyeceği yargılama usulü itibarıyla hukuki yapılanmasının, doğal hâkim ilkesine uygunluğunun sağlanabilmesi için, bu alana ilişkin belirlemenin kanunla yapılmış olması tek başına yetmez. Ayrıca sözü edilen belirlemenin, yargılanacak olan uyumsuzluğun gerçekleşmesinden önce yapılmış olması da gerekir. Bu nedenle, doğal hâkim ilkesinin bünyesinde, “kanuniliğin” yanı sıra “önceden belirlenmiş” olmaya da yer verilmiştir.” AYM, 17.07.2013 Tarihli, E. 2012/146, K. 2013/93 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2013/93?EsasNo=2012%2F146&KararNo=2013%2F93>, (19.02.2022)

⁴⁴² AYM, 10.12.2020 Tarihli, E. 2016/144, K. 2020/75 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/75?EsasNo=2016%2F144>, (21.02.2022)

yargılanma hakkı gözetilerek değerlendirilmektedir. AYM de Anayasa madde 37 hükmünün ihlal edildiği iddiasına dayana başvurularda, doğal yargıç ilkesinin adil yargılanma hakkının gereği ve esaslı unsuru olduğunu yinelemektedir. Örneğin 2010 tarihli bir kararında doğal yargıç ilkesini, adil yargılanma hakkı ve alt unsurlarıyla birlikte değerlendiren AYM şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görececek yargı yerinin belirlenmiş olması şeklinde tanımlanan doğal yargıç kavramı, adil yargılanma hakkının en önemli ögesi olan '**kanuni, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma**' hakkının temelini oluşturmaktadır⁴⁴³.”*

AYM Sulh Ceza Hâkimliklerinin AİHS uyarınca “mahkeme” sıfatını haiz olmadığı, bağımsız ve tarafsız kabul edilemeyecekleri dolayısıyla adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarına dayalı bir başvuruda, doğal yargıç ilkesi özelinde “kanuni, bağımsız ve tarafsız mahkeme” kavramını değerlendirmiştir. AYM, Adalet Bakanlığından aldığı görüşü ileri sürerek başvuruya konu mahkemelerin yapısına ilişkin aşağıdaki açıklamalara yer vermiştir:

“Tabii hâkim ilkesinin katı bir şekilde yargılamaya konu olaylardan önce kurulmuş mahkeme olarak yorumlanması durumunda her yeni kurulan mahkeme, kaçınılmaz olarak kurulduğu tarihe kadar meydana gelen adli olayların zaman aşımı süresince tabii hâkim ilkesine aykırı olacaktır. Tabii hâkim ilkesi açısından asıl önemli olanın somut olaydan sonra salt o olaya özgü olağanüstü mahkemelerin kurulmaması ve olaydan sonra o olaya özgü hâkimlerin atanmaması olduğu(...)⁴⁴⁴”

AYM bu kararında, diğer kararlarından farklı olarak “katı yorum” kavramıyla doğal yargıç ilkesinden anlaşılmaması gerekenin ne olduğuna ve ilkenin nasıl yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nihayetinde AYM, başvuru konusu Sulh Ceza Hâkimliklerinin doğal yargıç ilkesiyle birlikte adil yargılanma hakkının bağımsız ve tarafsız mahkeme unsurunu ihlal etmediğine karar vermiştir. Kararda yer alan karşı oy gerekçesinde ise “doğal hâkim ilkesine aykırı bir şekilde kurulan yargı mercilerinin bağımsız ve tarafsız olamayacakları” vurgulanmıştır. Karşı oy gerekçesine göre, başvuruya konu yargı mercileri başvurularda ve üçüncü kişilerde doğal yargıç ilkesi

⁴⁴³AYM, 21.01.2010 Tarihli, E. 2009/52, K. 2010/16 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/75?EsasNo=2016%2F144&KararNo=2020%2F75>, (21.02.2022); benzer kararlar için bkz. AYM 09.09.2015 Tarihli, 2014/16838 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/16838>, (21.02.2022); AYM, 04.06.2015 Tarihli, 2013/2312 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2312>, (21.02.2022).

⁴⁴⁴ AYM, 14.07.2015 Tarihli, 2015/144 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/144>, (09.02.2022).

ve bağımsız/ tarafsız mahkeme unsurunun ihlal edildiği yönünde haklı şüphe oluşturmuşlardır⁴⁴⁵.

⁴⁴⁵ “ (...)Zira politik kurumların yargıya müdahale etmek ve onu yönlendirmek amacıyla doğal hâkim ilkesine aykırı olarak kurdukları yargı mercilerinin, kendilerini kuran irade doğrultusunda karar alacakları, en azından yargılanan şahıslarda ve toplumda bu yönde makul bir şüphe/güvensizlik oluşturacağı beklenir. Dolayısıyla da bir suçun işlendiği tarihten sonra kurulan mahkemelerin, yargılanan kişide kendisini cezalandırmak üzere kurulduğu ve dolayısıyla tarafsız olmadığı şeklinde meşru bir kuşku uyandırması doğaldır. Bu aşamada bu mahkemelerin somut olarak tarafsızlığı ihlal eden kararlar vermesi gerekmez. Tarafsız karar alamayacaklarına ilişkin şüphelerin nesnel olarak desteklenmesi yeterlidir.” AYM, 14.07.2015 Tarihli, 2015/144 Başvuru Numaralı Bireysel Başvuru Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/144>, (20.06.2022).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Adil yargılanma hakkını karakterize eden, hakkın diğer unsurlarının varlığını ve devamlılığını sağlayan doğal yargıç ilkesinin, üstlendiği bu önemli role rağmen üzerinde uzlaşılabilen bir tanımı bulunmamaktadır. İlkenin tanımı meselesinden de önce, ilkeyi karşılamak üzere kullanılan kavramlar arasında uzlaşa sağlanabilmiş değildir. Kavramsal çeşitlilik, ilkeyi tanımlama ve açıklama çabasını da güçleştirmiştir. Zira kimi zaman aynı tanımın, farklı kavramlarla karşılandığı görüldüğü gibi aynı ya da yakın anlamlı kavramların, kapsamaları birbirinden farklı tanımlarla açıklandığı da görülmektedir.

Doğal yargıç ilkesine ilişkin kavramsal çeşitliliğin, kavramsal kargaşaya ve belirsizliğe dönüşmüş olması, öncelikle ilkenin tanımı meselesi üzerinde durulmasını gerektirir. Doğal yargıç ilkesi ifadesiyle birlikte ilkeyi karşılamak üzere; “*tabii hâkim ilkesi*”, “*tabii yargı yolu*”, “*tabii mahkeme*”, “*tabii yargıç*”, “*kanuni hâkim*”, “*kanuni hâkim güvencesi*”, “*kanuni mahkeme*”, “*kanuni yargı yolu*”, “*olağan mahkeme*” ve “*olağan yargı yolu*” ifadeleri başta olmak üzere farklı kavramlar kullanılmıştır. Sayılan bu kavramlardan özellikle kanuni (yasal) yargıç kavramının tanımı ve unsurları, doğal yargıç ilkesinin tanımlanması meselesinde oldukça önemlidir. Bu önemden hareketle kanuni hâkim/ mahkeme ilkesini, “*yargılama faaliyetini yerine getiren yargılama makamlarının, kanunla kurulması ya da görevlendirilmesi*” olarak tanımlamak mümkündür. Tanımın da ortaya koyduğu gibi kanuni hâkim ilkesine uygun bir yargı yerinin, kanunla kurulması ve görevlendirilmesi gerekecektir. Bu çerçevede kanuni hâkim ilkesinin, kanunilik unsuru tarafından karakterize edildiği söylenebilir.

Doğal yargıç ilkesinin tanımının ne olduğu ya da ne olması gerektiği meselesine gelindiğinde, ileri sürülen görüşleri ve görüş ayrılıklarını iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: Doğal yargıç ilkesi ve kanuni hâkim ilkeleri arasında kavramsal herhangi bir ayrımın olmadığı ve her iki ilkenin de birbirinden ayrıldığı görüşleridir. Doğal yargıç ve kanuni hâkim ilkelerinin birbirinde ayrılmadığı görüşlerinin temelinde, her iki ilkenin de kanuna dayalı mahkemelerin varlığını gerektirmesi yer alır. Tıpkı kanuni hâkim ilkesinde olduğu gibi, doğal yargıç ilkesi de mahkemelerin kuruluş ve görevlerinin kanunla düzenlenmesini zorunlu kılar. Ancak

doğal yargıç ilkesine eklenen bir gereklilik daha vardır: Mahkemelerin yargılamaya konu olaydan, uyuşmazlıklardan önce kurulması. Dolayısıyla, kanuni hâkim ilkesinin tek unsuru olan kanunilik, doğal yargıç ilkesine uygun bir yargı yerinin ve yargılama faaliyetinin varlığı için gerekli ancak yeterli değildir. Mahkemelerin kanunla ve yargılamalarına konu olayların gerçekleşmesinden, suçların işlenmesinden önce kurulması anlamına gelen doğal yargıç ilkesi, yine kanuni hâkim ilkesinden ayrılarak aynı zamanda olağanüstü nitelik gösteren mahkemelerin kurulmasını da yasaklar.

Açıklanan özelliklerinden hareketle doğal yargıç ilkesi; mahkemelerin yargılamaya konu olayların gerçekleşmesinden, uyuşmazlıkların ortaya çıkmasından önce kanunla kurulmasını ya da görevlendirilmesini gerektiren aynı zamanda olağanüstü nitelik gösteren mahkemelerin kurulmasının önüne geçen temel bir yargılama ilkesi olarak tanımlanabilecektir. Bu tanımdan hareketle, doğal yargıç ilkesinin üç alt unsuru olduğu söylenebilir: Kanunilik, öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı.

Doğal yargıç ilkesinin varlık koşullarının kanuni hâkim ilkesine nazaran daha geniş olduğu söylenebilecekse de “*hukuk devleti ilkesi*” ileri sürülerek kanuni hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak yorumlanması gerektiği görüşü, öğretilerde birçok yazar tarafından benimsenmiştir. Bu görüşün temelinde, 1961 Anayasasının “*tabii yargı yolu*” başlıklı 32. maddesinin 1971 Anayasa değişikliği sonrasında “*kanuni yargı yolu*” olarak değiştirilmesi yer almıştır. Kavramsal bu değişikliğin, ilkenin özünü etkilemediği ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre bir hukuk devletinde, kanuni mahkeme kavramı ancak doğal yargıç olarak yorumlanabilecektir. Kanaatimizce, bu görüşte de esasen kavramlar birbirinden ayrık tutulmuştur. Ancak kanunla kurulmuş olmalarına rağmen doğal yargıç ilkesinin diğer gereklerini karşılamayan mahkemelerin, sebep olabileceği sakıncalar sebebiyle bir hukuk devletinde kanuni hâkim ilkesinin, doğal yargıç ilkesinden başka bir anlama gelemeyeceği görüşü ileri sürülmüştür.

Doğal yargıç ve kanuni hâkim ilkelerini özdeş tutan bu görüşün karşısında, her iki kavramın hukuk devleti ve kanun devleti kavramları kadar birbirinden farklı olduğu görüşü yer alır. Belirlilik ilkesinin ve hukuk kurallarına bağlılık unsurunun özünü oluşturduğu hukuk devleti ilkesi, kişilerin hukuki güvenliklerini sağlamayı amaç edinir ve temel hak ve hürriyetlerin etkili araçlarla korunmasını gerekli kılar. Kapsam, içerik ve sağladığı güvenceler yönünden hukuk devleti ilkesinin oldukça gerisinde

kalın kanun devleti, yasaların ve kuralların hâkim olduğu devlet olarak tanımlanır. Hukuk, yalnızca yasalarla ayakta tutulan bir kavram olmadığından yasalara bağıllık hukuk devleti ilkesinin gereklerini karşılamakta yetersiz kalacaktır. Yasaların olduğu ancak yargısal güvencelerin olmadığı, yargının bağımsız kılınmadığı ya da adil yargılanma hakkının gereklerinin sağlanmadığı bir devleti, hukuk devleti olarak tanımlamak zordur. Kanun devleti ve hukuk devleti ayırımına benzer bir şekilde kanuni hâkim ilkesinin, doğal yargıç ilkesinin sağladığı güvencelerin gerisinde kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Doğal yargıç ilkesinin adil yargılanma hakkı ile ilişkisine gelindiğinde, ilkenin adil bir yargılama faaliyeti için sağlanması gereken ön koşul niteliğinde olduğu söylenebilir. Ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde düzenlenen adil yargılanma hakkının, pek çok alt ilke ve hakkın birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Özellikle “*adil yargılanma hakkı*” başlıklı AİHS madde 6 düzenlemesi, yargılama faaliyetinin başlangıcından sona ermesine anına kadar yerine getirilmesi gereken yargısal ilke ve haklara bir bütün olarak yer vermiştir. Madde düzenlemesinde yer alan “*kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemece yargılanma hakkı*” ancak doğal yargıç ilkesine uygun şekilde kurulan mahkemelerin yargılamalarıyla sağlanabilecektir. Kanunla kurulmuş mahkeme kavramı, doğrudan ilkenin kanunilik unsuruna işaret etmektedir. Ayrıca ancak doğal yargıç ilkesine uygun mahkemeler, bağımsızlık ve tarafsızlık özelliklerini koruyabilecektir. Kuruluşları ya da yargılamaları kanuni dayanaktan yoksun olan ya da yargılamalarına konu olay ve kişiler belli olduktan sonra kurulan mahkemeler, doğal yargıç ilkesiyle birlikte, bağımsız ve tarafsız mahkemece yargılanma hakkının gereklerini de karşılayamamaktadırlar.

Özetle yargılama faaliyetinin tüm aşamalarını kapsayan adil yargılanma hakkını, bir merdiven olarak düşünürsek kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkemenin varlığını gerektiren doğal yargıç ilkesi, bu merdivenin ilk basamağı niteliğindedir

Doğal yargıç ilkesinin, yargılama faaliyeti ve özellikle de yargılamanın tarafları açısından taşıdığı bu önem sebebiyle, devletlerin iç hukuklarında anayasal düzenlemelerle korunması yoluna gidilmiştir. Çalışmamızın odağında yer alan Osmanlı- Türk anayasacılık hareketlerine bakıldığında adil yargılanma hakkının ve doğal yargıç ilkesinin, anayasal belgelerde ve anayasalarda doğrudan karşılık bulunduğu

görülür. Ancak belirtmek gerekir ki ilkenin sahip olduğu bu anayasal koruma, ilkeyi ihlal eden yargılama ve uygulamaların önüne geçememiştir.

Osmanlı Devleti dönemindeki anayasal gelişmelere bakıldığında 1875 Adalet Fermanı'nın, doğrudan doğal yargıç ilkesine dair düzenlemesi olmasa da mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı, mahkemelerin güvenilirliği başta olmak üzere adil yargılanma hakkının birçok unsuruna yer verdiği görülür. 1876 tarihli Kanun-i Esasi ise “*Mehakim*” bölümünde yer alan davaların yalnızca ait olduğu mahkemelerde görülebileceği ve olağanüstü nitelikteki mahkemelerin kurulmasını yasaklayan düzenlemeleriyle doğal yargıç ilkesine anayasal dayanak oluşturmuştur. 1921 Anayasasının yargıya ilişkin düzenlemelere yer vermemesi ve Kanun-i Esasi hükümlerini yürürlükten kaldırıp kaldırmadığı tartışmaları, doğal yargıç ilkesinin 1921 Anayasası dönemindeki anayasal korumasını tartışılır hale getirilmiştir. 1921 Anayasasının Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırdığı kabul edildiğinde, ilkenin anayasal koruması da kaldırılmış olacaktır. 1924 Anayasasının kabulü ile Kanun-i Esasi'nin yürürlük tartışması da sona erdirilmiştir. Anayasa açık bir hükümle, mahkemelerin kuruluş ve görevlerinin kanun ile düzenleneceğine hükmetmiştir. Doğal yargıç ilkesinin diğer unsurlarına yer vermeyen Anayasanın, ilkeye eksik bir koruma sağlandığı sonucuna varılabilecektir.

Doğal yargıç ilkesinde karşımıza çıkan tanım “meselesinin” 1961 Anayasası dönemine uzandığı söylenebilir. Anayasa ilk halinde, “*tabii yargı yolu*” başlıklı madde 32 düzenlemesiyle, doğal yargıç ilkesini diğer anayasalara nazaran daha geniş bir perspektifle düzenlemiş olsa da 1971 Anayasa değişikliği sonucunda “*kanuni yargı yolu*” olarak değiştirilen madde başlığı, ilkenin ve ilke ile sağlanan yargısal güvencenin kapsamının daraltıldığı eleştirilerine neden olmuştur. Kanaatimizce 1971 yılında anayasal korumaya sahip doğal yargıç ilkesi, kanuni hâkim ilkesine indirgenmiş ve ilkeye uygun bir yargılama faaliyeti için kanunla kurulan mahkemelerin varlığı yeterli görülmüştür.

1982 Anayasasında doğal yargıç ilkesinin anayasal dayanağını, “*kanuni hâkim güvencesi*” başlıklı madde 37 düzenlemesi oluşturur. Anayasanın yapılış sürecinde, “*tabii ve kanuni hâkim güvencesi*” başlıklı Danışma Meclisi metni, Anayasa Komisyonu tarafından “*kanuni hâkim güvencesi*” başlığı ile kabul edilmiştir. Hem Danışma Meclisinin kabul ettiği metinde hem de Anayasanın mevcut madde

gerekçesinde, tabii hâkim ve kanuni hâkim kavramları ayrı ayrı tanımlanmalarına rağmen Anayasanın 37. maddesinin yalnızca “kanuni hâkim” ifadesine yer vermesinin madde gerekçesi ve madde başlığı arasında bütünlüğü zedelediğini düşünmekteyiz.

Doğal yargıç ilkesinin anayasal belgelerdeki ve anayasalardaki izdüşümünün ardından, çalışmamızda yer verdiğimiz üzere, her anayasanın yürürlükte olduğu dönemde, farklı isim ve yargılama usulleriyle faaliyet gösteren mahkemelerin ve uygulamaların ilkeye aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Söz konusu ihlal iddialarının çoğu, mahkemelerin ve yargılamalarının doğal yargıç ilkesinin öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı unsurlarını karşılamaması sebebine dayandırılmıştır. İstiklal Mahkemeleri ve Yüksek Adalet Divanı Yargılamaları başta olma üzere, kuruluş kanunlarına sahip olmalarına rağmen yargılamalarına konu olayların gerçekleşmesinden sonra kurulan yargı mercilerinin faaliyetleri, olağan bir yargılama faaliyeti olarak değerlendirilmemiştir.

Doğal yargıç ilkesine aykırı olduğu ileri sürülen yargılama örneklerinde, kanunilik unsurundan ziyade ilkenin ayırt edici unsurları olan “öncedenlik” ve “olağanüstü mahkeme kurma yasağı” unsurlarının tartışılması, ilkeye uygunluk temelinde karşılaşılan “soru ve “sorunların” bu iki kavram üzerinde yoğunlaştığını gösterir. Bu doğrultuda bir hukuk devletinde, kanuni hâkim ilkesinin doğal yargıç ilkesi olarak anlaşılması gerektiği görüşünün temelinde, kanuni dayanağa sahip yargı mercilerinin tek başına doğal yargıç ilkesinin koşullarını sağlayamamasının yer aldığı söylenebilecektir.

Doğal yargıç ilkesinin, yargılamalara ilişkin adalet ve hakkaniyet beklentilerini; mahkemelerin kurulmasına hatta mahkemeleri kuran iradenin güttüğü amacı da irdemesi sebebiyle mahkeme kurma fikrinin olduğu “an” a kadar taşıdığından, adil bir yargılama faaliyetinin sağlanması gereken ilk koşulu niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Doğal yargıç ilkesine kavramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla hazırlanan bu çalışma, kavramlara hâkim olunmaksızın kurumların ve uygulamaların anlaşılamayacağı ve açıklanamayacağı fikrine dayandırılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın büyük çoğunluğunda, doğal yargıç ilkesinden anlaşılanın ya da anlaşılması gerekenin ne olduğuna odaklanılmıştır. İlkenin unsurlarını sıralamak, özelliklerini ve koruduğu değerleri açıklamak, ilkeye aykırı olduğu ileri sürülen yargılamaları ve

mahkemeleri değerlendirmek ise çalışmanın kavramsal irdeleme temelini üzerine inşa edilen kazanımlar olmuştur.

KAYNAKÇA

Akad, Mehmet ve Bihterin Vural Dinçkol. **Genel Kamu Hukuku**, 9. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

Akbulut, Emre, M. Esra Yaralı, Ömer Faruk Özdemir. “Yüksek Adalet Divanının Geçmişe Etkili Olarak Yürürlükten Kaldırılması-7248 Sayılı Kanun Hakkında Bir Değerlendirme”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl:12, Sayı:48, 2021, ss.185-2016.

Akıllıoğlu, Tekin. **İnsan Hakları**, AÜSBF İHM Yayınları, Ankara, 1995.

Akın, Cengiz. “Anayasalarımızda Doğal Yargıç İlkesi”, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt:70, Sayı:10-11-12, 1996, ss.716-729.

Akkuş, Mehmet Erkan. **Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Askeri Ceza Yargısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Aktepe Artık, Sezin. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

Aldemir, Hüsnü. **Hâkimlik ve Savcılık Mesleğinin Temel Esasları**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019

Aldıkaçtı, Orhan. **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 4. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.

Aliefendioğlu, Yılmaz. “Anayasa Yargısı Açısından Olağan Üstü Yönetim Usulleri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:9, 1992, ss.411-434, (Olağanüstü Yönetim).

Aliefendioğlu, Yılmaz. “Adil Yargılanma Hakkı Açısından Yargı Bağımsızlığı ve Yansızlığı”, **Fazıl Sağlam 65. Yaş Armağanı**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, ss. 9-40.

Aliefendioğlu, Yılmaz. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açıdan Adil Yargılanma Hakkı”, **Anayasa Mahkemesi Yayınları**, Ankara 1993, ss. 359-372.

Aliefendioğlu, Yılmaz. “Hukuk- Hukukun Üstünlüğü- Hukuk Devleti”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:58, Sayı:2, 2001, ss.29-68.

Alpaz, Mustafa Mert. “Kemalist Otoriterlik, Anayasa Yargısı ve Askeri Mahkemeler”, **AÜSBFD**, Cilt:74, Sayı:3, 2019,s.895-929.

Altıparmak, Kerem. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinin Uygulama Alanı”, **AÜSBFD**, Cilt: 53, Sayı:1, 1998, s.2

Amnestly International. **Fair Trials Manual**, (Çev. Fadıl Ahmet Taner ve Erol Kaplan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Anayurt, Ömer. “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, **GÜHFD**, Cilt:12, Sayı:1-2, 2003, ss.159-180, (1924 Anayasası).

Anayurt, Ömer. **Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku)**, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, (Anayasa Hukuku).

Arslan, Ramazan ve Süha Tanrıver. **Yargı Örgütü Hukuku**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001.

Aslan, M. Yasin. “Yüce Divan Olarak Anayasa Mahkemesi”, **TBB Dergisi**, Sayı:82, 2009, ss 1-12.

Aşçıoğlu, Çetin. **Doğru ve Güvenli Yargılanma Hakkımız Var!**, Adalet Matbaası, Ankara, 1995.

Atalay, Esra. “Yargısal Temel Haklar”, **Pof. Dr. Şükrü Postacıoğlu’na Armağan**, İzmir, 1997, s.437-454.

Atar, Yavuz. **Türk Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş 14. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Atay, Ender Ethem. “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Işığında Danıştay”, **GÜHFD**, Cilt:17, Sayı:1-2, 2013, ss.1129-1154.

Avcı, Mustafa. “Mecelle’ye Göre Hâkimlik Etiği”, Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, **Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları**, İstanbul, 2016, ss.225-237.

Avrupa Birliği Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), Yargı Sisteminin Bağımsızlığı Bölüm:1 Hâkimlerin Bağımsızlığı Raporu, Venedik, 2010, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3599/rapor.pdf>, (02.03.2022).

Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi (Venedik) Komisyonu, Sulh Ceza Hâkimliklerinin Yetki, Görev ve İşleyişleri Hakkında Görüş, Görüş No:852/2016, 2017, (Venedik Komisyonu Görüşü), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2017\)004-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2017)004-tur), (21.03.2022).

Aybars, Ergün. **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Yayıncılık, Ankara, 2009.

Aybay, Rona. **Yabancılar Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Balta, Tahsin Bekir ve Hüseyin Nail Kubalı. “Türkiye’de Hukuk Devleti Anlayışı”, **AÜSBFD**, Cilt:15, Sayı:3, Ankara, 1960, ss.1-10.

Batum, Süheyl, Feridun Yenisey, Celal Erkut ve Sibel İnceoğlu. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2003, s.55, (TÜSİAD, Adil Yargılanma).

Bayındır, Damla. **Doğal Yargıç İlkesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2020.

Bayraktar, Köksal. “Adli Yargıda Değişen Yapı”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Ağustos, 2014, s.7-7.

Bayraktar, Köksal. “Kamuoyunda Tartışılan Konu Özel Ağır Ceza Mahkemeleri”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Mayıs 2010, s. 7-7.

Beder, Bülent ve Mehmet Altundiş. “Yasama ve Yürütme Fonksiyonlarının Yargı Bağımsızlığına Müdahalesi”, **Yasama Dergisi**, Sayı:13, 2009, ss.85-121.

Belgesay, Mustafa. “İhtisas Mahkemeleri ve Mahkemeler Arasındaki Vazife İhtilafları”, **İÜHFM**, Cilt:9, Sayı:1-2, ss. 249-256.

Berki, Ali Himmet. (Metni kontrol eden ve lügatçeyi hazırlayan), **Mecelle-i Ahkâmı Adliyye**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959.

Bilge, Necip. “Son Anayasa Değişikliklerine Göre Tabiî Hâkim ve Savcı Teminatı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Profesör Dr. H. C. Oğuzoğlu’na Armağan**, Ankara 1972, ss. 571 – 585.

Boyar, Oya. “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adli Yardım ve Adil Yargılanma Hakkı”, **Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları**, (Ed. Selda Çağlar), Beta Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss. 187-211.

Bozdağ, Ahmet. “Türkiye’de Askeri Ceza Yargısının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı Sorunu”, **CHD**, Cilt:5, Sayı:13, 2010, ss.71-91.

Bozkurt, Argun. **Hukukun Öyküsü**, Güncellenmiş 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

Budak, Cem ve Varol Karaaslan. **Medeni Usul Hukuku**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

Can, Osman. “1921 Anayasası’nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:38, Sayı:1, 2021, ss.127-170.

Centel, Nur ve Hamide Zafer. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Yenilenmiş ve Gözden Geçirilmiş 15. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Centel, Nur. “Dürüst Yargılama ve Medya Bakımından Demokrasi Kültürü”, Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan, **AÜSBFD**, Cilt:49, Sayı:3, 1994, ss. 57-72.

Centel, Nur. **Ceza Muhakemesi Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1996, (Hâkimin Tarafsızlığı).

Çağlayan, Ramazan. “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi”, **EBYÜHFD**, Cilt:2, Sayı:1, 1998, ss.41-54.

Çalışır, Kurtuluş Tayanç. **Teoride ve Pratikte Yargı Bağımsızlığı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012.

Çelik, Abdullah. **Adil Yargılanma Hakkı Rehberi Bireysel Başvuru El Kitapları Sayı: 3**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2014.

Çelik, Âdem. **1982 Anayasası’nda Adil Yargılanma Hakkı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Çınar, M. Fatih. “Türkiye’nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:64, 2017, ss.586-607.

Çıngı, Mehmet. **Doğal Yargıç İlkesi Işığında Askeri Mahkemelerin Görev Alanı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Çörez, Özgür. **Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Askeri Yargı (Ceza) Sistemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

Dal, Kemal. **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, 2. Baskı, Bilim Yayınları, Ankara, 1986.

Demir, Fevzi. **Anayasa Hukuku Genel Esaslar Ve Türk Anayasa Hukuku**, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2009.

Demirağ, Fahrettin. “Anayasal Bir Kurum Olarak Askeri Yargı ve Anayasa Önerileri”, **TBB Dergisi**, Sayı:75, 2008, ss.210-266.

Demircioğlu, Yaşar. **Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

Deutscher Bundestag, **Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası**, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>, (02.03.2022).

Devlet Güvenlik Mahkemeleri Hakkında İstanbul Barosu Raporu, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt:50, Sayı:7-8, 1976, ss.14-33, (İstanbul Barosu Raporu).

Dikmen Caniklioğlu, Meltem. “Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız”, **Prof. Dr. Mahmut Tefik Bırsel’e Armağan**, İzmir 2001, ss. 461 – 493.

Dinç, Güney. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre Adil Yargılanma Hakkı**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 2006.

Doehring, Karl. **Genel Devlet Kuramı**, (Çev. Ahmet Mumcu), Yeniden Düzenlenmiş 2. Baskı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2002.

Doğan, İlyas. **İnsan Hakları Hukuku**, Astana Yayınları, Ankara, 2013.

Doğru, Osman. **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Cilt: 1**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, (İçtihatlar 1).

Doğru, Osman. **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Cilt: 2**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, (İçtihatlar 2).

Doğru, Osman. **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Cilt: 3**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2008, (İçtihatlar 3).

Donay, Süheyl. **İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.

Dönmezer, Sulhi. **İzmir Barosu Yargı Reformu 2000 Sempozyumu**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 2000.

Duman, İlker Hasan. **Anayasa Sözlüğü**, Şeker Matbaacılık, İstanbul, 1996.

Duman, İlker Hasan. **Hukuk Devleti**, (Yayınevi bilgisi belirtilmemiş), İstanbul, 1997.

Dursun, Hasan. “Erkler Ayrılığı ve Yargıç Bağımsızlığı” ,**TBB Dergisi**, Sayı:80, 2009, ss.29-104.

Efe, Mehmet Turgut. **Türkiye’de Sıkıyönetim ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Ekinci, Ekrem Buğra. **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat, İstanbul, 2008.

Eminağaoğlu, Ömer Faruk. “Yüce Divan ve Sorunlar”, **TBB Dergisi**, Sayı:59, 2005, ss. 210-213.

Erdem, Fazıl H. ve Vahap Coşun, “Askeri Yargı ve Askeri Vesayet”, **Dicle Üniversitesi HFD**, Cilt:14, Sayı:20-21, 2009, ss.87-136.

Erem, Faruk. **Anayasa Mahkemesi’nin Yüce Divan Olarak İncelenmesi**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1963.

Erem, Faruk. **Ceza Usulü Hukuku**, Genişletilmiş 5. Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, (Ceza Usulü Hukuku).

Eren, Abdurrahman. **Anayasa Hukuku Dersleri**, Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Erman, Sahir. **Askeri Ceza Hukuku**, Genişletilmiş 6. Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974.

Eser, Albin. “Yasal Hâkim ve Münferit Olayda Tespiti (Der "gesetzliche Richter")”, (Çev. Nur Centel), **MÜHFHAD**, Cilt:9, 1995, ss.49-71.

Ferhanoğlu, Ferhat. “Türk Askeri Yargı Sistemi (Ceza Yargısı)”, **Prof. Dr. Faruk Erem Armağanı**, TBB Yayını, Ankara, 1999, ss.277-300.

Gemalmaz, Mehmet Semih. **Devlet Birey Özgürlük**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2010, (Devlet Birey Özgürlük).

Gemalmaz, Mehmet Semih. **İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003, (İnsan Hakları).

Gemalmaz, Mehmet Semih. **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri II. Cilt Uluslararası Sitemler**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2011, (Uluslararası Sistemler).

Gemalmaz, Mehmet Semih. **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri I. Cilt Bölgesel Sitemler**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2011, (Bölgesel Sistemler).

Giegerich, Thomas, Bert Van Delden, Luca Perili, JJ McManus. **Türkiye Cumhuriyetinde Yargı Sisteminin İşleyişi İstişari Ziyaret Raporu**, Avrupa Birliği Komisyonu, Brüksel, 2008.

Gölcüklü, Feyyaz. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Doğru Yargılama**, AÜ. SBF. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Özyurt Matbaası, Ankara, 1995, (Doğru Yargılama).

Gölcüklü, Feyyaz. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Adil Yargılanma", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 49, Sayı:1, 1994, ss. 199-234.

Gönenç, Levent. "Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı**, 2011, https://www.tepav.org.tr/upload/files/12998515620.Yarginin_Bagimsizligi_ve_Taraf_sizligi.pdf, (03.3.2022).

Gören, Zafer. **Anayasa Hukuku**, T.C Anayasası ve TBMM İç Tüzüğü Eki İle 2017 Anayasa Değişiklikleri Işığında Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018.

Gözler, Kemal. **Devletin Genel Teorisi**, 7. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016.

Gözler, Kemal. "Sulh Ceza Hâkimlikleri ve Tabii Hâkim İlkesi: Sahur Operasyonu Hakkında Bir Açıklama", **Türk Anayasa Hukuku Sitesi**, Ağustos, 2014, (Sulh Ceza Hâkimlikleri), <https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm>, (21.03.2022).

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş, 4. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2021, (Türk Anayasa Hukuku).

Gözler, Kemal. **Yürürlükte Olmayan Bir Kanun, Yürürlükten Kaldırılabilir Mi?** <https://www.anayasa.gen.tr/7248-sayili-kanun.htm>, (26.03.2022).

Gözlügöl, Said Vakkas. **Avrupa İnsan Hakları Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2014.

Gözübüyük, A. Şeref ve Feyyaz Gölcüklü. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Gözübüyük, A. Şeref ve Zekai Sezgin. **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1957.

Gözübüyük, Şeref. **Açıklamalı Türk Anayasaları Güncel Kitaplar-5**, 5. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 2005.

Guido Neppi Modona. **The Various Aspects of External and Internal Independence of the Judiciary**, Seminar on the Independence of Justice Tunis, 2012, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2012\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2012)035-e), (08.06.2022).

Gülener, Serdar. **Türkiye'nin Anayasa Düzeni Kavramlar ve Kurumlar**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2018.

Gültaş, Veysel. **Geçmişten Günümüze İnsan Hakları**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2004.

Güneş, Turan. **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

Halaçlı, Cengizhan. **Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamında İstiklal Mahkemelerinin Rolü 1923-1927**,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019.

Hamdemir, Berkan. “Türkiye’de Yüce Divan: Eleştiriler ve Çözüm Önerileri”, **EBYÜHFD**, Cilt: 24, Sayı:1-4, 2020, ss.1-40.

Harris, David, Michael O’ Boyle, Ed. Bates, Carla Buckley. **Law of the European Convention on Human Rights**, (Çev. Mehveş Bingöl Kılıcı, Ulaş Karan), Şen Matbaa, Ankara, 2013.

Hasırcı, Hakan. **Medenî Usul Hukuku Bağlamında Tabî Hâkim İlkesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

İba, Şeref. **Türk Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2018.

İbrahimhakkıoğlu, Uğur. “Yargı Bağımsızlığı”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, TBB Yayınları, Ankara, 2001, ss.652-676.

İnceoğlu, Sibel. “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme”, **Adil Yargılanma Hakkı**, (Ed. Sibel İnceoğlu), 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013. ss.209-286, (Adil Yargılanma).

İnceoğlu, Sibel. **Adil Yargılanma Hakkı Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-4**, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara 2018, (Bireysel Başvuru).

İpeksümeroğlu, Niyazi. “Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış”, **AÜHFD**, Cilt:8, Sayı:1-2, 1951, ss.466-494.

İstiklal Mahkemeleri Cilt:1, (TBMM Başkanlığı ve İdari Teşkilatı Adına Yayına Hazırlayan: Abdulhekim Koçin) TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, No:1, Ankara, 2015,(İstiklal Mahkemeleri, Cilt:1).

İşten, İnanç. “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 13/2, 2014, ss.285-313.

İzmir Barosu CMK Özel Yetkili Mahkemeler Konulu Atölye Çalışması Özet Raporu, İzmir, 2011, (İzmir Barosu Raporu), <https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk-m-250-atolye-on-raporu.pdf>, (18.03.2022).

Jeuland, Emmanuel. “Le Droit Au Juge Naturel Et L'organisation Judiciaire”, **Revue Française D'aministration Publique**, Cilt:125/1, 2008, ss.33-42.

Kaboğlu, İbrahim Ö. “Türkiye’de Hukuk Devleti’nin Gelişimi”, **TODAİE**, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt:12, 1900, ss.139-166, (Kaboğlu Hukuk Devleti)

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 14. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Kanadoğlu, Osman Korkut ve Ahmet Mert Duygun, **Anayasa Hukuku Genel Esasları**, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Kapani, Münci. İcra Organı Karşısında Hâkimlerin İstiklali” Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1956.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**, Yedinci Baskı (Tıpkı Basım), Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, (Kamu Hürriyetleri).

Karakehya, Hakan. “Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Arasındaki Yeri ve Ceza Muhakemesi Bağlamındaki Önemi”, **CHD**, Yıl:2, Sayı:5, 2007, ss. 177-201.

Karakehya, Hakan. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2015.

Karakehya, Hakan. “Kanunla Kurulmuş Bağımsız ve Tarafsız Bir Mahkeme Önünde Yargılanma Hakkının Ceza Muhakemesindeki Yansımaları”, **ABÜHFD**, Cilt:8, Sayı:16, 2020, ss.827-850.

Kardaş, Ümit. “Yargı Reformu Çerçevesinde Askeri Yargıya İlişkin Sorunlar”, **Yargısal Düğüm: Türkiye’de Anayasal Reforma İlişkin Değerlendirme ve Öneriler**, (Ed. Serap Yazıcı), TESEV Raporu, İstanbul, 2010, ss. 21-25.

Kardaş, Ümit. **Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Öncelikler**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 2004, (Demokratikleşme).

Karlı, Abdurrahim. **Medeni Muhakeme Hukuku Ders Kitabı**, Alternatif Yayınevi, İstanbul, 2011.

Kaşıkar, M. Serhat. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

Katoğlu, Tuğrul. “Özel Yetkili Mahkemelerde Özel Usuller”, **TBB Özel Yetkili Mahkemeler Paneli**, Ankara, 2010, ss. 39-56.

Katoğlu, Tuğrul. “Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları”, **AÜSBFD**, Cilt:49, Sayı:3, Ankara 1994, ss.255-274.

Kazan, Turgut. “Özel Yetkili Mahkemeler ve Adil Yargılanma Hakkı”, **TBB Özel Yetkili Mahkemeler Paneli**, Ankara, 2010, ss. 97-103.

Kazan, Turgut. “Özel Yetkili Mahkemeler Kaldırılmalıdır”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Temmuz 2010, s.24-25.

Keskin, O. Kadri. **Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Yapısı, Görevleri ve Yargılama Usulleri**, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara, 1987.

Keyman, Selahattin, Eralp Özgen ve Nevzat Toroslu. “İhtisas Mahkemeleri Hakkında AÜHF Ceza ve Ceza Usul Hukuku Kürsüsü Görüşü”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:5, Ankara, 1978, ss.816-821.

Kili, Suna. “Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, (Anayasa Mahkemesi’nin 22. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiri ve Yorumlar), Ankara, 1984, ss.23-28.

Kunter, Nurullah, Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoglu. **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 17. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Kunter, Nurullah. **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 9. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1989, (Ceza Muhakemesi Hukuku).

Kuru, Baki, Ramazan Arslan ve Ejder Yılmaz. **Medeni Usul Hukuku**, 22. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

Kuzu, Burhan. “Anayasalarımızda Suç Muhakemesine İlişkin Hükümler Mukayeseli Bir İnceleme”, **Prof. Dr. İlhan E. Postacıoğlu’na Armağan**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1990, ss. 143-183.

Küçük, Adnan. “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:82, 2016, ss.5-54.

Küçük, Adnan. **Anayasa Hukuku**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Orion Kitapevi, Ankara, 2012,

Memiş, Emin. **Anayasa Hukuku Notları**, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 6. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2011.

Metin, Yüksel ve Erhan Alp. “Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Askeri Mahkemeler Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **SDÜHFD**, Cilt:2 Sayı:2, 2012, ss. 81-120.

Metin, Yüksel. “Türkiye’nin Yargı Bağımsızlığına İlişkin Kimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**,(Anayasa Mahkemesi’nin 48. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen “Yargı Bağımsızlığı, Tarafsızlığı ve Sorumluluğu” Konulu Sempozyumda Sunulan Bildiriler) Cilt:26, Sayı:1, 2010, ss.217-272. (Yargı Bağımsızlığı)

Okşar, Mustafa. **Doğal Yargıç İlkesi Açısından Askeri Yargıda Mahkemelerin Kuruluşu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Ökçesiz, Hayrettin. **Hukuk Devleti**, (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları:4), Afa Yayınları, İstanbul, 1998, ss.17-34.

Özay, İl Han. “Yargı Güvencesi- Bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi”, **Anayasa Yarası Dergisi** (Anayasa Mahkemesi’nin 29. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler), Cilt:8, Ankara, 1991, ss.103-116.

Özay, İl Han. **Günışığında Yönetim II Yargısal Koruma**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2004.

Özbek, Veli Özer, Koray Doğan ve Pınar Bacaksız. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 14. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 21. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.

Özcan, Mehmet Tevfik. **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Özen, Muharrem. “Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen Düzenleme, Uygulamalar ve Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:1, Ankara, 2010,

Özen, Mustafa. **Ceza Muhakemesi Hukuku Dersleri**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

Özkan Duvan, Ayşe. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı”, **GSÜHFD**, Sayı: 2, 2017, ss. 17-80.

Özkul, Fatih. “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:3, 2016, ss. 201-263, (Bağımsızlık ve Tarafsızlık).

Özkul, Fatih. “Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası’nın değerlendirilmesi”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı:12, 2018, ss.585-612.

Öztek, Selçuk. “Türkiye’de Hâkim Bağımsızlığını Sağlayan Hukuki Tedbir Teşkilat ve Kurumlar (Ana Hatlarıyla Türk Hukukundaki Durum)”, **MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1-3, 1992-1993, ss.273-299.

Öztürk, Bahri ve Mustafa Ruhan Erdem. **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

Öztürk, Bahri, Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Özge Sırma Gezer, F. Yasemin Saygılar Kırıt, Esra Alan Akcan, Efser Erden Tütüncü, Özdem Özaydın, Derya Altınok Vıllemın, Mehmet Can Tok. **Ana Hatlarıyla Ceza Muhakemesi Hukuku**, Güncellenmiş 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Öztürk, Bahri. “Bir Ceza Mahkemesi Olarak Anayasa Mahkemesi: Yüce Divan”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:12, 1995, ss.59-108, (Yüce Divan).

Öztürk, Fehmi. **Özel Ağır Ceza Mahkemeleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

Özyavuz, Senem. “Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde Adil Yargılanma Hakkı: Sanık Haklarına Genel Bir Bakış”, **Nurullah Kunter’e Armağan**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 427-444.

Pekcanitez, Hakan. “Mukayeseli Hukukta Medeni Yargıda Verilen Kararlara Karşı Anayasa Şikâyeti”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı:12, s.257-287.

Reisoğlu, Safa. **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001

Sabuncu, Yavuz. **Anayasaya Giriş**, Yedinci Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

Sav, Atilla. “Adalet Tarihimize İlişkin Notlar”, **Ankara Barosu Dergisi**, Cilt:65, Sayı:3, 2007, ss. 186-195.

Selçuk, Durulcan. **Tabi Hâkim İlkesi ve Türk Yargı Tarihinde Olağanüstü Mahkemeler**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

Selçuk, Sami. “Yargı Bağımsızlığı”, **TBB Dergisi**, Sayı:2, Ankara, 1997, ss.223-237.

Selçuk, Sami. “Yasalar ve Yargıçlar”, **Prof. Dr. Faruk Erem’e Armağan**, TBB Yayınları, Ankara, 1999, s. 675-683.

Sellers, Mortimer. “Batı Hukuku Geleneğinde Ahlak, Hukuk ve Yargı Etiği”, **Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları**, İstanbul, 2016, ss.188-196.

Senato Della Repubblica, Constitution of the Italian Republic, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf, (02.03.2022).

Seviğ, Vasfi Raşid. “Askeri Adalet”, **AÜHFD**, Cilt:9, Sayı:12, 1952, ss.236-299.

Sınar, Hasan. “AİHS Madde 6 Işığında Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Kanunla Kurulmuş Bağımsız ve Tarafsız Mahkeme Önünde Yargılanma Hakkı”, **CHD**, Sayı:28, 2015, ss. 41-82.

Sonay Evik, Vesile. “Ceza ve Ceza Yargılaması Hukuku Bakımından Adil Yargılanma Hakkı”, **Nurullah Kunter’e Armağan**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

Sosyal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul, 1997, (Anayasanın Anlamı).

Soysal, Mümtaz. “İnsan Hakları Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği”, **Anayasa Mahkemesi’nin 24. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Ankara, 1987, <https://anayasa.gov.tr/media/4832/msoysal.pdf>, (17.02.2022).

Soysal, Mümtaz. “Temel Nitelikleriyle 1961 ve 1982 Anayasaları (Karşılaştırılmalı)”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, (Anayasa Mahkemesi’nin 22. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiri ve Yorumlar), Ankara, 1984, ss.11-20.

Stawecki, Tomasz. “Komünizm Sonrası Toplumlarda Hukukçuların Bağımsızlığı ve Hukukun Üstünlüğü”, Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, **Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları**, İstanbul, 2016, ss.244-265.

Sypnowich, Christine. “Ütopya ve Hukuk Devleti”, **Hukuk Devleti Hukuki Bir İlke Siyasi Bir İdeal**, (Çev. Ali Rıza Çoban), Adres Yayınları, Ankara, 2008, s.325-345.

Şahbaz, İbrahim. “AİHM Kararlarında Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı” **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:25, s.229-289.

Şahin, İsmail Volkan. “Askeri Ceza Mahkemelerinin Kapatılması Sonrası Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:4, 2019, ss.263-308.

Şen, Ersan ve Bilgehan Özdemir. “Yüce Divan Yargılaması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 2012/1, Ankara, 2012, s. 179, ss.177-193.

Şen, Mahmut. “Hâkimin Tarafsızlığının Sosyal Medya Ortamında Korunması Sorunu”, **GÜHFD**, Cilt:18, Sayı:3-4, Ankara, 2014, ss. 641-668.

Şimşek, Mürşide. **1982 Anayasası’nda Yargı Bağımsızlığı ve Yargı Tarafsızlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Şimşek, Oğuz. “AB Temel Haklar Şartı’nda Yargısal Temel Haklar”, **Fasikül Hukuk Dergisi**, Cilt:5, Sayı:43, 2013, ss.19-26.

Şimşek, Oğuz. “Bir Temel Hak Kataloğu Olarak AB Temel Haklar Şartı”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı:1, 2008, ss. 116-134.

Tan, İbrahim. “Adil Yargılanma Hakkı ve Adil Yargılanma Hakkının İhlali Halinde Gidilebilecek Yasal Yollar”, **YÜHFD**, Cilt: XV, Sayı:2, 2018, ss.115-159.

Taner, Fahri Gökçen. “Terörle Mücadele Kanunu’ndan 6545 Sayılı Kanun Sonrası Sulh Ceza Hâkimliğine- Soruşturma Evresine Özgülenmiş Hâkimlik Kavramı”, **Prof. Dr. Nevzat Toroslu’ya Armağan**, Cilt:2, Ankara, 2015, ss.1072-1092.

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, İÜ Yayınları, İstanbul, 1981.

Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu. **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 17. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Tanör, Bülent. **İki Anayasa**, Tıpkı 3. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994, (İki Anayasa).

Tanör, Bülent. **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 27. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, (Anayasal Gelişmeler).

Tanör, Bülent. **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, 1990, İstanbul, (İnsan Hakları Sorunu).

Tanrıver, Süha. “Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı”, **TBB Dergisi**, Sayı:4, 2013, ss. 11-35, (Tabii Hâkim).

Tanrıver, Süha. “Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı”, **TBB Dergisi**, Sayı:53, 2004, ss.191-215, (Medeni Yargı).

Tanrıver, Süha. “Hukuk Yargısının Temel Sorunları ve Bu Bağlamda Alınması Gereken Önlemler” (**Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi Belgesi Gölgesinde Yargı Reformu Sempozyumu**), Ankara 2008, ss.201-230, (Temel Sorunlar).

Tanrıver, Süha. “Madencilik Alanında Bir İhtisas Mahkemesinin Oluşturulmasına Gerek Olup Olmadığı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:4, 2010, ss. 199-207, (İhtisas).

Taş, Burak. “Hukukun Genel Bir İlkesi Olarak Tabi Hâkim İlkesi”, **YÜHFD**, Cilt:18, Sayı:2, 2021, ss.1763-1791.

Taşkın, Ahmet. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma Hakkı”, **Adalet Dergisi**, Yıl:95, Sayı:19, 2004, ss.48-79.

TBB Olağanüstü Genel Kuruluna Devlet Güvenlik Mahkemeleri İle İlgili Olarak Yönetim Kurulunca Sunulan Rapor, Genel Kurul Bildirisi, Alınan Kararların Özeti, <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/to-1976-270.pdf>, (21.02.2022).

Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancaktar ve Rifat Murat Önok. **İnsan Hakları El Kitabı**, Güncellenmiş 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

Topuz, Gökçen ve Belkıs Konan. “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı”, **AÜHFD**, Cilt: 66, Sayı: 4, 2017, ss. 763 – 794.

Toroslul, Nevzat ve Metin Feyzioğlu. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 13. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2014.

Torun, Fatih. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Fazlı/ Aslaner Türkiye Kararı Bağlamında Tarafsız Mahkeme'de Yargılanma Hakkı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:37, Sayı:1, 2020, ss.281-323.

Tosun, Öztekin. **Türk Suç Muhakemesi Hukuku**, Cilt:1, Genişletilmiş 4. Bası, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul, 1984.

Tulay, Muhammed Emre. “Türk Hukuk Siteminde Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri”, **SDÜHFD**, Cilt: 2, Sayı:1, ss. 53-189.

Tuncay, Mete, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan. **Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

Tuncer, Gülizar. “Bugünden ‘Özel’ ”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Temmuz 2010, s.19.

Turan, Ali. “Ferman-ı Adalet”, **I. Uluslararası Adalet Kongresi Bildiri Kitabı**, Rize, 2019, ss. 1044-1045.

Turan, Hüseyin. “Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ndeki Yeri ve Önemi”, **TBB Dergisi**, Sayı: 84, 2009, ss. 213-230.

Turan, Hüseyin. **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, (Adil Yargılanma).

Turhan, Aydın. “İnsan Hakları Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2013, s. 357-378.

Turhan, Faruk, Meliha Akgül Altıkat, Abdürrahim Altıkat, Tarık Söylemiş. “6352 Sayılı Kanunla Kurulan Özel Yetkili Bölge Ağır Ceza Mahkemelerinin Yapısı, Yetkileri Ve Uygulanacak Olan Soruşturma Ve Kovuşturma Usulleri”, **SDÜHFD**, Cilt:2, Sayı:1, 2012, ss. 1-50.

Ülker, İbrahim. “İstiklal Mahkemelerinin Yargılama Usulü”, **SÜHFD**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2015, ss. 21-48, (Yargılama Usulü).

Ülker, İbrahim. “Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi”, **SÜHFD**, Cilt:21, Sayı:2, 2013, ss.102-124, (Genel İlkeler)

Ülker, İbrahim. “İstiklal Mahkemelerinin Kuruluş ve Çalışmaları”, **SÜHFD**, Cilt: 23, Sayı:1, 2015, ss. 177 – 200, (Kuruluş ve Çalışmalar).

Ünal, Şeref. “Yargı Bağımsızlığı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:37, Sayı:3, 2004, ss.63-81, (Yargı Bağımsızlığı).

Ünal, Şeref. **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hâkimlik Teminatı**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1994, (Hâkimlik Teminatı).

Ünver, Yener ve Hakan Hakeri. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 13. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

Vitkauskas, Dovydas ve Grigoriy Dikov. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları**, (Çev. Serkan Cengiz), Strazburg, 2012.

Yanık, Murat. **Yargının Yönetimi ve Denetimi**, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

Yeniay, Lokman. “Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Yargı Ayrılığı Sistemi Üzerine Bir İnceleme”, **MÜHFHAD**, Cilt:26, Sayı:1, 2020, ss.161-189.

Yenidünya, A. Caner, ve Zafer İçer. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.

Yıldızdoğan, Ayşegül. “Cumhuriyet’in İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklal Mahkemeleri İle Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı İle Karşılaştırılması”, **İstiklal Mahkemeleri Sempozyumu**, Adıyaman, 2016, ss. 13-47.

Yiğit, Uğur ve İlhami Öztürk. **Yargı Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.

Yurtcan, Erdener. **CMUK Ceza Yargılaması Hukuku 1992 Değişiklikleri**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1993.

Yurtcan, Erdener. “Hukuk Devleti ve Yargı”, **TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışama Toplantıları Dizisi-4**, İstanbul, 1997.

Yurtcan, Erdener. **Ceza Yargılaması Hukuku**, 16. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, (Ceza Yargılaması).

Zabunoğlu, Yahya. “Adil Yargılanma Hakkı ve İdari Yargı”, **İzmir Barosu Yargı Reformu 2000 Sempozyumu**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 2000, ss. 314-320.

İnternet Kaynakları

<http://www.ankarabarosus.org.tr/>

<https://constitutionnet.org/>

<https://hudoc.echr.coe.int/tur#>

<https://inhak.adalet.gov.tr/>

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu>

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

<https://www.anayasa.gen.tr/>

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>

<https://www.barobirlik.org.tr/>

<https://www.boe.es/>

<https://www.btg-bestellservice.de/>

<https://www.gesetze-im-internet.de/>

<https://www.government.nl/>

<https://www.ihd.org.tr/>

<https://www.izmirbarosu.org.tr/>

<https://www.mevzuat.gov.tr/>

<https://www.resmigazete.gov.tr/>

<https://www.senato.it/>

<https://www.tbmm.gov.tr/>

